Coperta: Eugen Ciucă

Editat cu sprijinul Autorității Naționale pentru Cercetare Științifică
ISBN (10) 973-1744-30-4
ISBN (13) 978-973-1744-30-8
Tiraj 100 ex.

ALEXANDRU MAREŞ

SCRIEREA TAINICĂ LA ROMÂNI

ACADEMIA ROMÂNĂ
FUNDAŢIA NAŢIONALĂ PENTRU ŞTIINŢĂ ŞI ARTĂ

CUVÂNT-ÎNAINTE

Lucrarea de față este o sinteză a sistemelor criptografice de proveniență bizantino-slavă și a cifrurilor diplomatice întrebuințate de români în epoca veche. Interesând în egală măsură pe filologi și pe istorici, cercetarea noastră încearcă să umple un gol pe care studiul vechii criptografii românești îl resimțea de mult timp.

Materialul pe care se întemeiază această cercetare era strâns de acum mai bine de douăzeci de ani, atunci când speram, de altfel, să efectuăm redactarea lui. Cauze de tot felul au întârziat definitivarea proiectului nostru. Astăzi, când, în sfârșit, el a fost finalizat, considerăm că este necesar să facem câteva precizări.

Pentru o parte a textelor examinate, scrise cu semne convenționale nealfabetice, am fost nevoiți, în scopul exemplificării lor, să recurgem la imagini scanate după originale, ceea ce a contribuit la sporirea materialului ilustrativ din lucrare.

Doamna Emanuela Popescu-Mihuț a avut deosebita amabilitate să asigure transcrierea și traducerea pasajelor decriptate de noi din unele scrisori cifrate în limba greacă și, totodată, să ne ajute, în cazul cifrurilor grecești, la clarificarea unor relații de substituire. Ne face o deosebită plăcere să-i adresăm și aici sincerele noastre mulțumiri.

Ținem să-i mulțumim, de asemenea, domnului Tiberiu Avramescu pentru sprijinul discret și eficient acordat la apariția acestei cărți.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

A.A.R.	*Analele Academiei Române*, Bucureşti, I (1869 ş.u.
B.A.R.	Biblioteca Academiei Române
Bogdan, *Paleografia*	Damian P. Bogdan, *Paleografia româno-slavă*, Bucureşti, 1978
Brătulescu, *Iniţiale şi monograme*	V. Brătulescu, *Iniţiale şi monograme legate de lemnul crucii*, în „Mitropolia Olteniei", XVII, 1965, nr. 7–8, p. 568–586.
BRV	I. Bianu, N. Hodoş, D. Simonescu, *Bibliografia românească veche, 1508–1830*, vol. I–IV, Bucureşti, 1903–1944
CRV	*Cartea românească veche*
DANIC	Direcţia Generală a Arhivelor Istorice Centrale
Densusianu, HLR	Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Paris, tom. I, 1901, tom. II, 1938
DH	*Documente privintoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu Hurmuzaki, vol. I–XXI, Bucureşti, 1887–1942
Documente XVI	*Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*. Text stabilit şi indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniţă, Alexandru Mareş şi Alexandra Roman-Moraru. Introducere de Alexandru Mareş, Bucureşti, 1979.
DR	„Dacoromania", Cluj, I (1920) ş.u.
Gaster, CR	M. Gaster, *Chrestomatia română*, vol. I–II, Leipzig-Bucureşti, 1891

Grigoraş, *Criptografia*	Em. C. Grigoraş, *Criptografia şi istoria românească*, Bucureşti, [1924]
Hasdeu, CB	B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, vol. I–II, Bucureşti, 1878–1879
Iaţimirski, *Рукописи*	A. I. Iaţimirski, *Славянския и русския рукописи румынскихъ библиотекъ*, în „Сборникъ отдѣленія русского языка и словесности имп. Академіи Наукъ”, tom. 79, Санктпетербургъ, 1905
Iaţimirski, *Тайнописные записи*	A. I. Iaţimirski, *Кирилловскія нотныя рукописи съ глаголическими тайнописными записями*, în *Шесть статей по словянской и русской письменности*, Москва, 1901, p. 31–45.
Kałužniacki, *Beiträge*	E. Kałužniacki, *Beiträge zur älteren Geheimschrift der Slaven*, Viena, 1883
Kostić, *Tajno pisanje*	Dragutin Kostić, *Tajno pisanje u južnoslovenskim ćirilovskim spomenicima,* în „Glas Srpske Kraljevske Akademije”, XCII, 1913, p. 1–62
Literat, *Criptograme*	V. Literat, *Criptograme în cărţi din Ţara Oltului*, în „Dacoromania”, VIII, 1934–1935, p. 185–189
LR	„Limba română”, Bucureşti, I (1952) ş.u.
Mareş, *Cel mai vechi raport*	Alexandru Mareş, *Cel mai vechi raport diplomatic cifrat în limba română*, în „Limba română”, XXXV, 1986, nr. 1, p. 37–44
Mareş, *Cifrul polon*	Alexandru Mareş, *Din istoria criptografiei româneşti: cifrul cancelariei*

	brâncoveneşti pentru corespondenţa în limba polonă, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol»", XXIV/1, 1987, p. 335–341
Mareş, *Criptogramele crucii*	Alexandru Mareş, *Criptogramele crucii într-o versiune slavonă sud-est transilvăneană din secolul al XVI-lea*, în „Studii şi materiale de istorie medie", XXV, 2007 (sub tipar)
Mareş, *Filtă*	Alexandru Mareş, *Din vechea terminologie criptografică românească: filtă (hiltă)* „denumire a cheii greceşti, scriere secretă (?)", în „Limba română", XLIII, 1994, nr. 3–4, p. 125–134
Mareş, *Note*	Alexandru Mareş, *Note privind biserica românească din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea,* în „Verbum", I, 1990, nr. 1–6, p. 117–126
Mareş, *Observaţii*	Alexandru Mareş, *Observaţii pe marginea aplicării cheii greceşti în textele slavo-române şi româneşti din secolele al XV-lea – al XVIII-lea*, în „Limba română", XXXV, 1986, nr. 3, p. 198–206
Panaitescu, *Manuscrisele slave, I–II*	P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române*. Vol. I, Bucureşti, 1959, idem, *Catalogul manuscriselor slavo-române şi slave din Biblioteca Academiei Române.* Vol. II. Ediţie îngrijită de Dalila-Lucia Aramă şi revizuită de G. Mihăilă, cu o prefaţă de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 2003

Pava, *Cartea de cântece*	R. Pava, *Carte de cântece a lui Evstatie de la Putna*, în „Studii şi materiale de istorie medie”, V, 1962, p. 335–347
Pava, *Criptogramele*	R. Pava, *Criptogramele din însemnările de taină ale lui Constantin-Vodă Brâncoveanu*, în „Studii şi materiale de istorie medie”, IV, 1960, p. 510–516
Pennington, *Muzica*	Anne E. Pennington, *Muzica în Moldova medievală. Secolul al XVI-lea.* Cu un eseu de D. Conomos. Ediţie îngrijită de Titus Moisescu. Traducere din limba engleză de Constantin Stihi-Boos, Bucureşti, 1985.
Pennington, *Song Book*	Anne E. Pennington, *Evstatie's Song Book of 1511: Some Observations*, în „Revue des études sud-est européennes”, IX, 1971, nr. 3, p. 570–572
RIAF	„Revista pentru istorie, arheologie şi filologie”, Bucureşti, 1883, ş.u.
Ruzicka, *Cifrul*	Leon Ruzicka, *Cifrul lui Şerban Cantacuzino*, în „Revista arhivelor”, 1927, nr. 4, p. 237
SCL	„Studii şi cercetări lingvistice”, Bucureşti, I (1950) ş.u.
SD	N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. I–XXXI, Bucureşti, 1901–1916
Speranski, *Тайнопись*	M. N. Speranski, *Тайнопись в югославянскихъ и русскух памятникахъ письма*, în *Энциклопедия славянской филологии*, Выпуск 4.3, Leningrad, 1929

Ştrempel, *Catalogul* Gabriel Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti din Biblioteca Academiei Române*, Bucureşti, vol. I–IV, 1978–1992

Vîrtosu, *Criptografia* E. Vîrtosu, *Din criptografia românească*, în „Studii teologice", XVIII, 1966, nr. 5–6, p. 261–317.

INTRODUCERE

1. Termenul *criptografie*, după cum indică etimonul său rezultat din gr. κρυπτὸς „ascuns” şi γραφὴ „scriere”, a desemnat la început scrierea secretă. Cu timpul, alături de această realitate, cuvântul a început să definească şi operaţia de descifrare a textelor criptate. Când ulterior, operaţia din urmă a fost denumită *decriptare*, termenul *criptografie* şi-a redobândit semnificaţia sa iniţială, astfel că astăzi el defineşte arta scrierii secrete.

Sistemele de criptare întrebuinţate de români în trecut, secolele al XV-lea – al XVIII-lea, sunt în mare parte de origine străină: bizantino-slavă (sistemele care aparţin aşa-zisei criptografii monastice), austriacă, rusă, poloneză etc. (unele dintre sistemele utilizate în corespondenţa diplomatică).

2. Cea mai veche criptogramă dintr-un text datat scris pe actualul teritoriu al României apare într-un hrisov domnesc emis la Târgovişte în 1499. Scrisă în sistemul denumit cheia grecească, criptograma conţine următorul enunţ: тахa син диак еже писах „nevrednicul Sin diacul care am scris”[1]. Alte criptograme din două manuscrise slavone nedatate, copiate în Moldova şi atribuite secolului al XV-lea, sunt, de asemenea, scrise în cheia grecească şi ascund nume de persoane, între care şi pe acela al unui legător de carte[2].

De-a lungul secolului al XVI-lea, acest sistem criptografic este utilizat în acte slavone emise în Ţara Românească şi rarisim în Moldova[3], numele scribilor formând în exclusivitate conţinutul criptogramelor respective[4]. Tot în cheia

---

[1] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 274 (nr. 2).
[2] *Ibidem*, p. 279–280 (nr. 1 şi 2).
[3] Un singur exemplu pentru aceste regiune istorică la Vîrtosu, *Criptografia*, p. 277 (nr. 15).
[4] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 274–277 (nr. 4-18).

grecească sunt încifrate majoritatea criptogramelor din manuscrisele slavone copiate în cele două ţări româneşti, enunţul criptic conţinând de regulă numele şi funcţia copistului (diac, ieromonah, proegumen etc.)[5]. În toate aceste criptograme este vădită intenţia copiştilor de a-şi ascunde numele în semn de mare cucernicie şi de renunţare la orice vanitate lumească.

De remarcat că tot în cheia grecească este scris şi un scurt context de 19 litere la sfârşitul epilogului din ediţia *Apostolului* slavon tipărit în 1547 de Dimitrie Liubavici în Ţara Românească. Decriptarea criptogramei indică locul unde a fiinţat tipografia: вь домехь димитровехь „în casele lui Dimitrie"[6].

În sfârşit, cheia grecească a fost întrebuinţată în acest secol şi în numeroase criptograme din *Cartea de cântece* a protopsaltului Evstatie de la Mănăstirea Putna, datând din 1511. Deosebit de preţioasă pentru istoria muzicii religioase, scrierea de faţă prezintă un interes deosebit şi pentru istoria criptografiei româneşti, întrucât, alături de cheia grecească, Evstatie utilizează şi alte sisteme de scriere cifrată: taraberic, cu litere glagolitice, cu litere pseudo-glagolitice, cifrul aritmetic şi cifrul figural[7]. De reţinut că în unele criptograme se observă şi combinarea a două cifruri distincte[8]. De regulă, enunţurile criptate se referă la indicaţii tipiconale, la titlurile unor compoziţii (cântări) şi la indicarea paternităţii lui Evstatie asupra unora dintre cântări; o singură dată înregistrăm aplicarea unuia dintre cifruri la scrierea unui întreg cântec. De exemplu, într-o criptogramă figurală, scrisă cu slove pseudoglagolitice (tipurile 1 şi 2; vezi mai jos, p. 83, fig. 27), decriptarea ne oferă următorul enunţ: здє починаєстѧ[9]

---

[5] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 280, nr. 4, 5, p. 282 (nr. 12–14).

[6] *Ibidem*, p. 282 (nr. 15).

[7] Kałužniacki, *Beiträge*, p. 5–24; Iaţimirski, *Тайнописные записи*, p. 149–164.

[8] Kałužniacki, *Beiträge*, p. 9.

[9] Greşit în loc de починаєт[ь] сѧ; cf. Kałužniacki, *Beiträge*, p. 18.

твореніѧ Євстатієва протоѱалта ѡт[ъ] Поѵтенскаго монастирѣ, въ дъıни (sic!) благочестиваго и Христолюбиваго господина нашего Іѡана Богдана воєводы[10] „Aici începe creaţia lui Evstatie, protopsaltul de la Mănăstirea Putna, în zilele binecinstitului şi iubitorului de Hristos domnul nostru, Ioan Bogdan-Voievod”.

La cifrul aritmetic, pe care l-am amintit printre sistemele de încifrare folosite de Evstatie, apelează uneori şi unii grămătici din Ţara Românească. Deţinem astfel două documente emise în 1532 şi, respectiv, în 1549, în care numele scribului este criptat prin acest sistem[11]. Şi într-un *Minei* slavon, copiat în Moldova în secolul al XVI-lea, numele copistului (*Radota srâbi<n>ь*) şi al altei persoane (*Efrosin Leontie*) sunt reproduse în cifrul aritmetic[12].

Tot în acest secol îşi fac apariţia şi aşa-zisele criptograme ale crucii, întâlnite în unele xilogravuri din manuscrisele şi tipăriturile slavone scrise şi, respectiv, tipărite de români[13].

Prima şi, totodată, singura criptogramă de dimensiuni mai mari (patru rânduri manuscrise) dintr-un text românesc este înregistrată în acest secol în *Psaltirea Scheiană*, datată filigranologic 1573-1578. Scrisă cu litere a căror formă alternează între cele chirilice şi semnele speciale, această criptogramă a rămas până în prezent nedezlegată, deşi, după cum vom vedea într-un alt capitol, nu au lipsit soluţiile de decriptare, toate, din păcate, nesatisfăcătoare.

Spre sfârşitul secolului înregistrăm şi primul exemplu de intercalare într-un text românesc a unui mesaj secret scris într-o altă limbă. Este vorba de o scrisoare adresată lui Petru Şchiopul de către un necunoscut din Constantinopol, care îl sfătuia pe

---

[10] Kałužniacki, *Beiträge*, p. 18.

[11] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 275 (nr. 7 şi 8). Pentru lectura corectă a numelui criptografiat în actul din 1532, vezi Mareş, *Filtă*, p. 414.

[12] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 280–281 (nr. 6); Iaţimirski, *Рукописи*, p. 406.

[13] Mareş, *Criptogramele crucii*.

domnitor, în vara anului 1593, să nu piardă prilejul pentru a redobândi domnia. Scris ca şi restul scrisorii româneşti cu litere chirilice, mesajul tăinuit este redactat în limba turcă[14], pentru a nu fi înţeles de austrieci. În acea perioadă domnitorul se afla refugiat la Bozen în Austria.

În secolul al XVII-lea, cheia grecească continuă să fie întrebuinţată în Moldova şi Ţara Românească în notarea numelor grămăticilor din documentele interne[15]. Şi în manuscrisele din aceste provincii istorice ca şi în manuscrisele din Transilvania cheia grecească este întrebuinţată pentru a ascunde de ochii celor nefamiliarizaţi cu acest sistem criptic datele esenţiale referitoare la persoana copistului[16].

În mai mică măsură se apelează în acest veac la cheia aritmetică, întâlnită în unele însemnări slavone aparţinând copiştilor de manuscrise, cuvintele criptate conţinând numele scribului sau anul scrierii textului respectiv[17].

Un alt sistem criptic, cel prin sigle, întâlnit şi în criptogramele crucii, este folosit şi în unele scurte însemnări aparţinând tipografilor[18].

În acest secol se constată şi utilizarea criptografiei în scopuri politice, în special în cadrul relaţiilor internaţionale întreţinute de Moldova şi Ţara Românească. Cea mai veche informaţie în această privinţă o reprezintă scrisoarea vornicului Stroescul din Câmpulung Moldovenesc. Adresându-se bistriţeni-

---

[14] *Documente XVI*, p. 185 şi nota 23 de pe aceeaşi pagină; cf. Densusianu, HLR, II, p. 550.

[15] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 270–271 (nr. 21–25).

[16] *Ibidem*, p. 283–287 (nr. 17–21, 23–24, 26, 28, 30–33, 35, 37–41); pentru Transilvania, vezi Literat, *Criptograme*, p. 185–189; Al. Mareş, *Scurte consideraţii pe marginea unei însemnări*, în LR, XLIX, 2000, nr. 2, p. 267–268; idem, *Cărţi populare de prevestire*, în *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română*, vol. VIII, Bucureşti, 2003, p. 153.

[17] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 284 (nr. 25) şi p. 285 (nr. 29).

[18] BRV, I, p. 340; BRV IV, p. 208.

lor la o dată cuprinsă în intervalul 1641-1649, acesta le cerea ca scrisorile expediate către domnitorul Vasile Lupu să fie bine închise şi secrete, povăţuindu-i, totodată, „să scrieţ ungureşte aceaea ce veţ trimite [la Vodă]”[19]. Când scrierea secretă sau redactarea într-o altă limbă decât cea română nu păreau să ofere o garanţie suficientă pentru protejarea mesajului, scrisorile erau ascunse de către expeditorii lor în cele mai neaşteptate obiecte. Neculai Spătarul (Milescu), după relatările lui Neculce, ar fi ascuns nişte scrisori adresate fostului domnitor Constantin Şerban „într-un bățu sfredelit”[20].

Primul domnitor de la care deținem un mesaj încifrat este Vasile Lupu. În 1654, pe când era închis în închisoarea Şapte turnuri din Constantinopol, el expediază fratelui său, Gheorghe Coci, o scrisoare în limba română în care strecoară şi un scurt enunţ de 44 de litere chirilice[21], al cărui conţinut nu a putut fi încă stabilit.

Două cifruri, diferite de cele diplomatice, dar totdată şi de cele de tradiție bizantino-slavă (*cheia greceacă, taraberică* etc.), se regăsesc pe o pagină a manuscrisului care conţine însemnările de călătorie şi de studii ale lui Constantin Cantacuzino (1665-1669)[22]. Nu ştim dacă acestea au fost scrise de tânărul Cantacuzino sau de un contemporan al său. Ambele însemnări cifrate nu au putut fi decriptate până în prezent.

În 1662 înregistrăm utilizarea celui mai vechi cifru diplomatic de care avem cunoştinţă într-un raport redactat în româneşte de către reprezentantul lui Grigore Ghica la

---

[19] N. Iorga, *Documente româneşti din Arhivele Bistriţei*. Partea a II <-a>, Bucureşti, 1900, p. 6, nr. CLXVIII.
[20] Ion Neculce, *Opere. Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte*. Ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1982, p. 189–190.
[21] N. Iorga, SD, IV, 1902, p. 30–31, nr. XL.
[22] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 287 (nr. 36).

Constantinopol[23].

Folosirea cifrurilor în corespondenţa diplomatică a ţărilor române devenise în a doua jumătate a secolului o practică curentă. Curtea din Viena, potrivit unei ştiri din 6 septembrie 1664, apela pe atunci la iezuitul Ion Ligoi pentru decriptarea şi traducerea scrisorilor româneşti interceptate sau primite. Să mai notăm că acest iezuit fusese răscumpărat de la tătari în 1663 de către Grigore Ghica[24]. Aceluiaşi domnitor în 1670, pe când se afla la Viena, i-a parvenit o scrisoare cifrată[25].

Întrebuinţarea altor cifruri diplomatice se constată în timpul domniei lui Şerban Cantacuzino, despre care Anton Maria del Chiaro ne informează că întreţinea corespondenţă secretă „con diversi principi cristiani ed, in particolare, con Leopoldo Imperadore di gloriosa memoria"[26]. Sunt cunoscute din această periodă două cifruri: primul este utilizat într-o scrisoare adresată domnitorului de către un agent aflat la Constantinopol[27], iar al doilea, diferit de primul, este atestat în două scrisori adresate în 1687 de domnitor împăratului Leopold al Austriei[28].

La sfârşitul secolului, cu prilejul tratativelor purtate de munteni cu ruşii (1698–1700), s-a hotărât să se folosească cifrul în corespondenţa dintre cele două părţi. Printre persoanele care au avut acces la cifru s-a numărat şi stolnicul Constantin Cantacuzino. Scrisorile româneşti erau descifrate la Posolski Prikaz (Departamentul solilor) de către Nicolae Spătarul (Miles-

---

[23] Mareş, *Cel mai vechi raport*, p. 37–44.

[24] A. Veress, *Pribegia lui Gligoraşco-Vodă prin Ungaria şi aiurea (1664–1672)*, extras din A.A.R., Mem. Secţ. Ist., seria III, tomul II, mem. 7, 1924, p. 24, 45.

[25] *Ibidem*, p. 34, 59.

[26] Anton-Maria del Chiaro, Fiorentino, *Istoria delle moderne revoluzioni della Valachia*. Nuova edizione per cura di N. Iorga, Bucarest, 1914, p. 141.

[27] N. Iorga, SD, III, 1901, p. 97.

[28] Ruzicka, *Cifrul*, p. 237.

cu)[29]. Scrisori cifrate va primi şi va scrie la rândul său David Corbea, devenit în 1702 reprezentantul diplomatic al Ţării Româneşti la Moscova[30]. Nu este lipsit de interes să amintim că la cifruri alcătuite după modelul unor cifruri diplomatice va recurge şi Constantin Brâncoveanu pentru a ascunde conţinutul unor scurte pasaje din însemnările sale[31].

Pentru Moldova, deşi ne lipseşte mărturia unor scrisori cifrate cu caracter diplomatic, situaţia nu putea fi diferită de aceea din Ţara Românească. Ştim, de altfel, dintr-o scrisoare a misionarului catolic Francesco Antonio Renzi adresată în 24 iulie 1693 Congregaţiei „De Propaganda Fide", despre existenţa la acea dată în Moldova a unor secretari domneşti pentru corespondeţa cifrată. Aceşti „Secretari de Cifre" sunt menţionaţi de Renzi, alături de domnitorul Constantin Duca şi de fraţii Costin, printre discipolii şi fiii săi spirituali[32].

Din primul deceniu al secolului al XVIII-lea s-au păstrat în arhivele ruseşti peste 400 de scrisori cifrate expediate din Ţara Românească, care sunt redactate în greacă, latină, română şi rusă[33] şi ale căror cifruri nu au fost examinate până în prezent.

Un deceniu mai târziu, înregistrăm şi primele scrisori cifrate redactate în polonă (1710-1713), adresate de Constantin Brâncoveanu şi Constantin Cantacuzino lui Adam Sieniawski,

---

[29] C. Şerban, *Legăturile stolnicului Constantin Cantacuzino cu Rusia*, în „Studii şi articole de istorie", II, 1957, p. 243–244; *Иторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII*, III. *1673–1711*, Moscova, 1970, p. 200–201 (nr. 55) şi p. 209–212 (nr. 58).

[30] Elena Ionescu, *Din corespondenţa inedită a lui David Corbea ceauşul*, în „Cumidava", VI, 1973, p. 63–83.

[31] Vezi facsimilele cu reproducerea acestor însemnări secrete la Emil Vîrtosu, *Foletul Novel, calendarul lui Constantin-Vodă Brâncoveanu. 1693–1704*, Bucureşti, 1942, fig. 15–19 şi 21.

[32] Gh. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secc. XVII e XVIII*, în „Diplomatarium Italicum", I (1925), p. 71, nota 5.

[33] C. Şerban, *op. cit.*, p. 241, nota 18.

marele hatman al Coroanei polone; printre acestea se păstrează şi o scrisoare a domnitorului român expediată lui Stanisław Chometowski, reprezentantul la Poartă al regelui August II[34]. Păstrate în arhivele poloneze, cifrul acestei corespondenţe a fost examinat de noi în urmă cu două decenii[35].

Deţinem, de asemenea, o scrisoare criptată în limba latină, adresată de stolnicul Constantin Cantaouzino în 1708 din Târgovişte lui Francisc II Rákóczy[36], al cărei cifru nu a fost încă cercetat.

Din păcate, în arhivele noastre nu se găseşte decât o singură scrisoare din seria scrisorilor externe cifrate: ea face referiri la un conflict ruso-turc, poate la cel din 1711, şi este adresată probabil lui Brâncoveanu. Nu s-a păstrat originalul scrisorii, ci numai copia „scoasă dupe ţifră"[37].

Odată cu instaurarea domniilor fanariote încetează şi informaţiile despre utilizarea cifrurilor în relaţiile externe ale celor două ţări româneşti.

Dintre sistemele criptografice aparţinând tradiţiei bizantino-slave, în acest secol se foloseşte încă cheia grecească în însemnările copiştilor de manuscrise[38]. Spre deosebire de secolul precedent, acest sistem criptic începe să fie aplicat şi în alte scopuri decât acela de a ascunde numele copistului. Astfel, înregistrăm spre sfârşitul secolului scrisă în cheia grecească o cugetare despre noroc şi bogăţie a cărei descifrare o datorăm lui

---

[34] Paul Cernovodeanu, *Călătorie de studii în R. P. Polonă*, în „Studii", 23, 1970, nr. 4, p. 820–821; idem, *Din corespondenţa diplomatică a lui Constantin Brâncoveanu (I)*, în „Revista arhivelor", LXII, vol. XLVII, 1985, nr. 1, p. 78 şi 82, nota 22.

[35] Mareş, *Cifrul polon*, p. 335–341.

[36] Deţinem o copie xerox a documentului respectiv, care ne-a fost pusă la dispoziţie de Paul Cernovodeanu.

[37] B.A.R., Foto VI/56; vezi *Anexă*, nr. VII.

[38] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 288–290 (nr. 43–52), 295–297 (nr. 59–65), 297–300 (nr. 67–75), 304 (nr. 77–78), 305 (nr. 81, 84, 85), 306–308 (nr. 86–98).

M. Gaster[39]. Din jurul anului 1800 datează un manuscris, în care, pe lângă un *Trepetnic*, câţiva psalmi şi o indicaţie tipiconală, sunt scrise în acelaşi sistem criptic, numeroase leacuri populare şi descântece[40]. Pentru o bună parte din textele criptate, apelul la cifru s-a făcut probabil din dorinţa copistului de a-şi asigura monopolul asupra leacurilor şi descântecelor respective, ca şi asupra predicţiilor din *Trepetnic*. Tot în cheia grecească sunt reproduse două scurte relatări ale ieromonahului Efrem de la Mănăstirea Prislop (jud. Hunedoara) despre distrugerea în Transilvania, în anii 1761 şi 1762, a unui mare număr de biserici şi mânăstiri ortodoxe din ordinul generalului Buccow, precum, şi despre întemniţarea, iar apoi izgonirea în Ţara Românească, a consemnatarului acestor ştiri[41]. Se constată, aşadar, întrebuinţarea acestui sistem criptic şi pentru transmiterea unor informaţii de natură politică.

Un cifru numeric, deosebit de cel aritmetic, dar avându-şi temeiul în cheia grecească, a fost întrebuinţat de Dimitrie Cantemir în *Istoria ieroglifică*, mai exact în *Scara a numerelor şi cuvintelor ieroglificeşti*[42].

În sfârşit, fără a încerca să epuizăm toate sistemele de scriere tainică aparţinând tradiţiei bizantino-slave, întrebuinţate de români în acest veac, mai menţionăm şi folosirea scrierii prin prescurtare, întâlnită în *Prorocirea Ţarigradului sau slovele care era scrise pe mormântul marelui împărat Costandin*, copie din anul 1765 de la Mănăstirea Antim[43].

Ne oprim aici cu scurta noastră relatare despre sistemele

---

[39] *Ibidem*, p. 308–309 (nr. 98); vezi *Anexă*, nr. II.

[40] B.A.R., ms. rom. 3944. Majoritatea leacurilor şi descântecelor au fost publicate de C. N. Mateescu, *Boale la oameni, leacuri şi descântece*, în „Ion Creangă", II, 1909, nr. 9, p. 241–243; nr. 10, p. 272–273; nr. 11, p. 296–298. Pentru textul acestora, vezi *Anexă*, nr. III.

[41] Mareş, *Note*, p. 120–126. Pentru texte, vezi şi *Anexă*, nr. I.

[42] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 290–294 (nr. 53).

[43] *Ibidem*, p. 300–304 (nr. 76).

de scriere criptată întrebuinţate de români în epoca veche. Perioada de după 1800 nu mai formează obiectul cercetării noastre, ţările române intrând acum într-o nouă etapă a evoluţiei lor sociale şi politice, caracterizată, în planul scrierii secrete, printr-o dezvoltare fără precedent a cifrurilor diplomatice, militare şi economice.

3. Textele criptate de români în epoca veche s-au aflat în atenţia cercetătirilor noştri şi a celor străini în mod mai mult ocazional, puţini dintre aceştia încercând să le examineze în mod sistematic.

Primul care s-a ilustrat în dezlegarea unei criptograme a fost Al. I. Odobescu. În 1861, el a aflat într-un *Tetraevanghel* slavon din secolul al XVII-lea de la Mănăstirea Bistriţa (jud. Vâlcea) o însemnare de copist, al cărui nume era scris într-un cifru aritmetic. Precizând că „aci misterul nu e aşa greu de pătruns”, autorul a oferit descifrarea corectă: *Mardarie*[44]. În schimb, Odobescu a recunoscut că nu a reuşit să dezlege o criptogramă scrisă de către copistul unei *Albine* slavone provenind de la aceeaşi mănăstire olteană[45].

Criptograma nedezlegată de Odobescu era scrisă în aşa-numita cheie grecească, sistem de criptare în care erau scrise şi numele unor scribi de documente slavone şi româneşti examinate în 1878 de B. P. Hasdeu. Apelând la lucrarea *Palaeografia graeca* a lui B. Montfaucon, autorul a reuşit să decripteze numele acestor copişti[46].

Patru ani mai târziu, a fost rândul lui M. Gaster să se remarce descifrând o cugetare scrisă tot în cheia grecească, într-un manuscris de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, aflat în acel

---

[44] *Despre unele manuscripte şi cărţi tipărite aflate în Mănăstirea Bistriţa*, în „Revista Română”, I, 1861, p. 733.
[45] *Ibidem*, p. 729.
[46] Hasdeu, CB. I, p. 86–88.

moment în proprietatea sa[47]. Pe o foiţă lipită pe fila 89ʳ a manuscrisului (actualul manuscris academic 1067), autorul a reprodus textul decriptat (vezi *Anexă*, nr. II) şi echivalenţele pentru majoritatea slovelor criptate, indicând, totodată, şi data când a efectuat aceste operaţii: 4 iulie 1882[48].

În 1883, episcopul Melchisedec oferă cel dintâi o succintă explicaţie a mecanismului cheii greceşti[49], dobândită foarte probabil din contactul cu călugării ştiutori ai acestui gen de scriere tainică.

În acelaşi an apare lucrarea lui Emil Kałužniacki consacrată criptogramelor din *Cartea de cântece* scrisă în 1511 de protopsaltul Evstatie la Mănăstirea Putna. Importanţa acestui valoros manuscris muzical pentru istoria vechii noastre criptografii este deosebită, el conţinând, potrivit clasificării lui Kałužniacki, cinci categorii de criptograme: 1) scrise cu litere chirilice, 2) scrise cu litere glagolitice, 3) scrise cu aşa-numitele pseudoglagolitice, 4) cifrul numeric şi 5) cifrul figural. De remarcat faptul că autorul a reuşit să indice pentru semnele caracteristice fiecărui tip de criptogramă echivalenţele care îi sunt specifice în alfabet chirilic[50].

Publicând în 1889 textul *Psaltirii Scheiene*, în care, după psalmul 150, figurează o însemnare criptată de patru rânduri, Ioan Bianu a emis ipoteza că ultimele trei slove ale enigmaticei criptograme ar conţine anul 1482 sau 1485. Autorul a susţinut că îşi va argumenta datarea în cel de-al doilea volum al ediţiei[51], promisiune care va rămâne neonorată.

---

[47] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 308–309 (nr. 98).

[48] Cf. şi Ştrempel, *Catalogul*, I, p. 215.

[49] *O vizită la câteva mănăstiri şi biserici antice din Bucovina*, în RIAF, I, vol. II, 1883, p. 52.

[50] Kałužniacki, *Beiträge*.

[51] *Psaltirea Scheiană (1482)*, mss. 499 B.A.R., publicată de I. Bianu, tomul I, Bucureşti, 1889, p. VII. Aceeaşi datare o va susţine Bianu şi în studiul *Despre introducerea limbii româneşti în biserica românilor*, Bucureşti, 1904, p. 6–7.

De anul ascuns de ultimele trei slove ale criptogramei din *Psaltirea Scheiană* s-a arătat interesat şi M. Gaster. Acesta a propus lecţiunea 1585[52], având convingerea că psaltirile coresiene precedă în timp pe cele rotacizante[53].

Critpograma inserată în partea finală a epilogului semnat de Dimitrie Liubavici în *Apostolul* slavon tipărit în 1547 în Ţara Românească a fost descifrată parţial în 1900 de A. I. Iaţimirski. Primele 19 slove ale criptogramei, scrise în cheia grecească, conţin enunţul въ домѣхъ Димитровѣхъ „în casele lui Dimitrie", dar următoarele 10 slove, după cum a recunoscut savantul rus, nu se supun decriptării[54].

Asupra acestei criptograme s-a aplecat în 1901 şi L. Stoianovici. Cercetătorul sârb a propus pentru primele 19 slove o descifrare identică cu cea oferită de A. I. Iaţimirski, fără a reuşi, în schimb, să stabilească conţinutul tăinuit în partea finală a criptogramei[55].

N. Iorga a publicat în 1901 un raport diplomatic, în limba română, cifrat parţial şi redactat la Constantinopol în cca 1682, probabil de Ienachi Porphyrita, agentul diplomatic al lui Şerban Cantacuzino. Istoricul a ţinut să amintească cu acest prilej că „meritul de a fi deslegat această criptografie, făcută, cum se vede, pentru corespondenţa grecească, revine tot d-lui Hodoş"[56]. Este vorba de Nerva Hodoş, excelent cunoscător al istoriei

---

[52] *La versione rumena del Vangelo di Matteo, tratta dal Tetraevangelion del 1574 (ms. del Museo Britannico: Harley 6311b) e publicata per la prima volta da ...*, în „Archivio glottologico italiano", XII, 1890, p. 197.
[53] *Ibidem*; cf. Gaster, CR, I, p. C, CII.
[54] *Новы трудъ по старой славянской библиографіи*, Санктпетербургъ, 1900, p. 23.
[55] *Zur altserbische Bibliographie*, în „Archiv für slavische Philologie", XXIII, 1901, p. 311 şi nota 1 de pe aceeaşi pagină; idem, *Katalog rukopisa i starih štampanih kniga. Zbirka Srpske Kraljevske Akademije*, Belgrad, 1901 (ediţie fototipică, Leipzig, 1974), p. 234 şi nota 1 de pe aceeaşi pagină.
[56] N. Iorga, în SD, III, 1901, p. 97.

tiparului românesc, coautor cu Ioan Bianu al monumentalei *Bibliografii româneşti vechi.*

Criptogramele din *Cartea de cântece* scrisă de protopsaltul Evstatie în 1511 au stat şi în atenţia lui A. I. Iaţimirski. Trecând sub tăcere lucrarea lui Kałužniacki, savantul rus a dat la rândul său descifrarea acestor criptograme[57], dar, pe alocuri, cu unele greşeli surprinzătoare. Tot Iaţimirski a descifrat mai multe criptograme scrise în cheia grecească şi în cea aritmetică, pe care le-a aflat în manuscrisele slavone cercetate în bilbiotecile româneşti[58].

În 1909, C. N. Mateescu a publicat un mare număr de reţete medicale populare şi descântece pe care le-a găsit într-un „manuscript anterior anului 1792". Autorul a semnalat faptul că aceste texte au fost „scrise toate în criptografie", recunoscând, totodată, că a „întâmpinat mare greutate până ce am aflat cheia şi le-am dat de rost"[59]. Textele respective provin de fapt din ms. rom. 3944 al Bibliotecii Academiei Române[60] şi sunt scrise în cheia grecească; pentru decriptarea unuia dintre textele încifrate din acest manuscris, vezi *Anexă*, nr. III.

Partea nedescifrată din finalul criptogramei lui Dimitrie Liubavici l-a preocupat şi pe Dragutin Kostić, un specialist în vechea criptografie sud-slavă. După acest autor, două ar fi modalităţile de interpretare a ultimelor zece litere din criptogramă: fie ca aparţinând unui context necriptografiat, care, prin segmentare, oferă lecţiunea ꙋ лесꙋ хꙋчꙋм „în pădurea Hucium", fie ca reprezentând scrierea în sens invers a contextului respectiv, ceea ce ar oferi lecţiunea ꙋ селꙋ Мучух „în satul Muciuh" (pentru ultimele cinci litere se indică şi posibilitatea adoptării lecţiunii хꙋмчꙋ). Potrivit acestor soluţii de

[57] Iaţimirski, *Тайнописные записи*, p. 149–164.
[58] Iaţimirski, *Рукописи*, p. 79, 108, 314, 404, 406, 408–409, 448, 705, 785.
[59] C. N. Mateescu, *op. cit.*, p. 241.
[60] Ştrempel, *Catalogul*, III, 1987, p. 283–284.

interpretare, „casele lui Dimitrie", în care s-a executat tipărirea *Apostolului* slavon s-ar fi aflat „în pădurea Hucium" sau „în satul Muciuh" (eventual chiar „Humciu")[61].

În 1924 înregistrăm apariţia lucrării *Criptografia şi istoria românească* a lui Em. C. Grigoraş[62]. Întemeiată în totalitate pe interpretări fanteziste, această lucrare este lipsită de orice valoare ştiinifică[63].

În acelaşi an consemnăm emiterea a două opinii diferite în legătură cu data ascunsă de ultimele trei slove ale criptogramei din *Psaltirea Scheiană.* Prima îi aparţine lui J. Macůrek, care s-a pronunţat în favoarea anului 1482; acesta ar marca astfel termenul *ante quem* al traducerii *Psaltirii* în limba română[64]. A doua opinie, susţinută de S. Puşcariu, oferă lecţiunea 1515[65]. La puţin timp după lansarea acestor ipoteze, Al. Rosetti propune o nouă lecţiune a anului din această criptogramă: 1575[66], dată cum vedem, apropiată de aceea avansată de M. Gaster.

Într-o scurtă, dar valoroasă notă publicată în 1927, Leon Ruzicka prezintă cifrul întrebuinţat de Şerban Cantacuzino în două scrisori cifrate în limba latină, adresate în 1687 împăratului Leopold I[67]. Spre deosebire de alte cifruri diplomatice întrebuinţate de români în acest secol, acesta este alcătuit din semne speciale.

---

[61] Kostić, *Tajno pisanje,* p. 52 şi nota 1 de pe aceeaşi pagină.
[62] Bucureşti, [1924].
[63] Vezi critica lucrării în recenzia lui N. Drăganu din DR, IV, 1924–1926, partea II, p. 1117–1120.
[64] *La date de l'apparition de la „Psaltirea Şcheiană" roumaine („Psautier de Şcheia"),* în „Revue historique du Sud-Est européen", I, 1924, nr. 1–3, p. 64–65.
[65] În DR, III, 1923, p. 471.
[66] *Recherches sur la phonétique du roumain au XVIe siècle,* Paris, 1926, p. 34, nota 1.
[67] Ruzicka, *Cifrul,* p. 237.

Reuşind să descifreze însemnările cifrate pe paginile unor vechi cărţi româneşti, V. Literat oferă, totodată, şi echivalările acestui cifru[68], fără să ştie că avea a face cu un sistem criptografic, cheia grecească, cu care unii dintre cercetătorii trecutului nostru cultural luaseră cunoştinţă mai demult.

În ediţia *Foletului Novel*, apărută în 1942, E. Vîrtosu a publicat alături de textul calendarelor occidentale traduse de Ioan Romanul şi însemnările domnitorului Constantin Brâncoveanu, în care sunt inserate şi unele cuvinte şi scurte contexte criptate. Deşi a recunoscut că nu a reuşit să decripteze cifrul utilizat de domnitor[69], editorul a avut buna inspiraţie de a publica facsimilele paginilor care conţin criptograme, ceea ce a contribuit ulterior, când urma celor mai multe calendare manuscrise s-a pierdut, ca respectivul cifru să rămână în atenţia specialiştilor.

Tot în 1942, V. Brătulescu, cercetând frescele originale din biserica lui Neagoe Basarab de la Curtea de Argeş, a reprodus şi unele iniţiale din inscripţiile existente pe pietrele tombale, iniţiale aparţinând aşa-numitelor criptograme ale crucii. Autorul nu a reuşit să explice semnificaţia acestor iniţiale[70].

Un an mai târziu, N. M. Truţă şi, independent de acesta, C. Georgescu-Munteanul oferă explicaţia corectă pentru iniţialele млрв care încadrează reprezentarea crucii în unele tipărituri, manuscrise şi antimise vechi[71], explicaţie adoptată

[68] Literat, *Criptograme*, p. 185–189.

[69] *Foletul Novel, calendarul lui Constantin vodă Brâncoveanu. 1693–1704*, p. LI.

[70] *Frescele din biserica lui Neagoe Basarab de la Curtea de Argeş*, Bucureşti, 1942, p. 12 (fig. 7), p. 14 (fig. 11) şi p. 15 (fig. 12).

[71] M. N. Truţă, *Sfântul antimis. Studiu istoric, liturgic şi simbolic,* Bucureşti, 1943, p. 57 şi 65; C. Georgescu-Munteanul, *Un antimis rar la Mănăstirea Brădetul (Argeş)*, în „Revista istorică”, XXIX, 1943, p. 157.

ulterior şi de alţi cercetători[72].

În 1959 înregistrăm o primă cercetare consacrată în mod special examinării criptogramei din *Psaltirea Scheiană*[73]. Autorul ei, R. Pava, propune o dezlegare completă a criptogramei, al cărei an ar fi 1514, dezlegare lipsită însă de orice fundament ştiinţific[74]. Acelaşi cercetător reuşeşte, în schimb, să descifreze câteva dintre criptogramele existente în însemnările lui Constantin Brâncoveanu[75]. R. Pava examinează, de asemenea, criptogramele din *Cartea de cântece* a protopsaltului Evstatie[76], fără a aduce informaţii suplimentare faţă de cele cunoscute din studiile lui Kałužniacki şi Iaţimirski.

Întemeiat pe cercetarea amintită a lui V. Literat, care reuşise să decripteze unele criptograme scrise în cheia grecească, Werner Draeger, într-o comunicare prezentată în septembrie 1963 la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi, a ţinut să precizeze mecanismul acestui sistem criptic, pe care l-a aflat în *Paleografia grecească* a lui V. Gardthausen[77]. Profesorul german nu ştia însă că această dependenţă genealogică fusese întrevăzută

---

[72] Vezi P. Ş. Năsturel, în „Revue des études byzantines". V, 1947, p. 262; idem, *Date noi asupra unor odoare de la Mănăstirea Putna (II)*, în „Romanoslavica", IV, 1960, p. 270, nota 6; I. C. Chiţimia, *Consideraţii referitoare la interpretarea formulei slave млрв*, în „Romanoslavica", XII, 1965, p. 299–306.

[73] *Criptograma din Psaltirea Şcheiană*, în „Studii şi materiale de istorie veche", III, 1959, p. 365–372.

[74] Al. Rosetti, *Despre criptograma din* **Psaltirea Scheiană**, în SCL, XI, 1960, nr. 1, p. 103.

[75] Pava, *Criptogramele*, p. 510–516.

[76] Pava, *Cartea de cântece* p. 335–347.

[77] Vezi expunerea cuprinsului acestei comunicări la Constantin Turcu, *Criptografia din manuscrisele româneşti ale secolului al XVIII-lea studiată la Institutul de romanistică din Berlin*, în „Iaşul literar", XV, 1964, nr. 3, p. 77–79; cf. şi Werner Draeger, *Zu den Kryptogrammen in rumänischen Buchern des achtzehnten Jahrhunderts*, în „Beitraege zur romanischen Philologie", III, Jahrgang, 1964, Heft 1, p. 54–64.

încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea de către unii dintre cercetătorii vechilor noastre criptograme, precum B. P. Hasdeu, M. Gaster şi E. Kałužniacki.

De criptogramele crucii se arată interesat în 1965 V. Brătulescu, care are posibilitatea să găsească la Mănăstirea Putna o *Erminie* manuscrisă conţinând 17 asemenea criptograme, însoţite de explicaţiile corespunzătoare în limba slavonă. Fericita descoperire i-a permis autorului să ofere descifrarea mai multor criptograme de acest tip aflate în special pe pietre tombale[78].

În sinteza sa consacrată începuturilor scrisului literar românesc, P. P. Panaitescu s-a referit la rândul său la criptograma *Psaltirii Scheiene.* Fără a reuşi să descifreze textul acesteia, istoricul a susţinut că anul criptogramei ar fi scris „în clar”, şi, prin urmare, ar putea fi citit 7023, adică 1515, dată care s-ar referi la momentul elaborării traducerii, şi nu la acela al copierii manuscrisului[79].

O valoroasă sinteză a sistemelor de scriere criptată de sorginte bizantino-slavă folosite de români în epoca veche a fost publicată de Emil Vîrtosu în 1965. Sunt examinate rând pe rând cheia grecească, cheia taraberică, cifrul aritmetic, cel prin sigle sau abrevieri etc. Studiul este însoţit de o bogată *Anexă*, cuprinzând 26 de criptograme din acte publice şi private şi alte 133 de criptograme din manuscrise, cărţi, corespondenţă, însemnări murale etc., toate însoţite de dezlegările lor[80]. Autorul intenţiona să se ocupe într-o altă lucrare de cifrurile diplomatice din Evul Mediu românesc[81], lucrare pe care, din păcate, nu a mai reuşit să o finalizeze. Tot Vîrtosu a consacrat prezentării criptogramelor un capitol în lucrarea sa de paleografie apărută în

---

[78] Brătulescu, *Iniţiale şi monograme*, p. 568–586.
[79] *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965, p. 76.
[80] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 261–317.
[81] *Ibidem*, p. 273.

1968[82]. Expunerile principalelor metode de criptografiere întrebuinţate de români în trecut nu sunt însă însoţite de exemplificări, a căror prezenţă era necesară într-o lucrare cu caracter didactic precum cea citată.

Problema originii cuvântului *filtă*, întrebuinţat de copiştii care apelau la cheia grecească („am scris în filtă"), l-a preocupat pe P. V. Năsturel. Savantul a pus în legătură acest cuvânt enigmatic cu gr. ὑφει λτόν „scriere secretă"[83].

Fără a cunoaşte studiul lui V. Brătulescu din 1965, Anne E. Pennington oferea în 1971 descifrarea a patru criptograme ale crucii din *Cartea de cântece* copiată în 1511 de protopsaltul Evstatie. Totodată cercetătoarea engleză atrăgea atenţia asupra termenilor ритория, филтеле, граматикїа şi вѣтїа, care ar desemna în această lucrare principalele sisteme de scriere secretă întrebuinţate de Evstatie[84].

Însuşindu-şi rezultatele ultimei cercetări a lui V. Brătulescu, Atanasie Popa a constatat în 1977 că o parte a criptogramelor crucii se regăsesc, de această dată, în unităţi formate de trei iniţiale, pe o cruce zugrăvită într-o firidă de la Mănăstirea Săraca, jud. Timiş[85].

Un capitol destinat criptogramelor se întâlneşte în *Paleografia româno-slavă* datorată lui Damian P. Bogdan[86]. Dintre sistemele de criptare cunoscute românilor în vechime, autorul se rezumă să prezinte numai trei: cheia grecească, cheia taraberică şi cea aritmetică.

---

[82] *Paleografia româno-chirilică*, Bucureşti, 1968, p. 163–165.

[83] *Slavo-roumain filtă grec byzantin ὑφειλτόν „écriture ciffrée"*, în „Revue des études sud-est européennes", V, 1967, nr. 3–4, p. 563–564.

[84] Pennington, *Song Book*, p. 570–572; vezi şi Pennington, *Muzica*, p. 148–153.

[85] *Criptograma de la Mănăstirea „Săraca" din Banat*, în „Mitropolia Banatului", XXVII, 1977, nr. 10–12, p. 729–733.

[86] Bucureşti, 1978, p. 278–281.

Criptograma *Psaltirii Scheiene* revine în 1982 în atenţia lui V. Ţigu şi T. Diaconu, care, independent unul de celălalt, încearcă dezlegarea ei[87]. Decriptările oferite sunt pure fantezii şi dovedesc încă o dată uşurinţa cu care cei lipsiţi de o formaţie ştiinţifică elaborează ipotezele cele mai hazardate.

În deceniul trecut înregistrăm şi un bine venit articol al Ancăi Dobre referitor la cifrul diplomatic întrebuinţat în 1695 de Constantin Cantacuzino în corespondenţa diplomatică purtată cu ruşii[88].

În rândul celor care s-au ocupat de vechile criptograme trebuie consemnate şi numele lui Ion-Radu Mircea, P. P. Panaitescu şi Gabriel Ştrempel, care, în cataloagele de documente şi manuscrise slave şi româneşti pe care le-au elaborat, oferă numeroase descifrări de criptograme, majoritatea scrise în cheia grecească[89].

În sfârşit, ţinem să amintim că la rândul nostru ne-am ocupat de unele aspecte ale vechii criptografii româneşti, cum ar fi stabilirea variantelor cheii greceşti[90], descifrarea cifrului din cel mai vechi raport diplomatic alcătuit în limba română[91], furnizarea unor noi explicaţii criptogramelor din unele texte din

---

[87] V. Ţigu, *Contribuţii la datarea Psaltirii Scheiene*, în „Biserica Ortodoxă Română", 100, 1982, nr. 5–6, p. 565–569; T. Diaconu, *O propunere de decriptare a unui text nedescifrat încă*, în „Argeş", 17, 1982, nr. 2, p. 7.

[88] *O scrisoare inedită a stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Buletinul Societăţii Române de Studii Neoelene", [Bucureşti, 1998], p. 105–108.

[89] Ion-Radu Mircea, *Catalogul documentelor Ţării Româneşti. 1369–1600*, vol. I, Bucureşti, 1947, p. 129 (nr. 879), 130 (nr. 882), 192 (nr. 1326), 225 (nr. 1555), Panaitescu, *Manuscrisele slave*, I, nr. 14, 175, 190, 283 (cf. nr. 19, 65, 90 şi 265, unde decriptările au fost reproduse după A. I. Iaţimirski), II, nr. 349, 362, 511; Ştrempel, *Catalogul*, I–IV (vezi indicele de la sfârşitul volumelor, s.v. *criptograme*).

[90] Mareş, *Observaţii*, p. 198–206.

[91] Mareş, *Cel mai vechi raport*, p. 37–44.

secolul al XVI-lea[92], examinarea din punct de vedere criptologic a cifrului pentru corespondenţa în limba polonă din cancelaria brâncovenească[93], descifrarea unor criptograme privind evenimente politice petrecute în Transilvania în anii 1761 şi 1762[94].

4. Din scurta noastră trecere în revistă a principalelor cercetări consacrate criptogramelor din epoca veche s-a putut observa că majoritatea acestora a avut un caracter ocazional. Puţine au fost studiile consacrate examinării unui sistem de scriere criptată sau mai multora, numele de referinţă fiind cele ale lui E. Kałužniacki, A. I. Iaţimirski, R. Pava şi E. Vîrtosu.

Lipsa unei cunoaşteri aprofundate a acestor scrieri secrete a condus nu o dată la emiterea unor soluţii de decriptare greşite. Astfel, necunoaşterea variantelor cheii greceşti a determinat câteodată descifrări aproximative sau eronate. Aceeaşi necunoaştere a particularităţilor cheii greceşti l-a făcut pe B. P. Hasdeu să vorbească despre „mai multe sisteme criptografice" întrebuinţate în vechime de români[95]. Exemplele reproduse în sprijinul opiniei sale – ѧг. ӡѧψив = аз матви şi, respectiv, бѧѧψχл (în realitate бцѧψχѻ)[96] = братꙋл – sunt însă scrise în cea mai pură cheie grecească. Remarca lui Hasdeu, potrivit căreia în al doilea exemplu am avea a face cu un alt sistem criptic, diferit de cel aplicat în primul exemplu, se întemeiază pe constatarea că aici se echivalează numai literele mediale ale cuvântului, „rămânând neatinse cea iniţială şi cea finală"[97]. Constatarea sa este adevărată, dar numai pe jumătate, şi nu schimbă cu nimic datele problemei,

[92] *Despre o posibilă criptogramă din* **Evangheliarul de la Londra**, în SCL, XXXVI, 1985, nr. 5, p. 420–422; *Consideraţii pe marginea unei criptograme*, în LR, XL, 1991, nr.1–2, p. 65–72.

[93] Mareş, *Cifrul polon*, p. 335–341.

[94] Mareş, *Note*, p. 120–126.

[95] Hasdeu, CB, I, p. 87.

[96] DANIC, Mănăstirea Tismana, XIII/2.

[97] Hasdeu, CB, I, p. 87.

întrucât în sistemul cheii greceşti в nu se substituie; cât priveşte ultima slovă, aceasta nu este л, ci о, prin care se înlocuieşte de regulă л în acest sistem criptic. Şi încercarea de clasificare a sistemelor de scriere secretă întreprinsă de D. P. Bogdan[98], suferă de aceeaşi slăbiciune, deoarece separă cheia grecească de o variantă a ei, socotită în mod greşit a reprezenta un sistem criptic de sine stătător (vezi mai jos, p. 51).

Slaba familiarizare cu scrierile secrete din Evul Mediu românesc şi necunoaşterea principalelor contribuţii din domeniul vechii noastre criptografii au generat şi alte neajunsuri. Unii cercetători, de pildă, au inclus în rândul criptogramelor scurte contexte care nu erau criptate, dar a căror semnificaţie nu le era cunoscută, dând astfel naştere falselor criptograme (vezi mai jos, p. 149 ş.u.). Alţii, în schimb, precum V. Literat (1936) şi W. Draeger (1963), au prezentat drept „descoperiri" unele aspecte referitoare la cheia grecească cunoscute cercetătorilor noştri încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea.

Situaţia nu se prezintă mai bine nici când aducem în discuţie cifrurile diplomatice. Până în prezent nu s-a operat o inventariere a tuturor acestor cifruri, dintre care doar şase au fost cercetate: patru de către N. Hodoş, L. Ruzicka, R. Pava şi Anca Dobre şi alte două de către noi. Exceptând cifrul brâncovenesc destinat corespondenţei în limba polonă, pentru celelalte cifruri diplomatice examinate nu se cunosc o serie de aspecte care interesează criptografia: schemele după care sunt alcătuite, originea (creaţii străine sau autohtone) şi gradul lor de impenetrabilitate. Alte cifruri diplomatice au rămas, în schimb, nesemnalate.

În concluzie, considerăm că se simte lipsa unei lucrări care, sintetizând rezultatele cercetărilor întreprinse până în prezent, să examineze toate sistemele de scriere secretă întrebuinţate în ţările române în secolele al XV-lea – al XVIII-lea.

---

[98] Bogdan, *Paleografia*, p. 281.

5. Trecând la elaborarea unei asemenea lucrări, ţinem să facem două precizări.

Prima se referă la clasificarea criptogramelor. Acestea au fost împărţite în două categorii distincte: criptograme aparţinând *criptografiei bizantino-slave* – în care au fost incluse cele considerate de E. Vîrtosu a aparţine *criptografiei mistice* sau *monastice*[99] – şi criptograme aparţinând *criptografiei diplomatice*. În cadrul fiecărei dintre aceste categorii criptogramele au fost separate în funcţie de semnele caracteristice fiecărui sistem criptic (semne alfabetice, semne speciale, cifre etc.). Procedând astfel, am îmbinat departajarea impusă de ceea ce s-ar putea numi receptarea influenţelor culturale cu departajarea după criteriile stricte ale criptografiei.

A doua precizare priveşte terminologia cu care am operat: *cheie, cifra(re), cifru, cripta, criptogramă, criptolog, decriptare, descifrare, încifrare, text cifrat (criptat)*. Menţionăm că termenul *cripta*, inexistent în dicţionarele limbii române, a fost întrebuinţat cu sensul „a scrie într-un cod convenţional şi secret". Un alt termen, neînregistrat de dicţionarele noastre, *criptolog* (< fr. *cryptologue*), denumeşte persoana care se ocupă cu transpunerea în limbaj clar a unui text cifrat. Semnificaţia fiecăruia dintre ceilalţi termeni enumeraţi este cea înregistrată de dicţionarele limbii române.

---

[99] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 273.

PARTEA I

CRIPTOGRAFIA DE TRADIȚIE BIZANTINO-SLAVĂ

CAPITOLUL I

CHEIA GRECEASCĂ

1. Acest sistem de criptare își are originea în paleografia greacă și se întemeiază pe valorile cifrice ale literelor din alfabetul grecesc: literele-cifre sunt dispuse în ordine crescătoare în trei grupe distincte (unități, zeci, sute), iar substituirea se operează înlocuindu-se literele din fiecare șir astfel constituit prin literele din același șir scris în sens invers[1].

Slavii au adoptat acest sistem de criptare înlocuind literele grecești prin cele cu valoare cifrică ale alfabetului chirilic. Datorită originii sale, această scriere secretă a fost denumită de E. Kałužniacki *cheia grecească* („der griechische Schlussel")[2], denumire pe care am preluat-o și noi.

Românii au cunoscut sistemul cheii grecești în forma statornicită de slavi, în care substituirile se efectuează după cum urmează[3]:

I	а(1), в(2), г(3), д(4), є(5), ѕ(6), з(7), и(8), ѳ(9)
II	ѳ(9), и(8), з(7), ѕ(6), є(5), д(4), г(3), в(2), а(1)
III	ї(10), к(20), л(30), м(40), н(50), ѯ(60), ѻ(70), п(80), ч(90)
IV	ч(90), п(80), ѻ(70), ѯ(60), н(50), м(40), л(30), к(20), ї(10)
V	р(100), с(200), т(300), ꙋ(400), ф(500), х(600), ѱ(700), ѡ(800), ц(900)
VI	ц(900), ѡ(800), ѱ(700), х(600), ф(500), ꙋ(400), т(300), с(200), р(100)

---

[1] V. Gardthausen, *Griechische Palaeographie*, vol. II, Leipzig, 1913, p. 311–314.

[2] Kałužniacki, *Beiträge*, p. 6.

[3] Prezentăm în rândurile I, III și V slovele care urmează a fi criptografiate, iar în rândurile II, IV și VI slovele care le înlocuiesc în cadrul acestui sistem criptic.

Sistemul este foarte simplu, pentru aplicarea lui fiind necesară cunoaşterea a două particularităţi: 1) substituirea se operează numai în cazul slovelor cu valoare cifrică, celelalte slove rămânând neschimbate, 2) substituirea se operează după următoarea regulă: valoarea cifrică a slovei care urmează a se criptografia adunată cu valoarea cifrică a slovei care o înlocuieşte trebuie să fie egală cu zece (pentru slovele cu valoare de unităţi), o sută (pentru cele cu valoare de zeci) şi o mie (pentru cele cu valoare de sute)[4]. De exemplu, г(=3) se înlocuieşte prin з(=7), м(=40) prin ѯ(=60), ѡ(=800) prin с(=200) etc. Este lesne de înțeles de ce potrivit acestei reguli, slovele-cifră є(=5), н(=50) şi ф(=500) rămân neschimbate. Simplitatea acestui sistem, care îi dispensa pe scribi de folosirea vreunor tabele de corespondențe, explică larga sa întrebuinţare în epoca veche în textele criptografiate de români, în raport cu alte sisteme de scriere „tainică", cum ar fi, de pildă, cel taraberic[5].

2. Cel mai vechi exemplu aparţinând acestui gen de criptografiere se întâlneşte într-un act slavon de danie, scris în Târgovişte, la 25 ianuarie 1499. La sfârşitul textului, copistul a notat ѱѧѹѧ ѡвⷷ ѕвѳⷫ нжн квѡѧⷹ[6], adică таха сиⷩ днаⷦ еже писаⷯ „nevrednicul Sin diacul care am scris". În acest exemplu relaţia н = є reprezintă o variantă a cheii greceşti (vezi mai jos, p. 40).

Pentru ilustrarea acestei scrieri secrete mai oferim încă două exemple. Primul este extras din *Cartea de cântece* copiată

---

[4] La noi cel dintâi care a explicat mecanismul cheii greceşti a fost episcopul Melchisedec (*O vizită la câteva mănăstiri şi biserici din Bucovina*, în RIAF, anul I, volumul II, Bucureşti, 1883, p. 52). Explicaţia sa a trecut neobservată pentru cei care au încercat ulterior să stabilească resortul acestui sistem; cf. W. Draeger, *Zu den Kryptogrammen in rumänischen Büchern des achtzehnten Jahrhunderts*, în „Beitraege zur romanischen Philologie", III, 1964, nr. 1, p. 54–64.

[5] Pentru acest sistem de criptare, vezi Vîrtosu, *Criptografia*, p. 271.

[6] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 274, nr. 2.

de Evstatie la Mănăstirea Putna în 1511 și reprezintă o indicație tipiconală: иъ ѱжжѕе кцѫгнвпь[7] = въ тжжде празник „la aceeași sărbătoare" (vezi fig. 1). Al doilea exemplu aparține dascălului Ionașco, copistul unui *Tetraevanghel* slavo-român din 1677, care notează, probabil cu o ușoară doză de emfază, caracteristică pentru mentalitatea celor inițiați în mânuirea cheii grecești: + їв ѳн иѫ ївѱв, ѳчїѧ, ѕѫѡпѫѵ иѫ нв[8] = + чине ва чити аїчѧ даткаꙗ ва ѳи. În exemplul citat se constată trei abateri de la forma de bază a cheii grecești: ѳ = н, н = є și ѿ = с, toate reprezentând variante ale sistemului respectiv de criptografiere (vezi mai jos, p. 40 ș.u.).

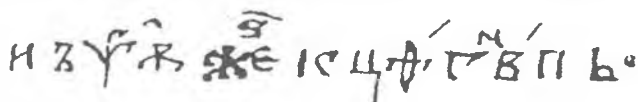

Fig. 1

Socotim că nu este lipsit de interes să arătăm că dispunem de o reproducere a echivalențelor cheii grecești pe o pagină din ediția *Liturghierului* apărut la București în 1780. Este vorba de exemplarul aflat de N. Iorga în biserica din Drajna de Sus, jud. Prahova[9]. În rîndul echivalențelor s-au strecurat două greșeli: и = б (în loc de в) și с = о (în loc de ѡ)[10], datorate istoricului sau tipografului.

Cheia grecească a constituit sistemul de scriere criptată cel mai des întrebuințat de români. Am arătat mai sus, p. 13–16, 20–21, felul textelor care conțin criptograme (documente, manuscrise și chiar o tipăritură) și regiunile istorice de unde se recrutează aceste texte, motiv pentru care nu mai reluăm aici informațiile expuse. Ținem totuși să atragem atenția asupra unui fapt. Dacă în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, acest sistem de

---

[7] B.A.R., *Foto 101*, f. 129r; cf. Kałužniacki, *Beiträge*, p. 9.
[8] B.A.R., ms. rom. 497, f. 502v.
[9] N. Iorga, în SD, XV, 1908, p. 268.
[10] Asupra cărora a atras atenția Vîrtosu, *Criptografia*, p. 305, nr. 82.

criptare s-a folosit în cea mai mare parte pentru a nota datele referitoare la persoana copistului (singurele excepţii reprezentându-le indicaţiile tipiconale din *Cartea de cântece* copiată în 1511 şi însemnarea din *Apostolul* tipărit în 1547), în secolul al XVIII-lea înregistrăm şi exemple de aplicare a cheii greceşti la scrierea unor texte cu caracter popular şi chiar politic (vezi mai sus, p. 21).

Sistemul cheii greceşti a fost denumit în trecut *filtă* (variantă *hiltă*), denumire întâlnită numai la copiştii moldoveni (vezi mai jos. p. 173 ş.u.).

3. De-a lungul secolelor, cheia grecească a fost întrebuinţată în forma ei originară (conform sistemului de corespondenţe prezentat mai sus) sau în diverse variante în care au fost antrenate, în special, acele slove care rămân de regulă neschimbate. Principalele inovaţii pe care le putem constata pe baza examinării numeroaselor criptograme publicate de E. Vîrtosu sunt următoarele[11]:

I є înlocuit prin н: нжн (= єже „care")[12], нⷮꙁлеѳⷹ (=єⷬмонаⷯ)[13]

II н înlocuit prin є: ѡвⷷ (=сиⷩ)[14], всⷷ (=иѡⷩ)[15], ѡфѳє-пл (=станко)[16]

III н înlocuit prin ф: ївфн (=чинє)[17], ѕвф (=дин)[18]

---

[11] Cf. Vîrtosu, *Criptografia*, p. 268, care prezintă o serie de inovaţii, în genere nu pe cele mai importante, între care apar şi unele fără acoperire în rândul exemplelor publicate.
[12] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 274, nr. 2.
[13] *Ibidem*, p. 280, nr. 4.
[14] *Ibidem*, p. 274, nr. 2.
[15] *Ibidem*, p. 276, nr. 13 şi p. 274, nr. 14.
[16] *Ibidem*, p. 286, nr. 33.
[17] *Ibidem*, p. 287, nr. 39.
[18] *Ibidem*, p. 296, nr. 62.

IV ф înlocuit prin н: ненв(=ва фи)[19], нъзъцоцхо (=фъгърашꙋл)[20]

V ф înlocuit prin є: бнєоєь (=щефань)[21]

VI м înlocuit prin ч: ѡѱлчв (=стомъ)[22]

VII м înlocuit prin т: телблбцниⷮлвⷮ (=многогреⷲниⷯ)[23]

VIII с înlocuit prin ѿ: ѿвзвлⷯ (=симиоⷯ)[24], єѿѱє (=єстє)[25]

IX ѿ înlocuit prin с: с неон (=ѿ валє)[26], с҆ пъкъⷪнош҆ (=ѿ къпъ^наш)[27]

X л înlocuit prin ѡ: ѱвлхвѡ (=тиохи^)[28], ѡшѱ (=лѣт)[29]

XI ꙋ înlocuit prin ф: єф ѿзєцвѱфѡъ (=єꙋ смеритꙋлъ)[30]

XII ї înlocuit prin ь: нповѡьшцⷳ (=єклисїарⷯ)[31]

XIII ь înlocuit prin ї: ѕцозлзвцї (=драгомирь)[32], жвѡѱцерї (=бистриць)[33]

XIV ч înlocuit prin ь: ѡфоєьѣоч (=станчюль)[34]

---

[19] *Ibidem*, p. 287, nr. 39.
[20] *Ibidem*, p. 296, nr. 62.
[21] B.A.R., ms. rom. 1352, f. 38ʳ; cf. Vîrtosu, *Criptografia*, p. 294, nr. 54: бнеⷮоєь.
[22] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 286, nr. 33 b.
[23] B.A.R., ms. sl. 190, f. 1ʳ. Ultimul л s-a scris din greşeală în locul lui є; cf. Vîrtosu, *Criptografia*, p. 285, nr. 30: телблбциⷮлвⷮ.
[24] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 286, nr. 35.
[25] *Ibidem*, p. 296, nr. 62.
[26] *Ibidem*, p. 296, nr. 63.
[27] *Ibidem*, p. 298, nr. 69.
[28] *Ibidem*, p. 289, nr, 51 a.
[29] *Ibidem*, p. 296, nr. 63.
[30] *Ibidem*, p. 306, nr. 88.
[31] Cf. Vîrtosu, *Criptografia*, p. 294, nr. 55 a, care propune decriptarea єклисьарх, cu menţinerea lui ь neschimbat.
[32] Bogdan, *Paleografia*, planşa XLI; cf. Vîrtosu, *Criptografia*, p. 282, nr. 12: ѕцозлзвці.
[33] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 294, nr. 55 a, unde se oferă lecţiunea бистрица.
[34] *Ibidem*, p. 280, nr. 6 b.

XV ь înlocuit prin ч: ич ѕлѯнѹч (=вь домехь)[35], пчⷷ-ѕь (=кьⷩдь)[36]

XVI ч rămâne neschimbat: сⷩчѳ (=ѡⷩча)[37], гѳⷩчю (=заⷩчю)[38]

XVII б înlocuit prin ж: жѳцжχⷪ (=барбѹⷧ)[39], жєѲєⷱ-їв (=весеⷬчи)[40], жвѡѱцврвв (=бистрицин)[41]

XVIII ж înlocuit prin б: блѡъ (=жосъ)[42], бχѕеⷬол (=жѹдеⷱѹл)[43]

XIX б înlocuit prin ю: юцѳшли (=брашов)[44]

XX ъ înlocuit prin ж: зѳиціївож (=гавріилъ)[45]

XXI ъ înlocuit prin б: ив ѡѱлчб пц̄бшнев (=въ с̄томъ кр̄ъщени[46] „la sfântul botez")

XXII щ înlocuit prin ш: пц̄бшнев (=кр̄ъщени)[47]

XXIII ш înlocuit prin щ: щъⷱпъⷡрв (=шъⷬкъⷩци)[48]

XXIV ѣ înlocuit prin ю: ѯѳєⷬ (=манⷺ)[49]

---

[34] *Ibidem*, p. 280, nr. 6 b.
[35] *Ibidem*, p. 282, nr. 15.
[36] *Ibidem*, p. 296, nr. 61.
[37] *Ibidem*, p. 274, nr. 3.
[38] *Ibidem*, p. 278, nr. 21.
[39] Veronica Vasilescu, Aneta Boiangiu, *Scrierea chirilică românească. Album de paleografie*, Bucureşti, 1982, planşa 19.
[40] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 296, nr. 62.
[41] *Ibidem*, p. 297, nr. 67 b.
[42] *Ibidem*, p. 296, nr. 61.
[43] *Ibidem*, p. 296, nr. 62.
[44] *Ibidem*, p. 305, nr. 81.
[45] B.A.R., ms. sl. 266, f. 200ᵛ; cf. Vîrtosu, *Criptografia*, p. 282, nr. 13: ззѳиціївож (=ггавріиль)
[46] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 286, nr. 33 b, unde pentru ultimul cuvânt se oferă lecţiunea крещени.
[47] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 286, nr. 33 b.
[48] *Ibidem*, p. 296, nr. 62.
[49] B.A.R., ms. sl. 263, f. 136ᵛ; cf. Vîrtosu, *Criptografia*, p. 283, nr. 18: ѯѳєю (=матею)

XXV ю înlocuit prin ѣ: ωѱѳєьѣоч (=станчюль)[50]
XXVI ѣ înlocuit prin ш: лкцш (=опрѣ)[51]
XXVII ѧ înlocuit prin ш: нповѡьшц^{ꙋ}(=еклисїѧр^{х})[52]
XXVIII ↑ înlocuit prin ꙋ: ѱцъв^{є}ѕъ ꙋ щѳ^{ѱ}рѳ (=тръи^{н}дъ ↑ ба^{є}-ца)[53]

4. Aceste noi echivalări pot fi grupate în două categorii: unele care constituie inovații în sistemul de echivalare a slovelor cu valoare cifrică, altele în care sunt antrenate slove fără valoare cifrică, care de regulă nu se substituie în cadrul cheii grecești.

În prima categorie intră slovele є, ї, л, м, н, с, ꙋ, ф și ч. Dintre acestea, după cum am văzut, slovele є, н și ф, deși au valoare numerică, rămân neschimbate în forma de bază a cheii grecești. Pentru a complica cifrul s-a ajuns în secolul al XV-lea la redarea lui є (=5) prin н (=50), respectiv a lui н prin є[54]. În scrierea chirilică practicată de români ambele relații (vezi I și II) sunt atestate pentru prima dată într-un document emis la 1499 la Târgoviște[55]. În secolul al XVII-lea, înregistrăm primele exemple de înlocuire a lui н (=50) prin ф (=500), respectiv a lui ф prin н (vezi III și IV), într-un *Tetraevanghel* copiat în Țara Oltului în anul 1677[56]. Un secol mai târziu este înregistrată înlocuirea lui ф prin є̃ (vezi V) într-un unic exemplu pe care ni-l furnizează un *Liturghier* copiat în 1706, în Bociu (jud. Cluj). Relația opusă (є înlocuit prin ф), neînregistrată în textele românești, a fost atestată într-un text sârbesc din 1591[57].

---

[50] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 280, nr. 6 b.
[51] *Ibidem*, p. 296, nr. 63.
[52] *Ibidem*, p. 294, nr. 55 a.
[53] B.A.R., ms. rom. 4976, f. 249^{r}.
[54] În textele sârbești, aceste modificări sunt prima dată înregistrate la începutul secolului al XVI-lea; vezi Kostić, *Tajno pisanje*, p. 45–46, 57.
[55] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 274, nr. 2.
[56] *Ibidem*, p. 287, nr. 39.
[57] Kostić, *Tajno pisanje*, p. 46.

Ca o influenţă preluată din chirlica sârbească pot fi considerate situaţiile de sub VI, VIII şi IX. м înlocuit prin ч (vezi VI) apare o singură dată într-un *Liturghier* slavon copiat la Mănăstirea Brâncoveni în anii 1653-1654. În textele sârbeşti şi bulgăreşti amestecul dintre м şi ч în criptografierea cuvintelor este atestat de la sfârşitul secolului al XVI-lea[58] şi se datorează, foarte probabil, influenţei chirilicei bosniace în care ч, în varianta ѵ, prin valoarea numerică pe care o exprima (60)[59], devenise apt pentru a fi pus în relaţie cu м(=40). Pentru explicarea amestecului dintre с şi ѿ (vezi VIII şi IX; prima atestare din a doua jumătate a secolului al XVII-lea[60]), trebuie să ne raportăm, de asemenea, la situaţia din textele sârbeşti. Introducerea ligaturii ѿ în rândul literelor alfabetului chirilic, înregistrată, de exemplu, într-un *Bucvar* sârbesc din 1597[61], şi întrebuinţarea ei cu valoarea numerică 800[62] au determinat ca, pe lângă relaţia tradiţională с-ѡ, să apară o nouă relaţie с-ѿ.

Înlocuirea lui м cu т (vezi VII) ne întâmpină într-un singur exemplu dintr-o însemnare slavonă nedatată. Nu credem că poate fi vorba de o substituire greşită, întrucât într-un text slavon de redacţie sudică a fost înregistrată relaţia opusă (т înlocuit prin м)[63]. Punerea în relaţie a celor două slove nu s-a

---

[58] Kostić, *Tajno pisanje*, p. 49.
[59] Josip Hamm, *Staroslavenska čitanka*, Zagreb, 1960, p. 4; pentru ч=60, vezi şi D. Medaković, *Grafika srpskih štampanih knjiga XV-XVII veka,* Beograd, 1958, planşa XCV 2.
[60] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 286, nr. 35.
[61] Petar Ǵorǧić, *Istorija srpske ćirilice. Paleografsko-filološki prilozi*, Beograd, [1971], p. 186. ѿ figurează şi în alfabetul copiat de Radu de la Măniceşti în anul 1574; vezi articolul nostru, *Despre o posibilă criptogramă din* **Evangheliarul de la Londra**, în SCL, XXXVI, 1985, nr. 5, p. 420, fig. 1.
[62] Kostić, *Tajno pisanje*, p. 50, 57 (primele exemple din textele sârbeşti sunt din secolul al XVIII-lea).
[63] Speranski, *Тайнопись*, p. 35; cf. p. 38.

putut realiza decât într-o variantă a cheii greceşti în care s-a renunțat la relațiile tradiționale м-ѯ şi т-ѱ, poate unde ѯ şi ѱ sunt slove cu o întrebuințare redusă în scrierea chirilică.

Substituirea lui л (=30) prin ѡ (=800), înregistrată numai în câteva manuscrise româneşti din secolul al XVIII-lea (X), îşi datorează apariția faptului că în unele variante relația tradițională ѡ-с a fost înlocuită prin ѿ-с. Rămânând „liber”, ѡ a fost pus, alături de ѻ (=70), în relație cu л (=30).

ȣ a fost înlocuit prin ф într-un manuscris romînesc din 1789 (XI), ca urmare a faptului că în cadrul alfabetului chirilic cele două litere sunt învecinate (principiul înlocuirii slovelor apropiate; vezi alte exemple în continuare). De remarcat faptul că scribul nu recurge consecvent la această substituire (numai 3 ocurențe); într-o altă criptogramă care îi aparține, nesemnalată până în prezent, el redă pe ȣ prin χ (relația tradițională), iar pe ф îl menține cu valoarea sa fonetică obişnuită; ѿфъцшвѱъ шв ѡχв ѕѯнєгъχ ѡѳχѕъ = сфършитъ ши лȣи д<ȣ>мнєзъȣ лаȣдъ[64]. Faptul că ч a intrat în relație cu м (vezi mai sus) i-a determinat pe scribii care recurgeau la această relație să caute pentru ї un alt înlocuitor între literele alfabetului chirilic (în forma tradițională a cifrului acesta era ч). A fost găsit ь, deci o slovă fără valoare numerică, probabil pe baza principiului apropierii slovelor (vezi XII şi XIII; cel mai vechi exemplu datează din anul 1518[65]). Substituirea lui ї prin ь şi a lui ь prin ї se întâlneşte şi în textele criptografiate de sârbi şi de bulgari[66]. Amestecul dintre ч şi ь, întâlnit numai în texte scrise pe teritoriul patriei noastre (vezi XIV şi XV; cele mai vechi exemple sunt din secolul al XVI-lea[67]), s-ar datora, după unii cercetători, asemănării dintre cele două slove (ч nu ar fi

---

[64] B.A.R., ms. rom. 4646, f. 150v.
[65] Bogdan, *Paleografia*, planşa XLI.
[66] Kostić, *Tajno pisanje*, p. 48; Speranski, *Тайнопись*, p. 35.
[67] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 280, nr. 6 b, p. 282, nr. 15.

altceva decât un ь răsturnat)[68]. ч a rămas, în schimb, neschimbat (vezi XVI; prima atestare într-un document din 1500[69]) pentru acei scribi care, recurgând la relaţia ї-ь, nu întrebuinţau noua relaţie м-ч, ci pe cea tradiţională м-ѕ.

Exemplele de sub XVII-XXVIII, care privesc în exclusivitate slove fără valoare cifrică, se întemeiază în cea mai mare parte pe principiul apropierii dintre slovele respective în cadrul alfabetului chirilic. Astfel, relaţia б-ж (XVII şi XVIII) reuneşte două slove aflate pe poziţia a doua, respectiv, a şaptea în alfabet (între ele figurează slovele в, г, д şi є, toate cu valoare numerică). Prima atestare a acestei relaţii o furnizează un document oltenesc din 1639[70]. Amestecul dintre ш şi щ (XXII şi XXIII), înregistrat începând din secolul al XVII-lea[71], caracterizează două slove aflate în imediată vecinătate. Într-o situaţie identică se află şi slovele care intră în relaţiile ѣ-ю(XXIV şi XXV; exemple nedatate) şi ѧ-ѱ (XXVIII; o singură atestare din 1740). În sfârşit, amestecul dintre ї şi ь, semnalat mai sus, a putut fi generat de aplicarea aceluiaşi principiu. Ne întemeiem afirmaţia pe faptul că în unele alfabete chirilice din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea[72] între ї şi ь se interpun numai slove cu valoare cifrică[73]. Cu excepţia relaţiei ѧ-ѱ, care poate fi considerată o inovaţie petrecută în cadrul scrierii criptate româneşti, celelalte puneri în relaţie întemeiate pe apropierea

---

[68] Speranski, *Тайнопись*, p. 37.

[69] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 274, nr. 3.

[70] Veronica Vasilescu, Aneta Boiangiu, *op. cit.*, planşa 19.

[71] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 286, nr. 33 b.

[72] D. Medaković, *op. cit.*, planşa XCV 2; vezi şi articolul nostru citat, p. 420, fig. 1.

[73] O explicaţie asemănătoare ar putea primi şi înlocuirea lui ъ prin ж (vezi XX), înregistrată într-un manuscris slavon copiat în Ţara Românească între 1534 şi 1536.

dintre slove se regăsesc şi în textele slavone de redacţie sudică[74].

Dintre relațiile neexaminate, înlocuirea lui ъ prin в (XXI) este atestată într-un manuscris copiat la Mănăstirea Brâncoveni în 1653 sau 1654. Această substituire, precum şi cea opusă (в înlocuit prin ъ) au fost înregistrate în textele bulgăreşti şi sârbeşti din secolul al XVII-lea[75]. Punerea în relaţie a celor două slove a fost determinată, foarte probabil, de asemănarea dintre formele lor[76] (singura deosebire dintre ele o constituie orientarea diferită a barei superioare).

Pentru alte trei relaţii, care cunosc fiecare numai o singură atestare târzie, din secolul al XVIII-lea, resortul substituirilor nu poate fi stabilit. Ne referim la в înlocuit prin ю (XIX; atestare din 1780), la ѣ şi ѧ înlocuite prin ш (XXVI şi XXVII; atestări din 1740, respectiv, din 1705). Neînregistrate în textele criptografiate de slavi, inovaţiile respective ar putea avea o origine românească.

Referitor la semnele diacritice pe care le primesc unele slove întrebuinţate în criptograme avem de făcut două observaţii. Când îl înlocuieşte pe ф, є este surmontat de punct şi titlă (є̇҃), diferenţiindu-se astfel de є(=н); vezi exemplul reprodus sub V. În unele criptograme, deasupra lui ч(=і) se pune trema (ӵ)[77], ceea ce uşurează identificarea slovei înlocuite. În sfârşit, atragem atenţia asupra întrebuinţării în criptograme, alături de slovele chirilice, a unor semne speciale. Într-o însemnare nedatată, redactată în slavonă, nu mai devreme de secolul al XVII-lea, г a fost înlocuit prin δ (asemănător lui δ grecesc; vezi exemplul reprodus sub VII). Un alt exemplu ni-l oferă o însemnare românească din 1651, reprodusă de A. I. Iaţimirski, în care л a fost înlocuit o dată

[74] Kostić, *Tajno pisanje*, p. 54, 55, 57; Speranski, *Тайнопись*, p. 37, 38.
[75] Kostić, *Tajno pisanje*, p. 54; Speranski, *Тайнопись*, p. 37, 37.
[76] Kostić, *Tajno pisanje*, p. 53.
[77] Vîrtosu,*Criptografia*, p. 306, nr. 88 b, p. 307, nr. 92, 93.

prin ѻ (relaţia tradiţională) şi de cinci ori prin Δ[78]. Neavând posibilitatea să verificăm exactitatea reproducerii lui Iaţimirski, nu putem să stabilim dacă Δ reprezintă într-adevăr un semn special sau este numai o variantă a lui ѻ, eventual a lui ѡ.

Pentru a înlesni cunoaşterea substituirilor care se abat de la forma de bază a cheii greceşti, am întocmit următorul tabel[79]:

Slova care urmează a fi criptografiată	Slova prin care se înlocuieşte	
	în forma tradiţională a cifrului	în diverse variante ale cifrului
Б	—	ж, ю
г	з	δ
є	—	н
ж	—	Б
ї	ч	ь
л	ѻ	ѡ, Δ (?)
м	ӑ	ч, т
н	—	є, ф
с	ѡ	ѿ
ꙋ	χ	ф
ф	—	н, є̃
ѿ	—	с
ш	—	щ
щ	—	ш
ъ	—	ж, Б
ь	—	ї, ч
ч	ї	ь, ч
ѣ	—	ш, ю

[78] Iaţimirski, *Рукописи*, p. 404; cf. Vîrtosu, *Criptografia*, p. 286, nr. 32, care reproduce semnul constant prin д.

[79] Prin linie am indicat în coloana a doua că slova respectivă rămâne neschimbată.

ѧ	–	ш
ю	–	ѣ
ѱ	–	џ

5. Necunoaşterea diverselor variante în care a fost întrebuinţată cheia grecească în epoca veche a condus uneori la decriptarea aproximativă sau greşită a unor criptograme. Din motive legate de economia expunerii, ne mulţumim să prezentăm numai trei exemple din rândul celor recoltate[80].

Într-o *Alexandrie* din 1789 (B.A.R., ms. rom. 4646), copistul Enachii notează pe fila 116ᵛ următoarea însemnare: єф ѿѕєцвѱфωъ ѳѕъ ѿпцчвѿъ ѳїѳѿѱѳ ѳωвмънѕцчє єф єнѳпчв свџєщчв. Ea a fost decriptată astfel de E. Vîrtosu: єꙋ смєритꙋлъ амъ скръисъ ачаста асиѕъндръє си џє щїи єꙋ єнакїи[81]. Decriptarea este parţial greşită. ѳωвмънѕцчє se decriptează corect алиѕъндрїє (şi nu асиѕъндръє), cu л transpus prin ω (cf. X), şi ї înlocuit prin ч (relaţia din forma tradiţională a cifrului). Secvenţa свџєщчв[82], decriptată de acelaşi autor си џє щїи şi interpretată *şi ge* (sic) *ştii*, ascunde de fapt numele localităţii de unde provenea scribul: ѿ иџєщїи „din Igeştii" (jud. Vaslui sau jud. Vrancea). Recurgând în mod constant la înlocuirea lui с prin ѿ, a fost firesc ca scribul să-l transpună pe ѿ prin с (cf. şi IX)[83].

---

[80] Pentru unele deja menţionate, vezi, mai sus, notele 31, 33 şi 46.
[81] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 306, nr. 88 a.
[82] Aceeaşi secvenţă se repetă şi la f. 124ʳ, într-o însemnare criptografică a aceluiaşi copist; cf. Vîrtosu, *Criptografia*, p. 306, nr. 88 b, cu decriptarea си џє щїи pentru *să se şti(i).*
[83] Decriptarea ѿ рꙋкър pentru secvenţa сцꙋпъц dintr-o însemnare a copistului Teofil din Rucăr (G. Ştrempel, *Copişti de manuscrise româneşti până la 1800*, vol. I, Bucureşti, 1959, p. 256) a fost, parţial, contestată de L. Onu, carc

Pentru criptograma ѯѳєⷻ, care ascunde numele unui grămătic dintr-o însemnare pe un *Minei* slavon (B.A.R., ms. sl. 263, f. 136ᵛ), A. I. Iaţimirski prezintă lecţiunea inexactă ѯѳєⷦ şi interpretarea nesigură маⷮє (?)[84]. E. Vîrtosu, care de asemenea reproduce criptograma, coborând litera suprascrisă în rând şi prelungind titla în mod nejustificat şi deasupra lui є (ѯѳє҃ю), consideră că trebuie decriptată матєю[85]. Autorul a interpretat titla drept т, fixându-i în mod abuziv poziţia a treia în şirul slovelor rezultate în urma decriptării. Fără a recurge la acest artificiu, cuvântul obţinut prin echivalările specifice formei de bază a cifrului (маєⷻ) este lipsit de orice semnificaţie. Criptograma îşi dezvăluie totuşi secretul, dacă ţinem seama că, dintre cele patru slove care o compun, ultimele două (є şi ю) înlocuiesc, în unele variante ale cheii greceşti, pe и şi, respectiv, pe ѣ. Numele tăinuit de criptogramă este, foarte probabil, маиⷺ.

Un alt exemplu, în care de data aceasta ignorarea variantelor cheii greceşti a determinat făurirea unei ipoteze greşite, îl reprezintă o criptogramă adăugată pe pagina unui exemplar al *Triodului Penticostar* (Cracovia, 1491) donat în 1541 bisericii Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului. Scrisă în cheia grecească (бжєвклоѱжавлож) şi oferind decriptarea Шбеиполть Ѳиоль (numele uşor modificat al tipografului german Schweipolt Fiol), criptograma respectivă ar fi, după Mihai Mitu, întemeiată

propune interpretarea с рꙋкър „din Rucăr”, cu с necriptografiat, pe motivul că „principiul transpunerii în criptografie este foarte limpede: acela de a criptografia un grafem cu un alt grafem (deci corespondenţa 1/1, nu 2/1 sau 1/2)”; vezi *Glose româneşti din secolul al XVII-lea gravate cu condei de os pe un manuscris slavon*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. II, Bucureşti, 1972, p. 386, nota 64. Interpretarea corectă este totuşi cea oferită de G. Ştrempel: ѿ рꙋкър, cu ѿ transpus prin с.

[84] Iaţimirski, *Рукописи*, p. 404.

[85] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 283, nr. 18.

pe un sistem criptografic propriu protopsaltului Evstatie de la Mănăstirea Putna. În consecinţă, ea ar proba că exemplarul *Triodului Penticostar* a ajuns în Transilvania, via Moldova, după 1515 (dată pe care autorul o are în vedere pentru încheierea copierii *Cărţii de cântece*)[86]. Raţionamentul este greşit, întrucât în vreme ce Evstatie foloseşte sistemul cheii greceşti în forma sa originală, nealterată,[87] criptograma din tipăritura polonă este scrisă într-o variantă a cheii greceşti, caracterizată prin relaţiile в=ш, ж=в şi ж=ь. Prin urmare, nimic nu ne obligă să-l considerăm moldovean pe cel care a scris criptograma amintită, acesta putând fi, în egală măsură, ucrainean, transilvănean sau muntean. Cu alte cuvinte, traseul pe care a ajuns exemplarul cracovian în Ţara Bârsei nu implică Moldova ca o etapă intermediară obligatorie.

În sfârşit, cunoaşterea imperfectă a variantelor acestui cifru se resimte şi în clasificarea sistemelor criptografice pe care a alcătuit-o D. P. Bogdan. Alături de cheia grecească înregistrată ca „al doilea alfabet criptic", în clasificarea respectivă figurează, ca „al patrulea alfabet criptic", o variantă a cheii greceşti, cu н substituit prin є[88].

6. La capătul acestor observaţii, vom reaminti principalele rezultate care se impun atenţiei. Noile echivalări, în raport cu cele specifice cheii greceşti, înregistrate în epoca veche în criptogramele din textele slavo-române şi româneşti, nu sunt urmarea unor substituiri întâmplătoare[89]. De

---

[86] *Din nou despre incunabilul cracovian de la Braşov*, în „Revista română de istorie a cărţii", II, 2005, p. 30.

[87] Vezi Kałużniacki, *Beiträge*, p. 6.

[88] Bogdan, *Paleografia*, p. 281. Autorul mai susţine, fără să-şi probeze însă afirmaţia, că în aşa-numitul „al patrulea alfabet", м şi ѡ „îşi păstrează valoarea fonetică normală".

[89] După Vîrtosu, *Criptografia*, p. 268, aceste schimbări s-ar datora „uneori unei transmisii defectuoase, alteori uitării unor semne, şi, în sfârşit, câteodată dorinţei de a fi original".

la caz la caz, ele primesc explicaţii diferite, legate de valoarea numerică nouă pe care au dobândit-o unele slove în chirilica sârbească (ч, ѿ), de apropierea dintre litere în cadrul alfabetului chirilic (ш-щ, ѵ-ф, ѣ-ю etc.) sau de asemănarea dintre litere (ѣ-ъ). Cea mai mare parte a inovaţiilor examinate, a căror funcţie a fost, fireşte, aceea de a complica sistemul cheii greceşti, se întâlneşte şi în textele criptografiate de sârbi şi bulgari. Până la proba contrară, câteva inovații (ѡ=л, ю=ѣ, ш=ѣ, ѧ) par a se datora scribilor români; џ=ѱ are o obârşie românească indiscutabilă.

Cunoaşterea abaterilor de la forma tradiţională a cheii greceşti este singura în măsură să asigure descifrarea corectă a criptogramelor „scrise" în diverse variante ale acestui cifru.

Pentru combinarea cheii greceşti cu alte sisteme de încifrare la criptografierea unor cuvinte sau a unor scurte propoziţii, vezi mai jos, p. 88–92.

CAPITOLUL II

CHEIA TARABERICĂ

1. Sistemul criptografic denumit astfel[1] constă din substituirile la care sunt supuse literele chirilice corespunzătoare consoanelor, cu excepţia literelor ѕ, ѳ, ѯ şi ѱ:

б	в	г	д	ж	з	к	л	м	н
щ	ш	ч	ц	х	ф	т	с	р	п

Nu este greu de observat că literele din primul şir, dispuse în ordinea pe care o deţin în cadrul alfabetului chirilic, se înlocuiesc prin literele din al doilea şir, dispuse în aceeaşi ordine, dar scrise în sens invers. Sistemul este reversibil, literele din al doilea şir înlocuindu-se prin cele corespunzătoare din primul şir. Astfel, б = щ şi, implicit, щ = б. Fiind vorba de numai zece substituiri, acest gen de criptare era uşor de memorat.

Cheia tarabericǎ a fost întrebuinţată în mediile culturale ruseşti (prima atestare datează din secolul al XIII-lea)[2], în textele slavone meridionale fiind înregistrată abia din secolul al XVII-lea

---

[1] În română, pentru denumirea sistemului s-a apelat la *cheia tarabericǎ* (Vîrtosu, *Criptografia*, p. 271) şi, respectiv, la *alfabetul tarabaric* (Bogdan, *Paleografia*, p. 279). Prima denumire, adoptată şi de noi, este traducerea sintagmei „der taraberische Schlussel" (Kałužniacki, *Beiträge*, p. 5); cf. E. F. Karski care susţine că rus. *тарабарский* din *тарабарска грамота*, sintagmă sub care este cunoscut acest sistem de criptare în rusă, derivă din *тарабер*, cuvânt neînregistrat de dicţionarele limbii ruse, al cărui sens nu ne este cunoscut (*Славянская кирилловская палеография*, Ленинград, 1928, p. 253). Cât priveşte a doua denumire, *alfabetul tarabaric*, ea este traducerea din rusă a sintagmei *тарабарская азбука* (L. V. Čerepnin, *Русская палеография*, Москва, 1956, p. 254).

[2] Speranski, *Тайнопись*, p. 98–99.

şi în extrem de puţine exemple[3]. Acest sistem criptografic a mai fost numit în rusă şi *простая литорея* „retorica simplă”, *литорея* fiind o formă rezultată din *риторея*, cuvânt derivat din *риторь* „retor”. Din denumirea precitată rezultă că procedeul cheii taraberice era considerat în vechime apanajul oamenilor învăţaţi[4].

2. În spaţiul cultural românesc, primele criptograme scrise după sistemul criptic respectiv se recrutează din *Cartea de cântece* (1511) a protopsaltului Evstatie de la Mănăstirea Putna. Prezentăm un astfel de exemplu dintre multele existente în această scriere, care conţine o indicaţie tipiconală: лкижемалшекорѹ чешм҄чїю, и нмѣлше кѣицш чомоцид"[5] (vezi fig. 2) = стихера светомѹ гешр҄гїю и прѣсветѣи богородиц" „Stihira Sfântului Gheorghe şi a Preasfintei Născătoare de Dumnezeu”.

Fig. 2

Iată o altă criptogramă, cuprinzând tot o indicaţie tipiconală, în care Evstatie notează pluralul românesc al substantivului *cratimă*: ѕценогипаеклѧтмакиресе[6] = ѕде починает сѧ кратимеле „Aici se încep cratimele”.

Protopsaltul de la Mănăstirea Putna a denumit acest sistem criptografic риторию[7].

La cheia taraberică copiştii români au apelat foarte rar.

[3] *Ibidem*, p. 18–19.
[4] Čerepnin, *op. cit.*, p. 253–254.
[5] B.A.R., *Foto 101*, f. 144[v]; cf. Kałużniacki, *Beiträge*, p. 6.
[6] B.A.R., *Foto 101*, f. 105[r]; cf. Kałużniacki, *Beiträge*, p. 6.
[7] Pennington, *Song Book*, p. 570.

Într-un *Tetraevanghel* slavon din secolul al XVI-lea, păstrat la Mănăstirea Putna, a fost semnalată o criptogramă scrisă prin acest procedeu: арип = аминъ[8]. Aceeaşi criptogramă apare şi într-o *Pravilă* slavonă din acelaşi secol aparținând tot Mănăstirii Putna[9].

Nu ar fi exclus ca partea finală a criptogramei din *Apostolul* tipărit de Dimitrie Liubavici în 1547 (ȣлесȣхȣчȣм)[10] să fie scrisă în cheia taraberică, ceea ce ar permite lecțiunea ȣ селȣ жȣгȣр „în satul Jugur” (jud. Argeş). Dacă acceptăm această dezlegare, „casele lui Dimitrie”, unde a ființat tipografia lui Liubavici, s-au aflat în localitatea precitată[11].

În pofida puținelor exemple care atestă folosirea de către români a sistemului criptografic amintit, menționăm că acesta mai era încă întrebuințat în 1842, după cum rezultă dintr-o însemnare a unui călugăr de la Mănăstirea Cernica[12].

3. Pentru combinarea acestui cifru cu cheia grecească şi cu pseudoglagoliticul 2 vezi mai jos, p. 88–90 şi, respectiv, p. 92.

---

[8] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 281 (nr. 8).
[9] *Ibidem*, p. 281 (nr. 9).
[10] BRV, I, p. 30, 514.
[11] Al. Mareş, *Considerații pe marginea unei criptograme*, în LR, XL, 1991, nr. 1–2, p. 65–72 (republicat în volumul *Scriere şi cultură românească veche*, Bucureşti, 2005, p. 368–375).
[12] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 317 (nr. 132).

CAPITOLUL III

CHEIA ARITMETICĂ

1. Acest sistem criptografic se întemeiază, pe de o parte, pe valorile cifrice ale literelor chirilice, iar pe de altă parte, pe calculul aritmetic aflat la baza substituirilor acestor litere. Ultimul considerent explică denumirea atribuită sistemului de criptare respectiv.

Într-o primă variantă a cheii aritmetice, orice literă chirlică cu valoare cifrică poate fi reprodusă prin două sau mai multe litere chirilice scrise împreună, ale căror valori cifrice sunt egale cu valoarea cifrică a literei înlocuite. Astfel, л҃ (= 30) poate fi substituit prin mai multe combinaţii de slove-cifre: і҃к (= 10+20), і҃є҃і҃є (=15+15) sau і҃і҃і҃ (=10+10+10). Este lesne de înţeles că într-o astfel de variantă litera a (=1), a cărei valoare cifrică nu mai poate fi descompusă în numere întregi, şi literele chirilice lipsite de valoare cifrică rămân neschimbate.

Cheia aritmetică a fost întrebuinţată atât de slavii meridionali, cât şi de cei răsăriteni, cele mai vechi atestări ale sistemului provenind din veacul al XIV-lea[1]. În textele greceşti acest sistem criptografic se întâlneşte extrem de rar, unicul exemplu cunoscut datând de la începutul secolului al XII-lea[2].

2. La români primele criptograme scrise în acest sistem de scriere criptată se întâlnesc tot în *Cartea de cântece* a lui Evstatie de la Mănăstirea Putna (1511). Reproducem, spre exemplificare, două dintre cele şapte criptograme aritmetice existente în manuscrisul respectiv:

a) ммчіѣммѯігамлвміѕаккь [3] (vezi fig. 3) = прѣподобнимь

---

[1] Kostić, *Tajno pisanje*, p. 31-34; Speranski, *Тайнопись*, p. 21 şi 108.
[2] Kostić, *Tajno pisanje*, p. 34.
[3] B.A.R., *Foto 101*, f. 152^r; cf. Kałužniacki, *Beiträge*, p. 17.

„Celor binecuvântați” (indicație tipiconală). Pentru a înțelege mecanismul acestei decriptări, menționăm că м҃м (40+40 = 80) = п; ч҃і (90+10 = 100) =ρ; ѣ rămâne neschimbat; в rămâne neschimbat; ѯ҃і (60+10 = 70) = о; г҃а (3+1 = 4) =д; м҃л (40+30 = 70) = о; м҃і (40+10 = 50) = н; з҃а (7+1 = 8) = и; к҃к (20+20 = 40) = м; ь rămâne neschimbat.

м҃м ч҃і ѣ м҃м ѯ҃і г҃а м҃л в м҃і з҃а кк ь.

Fig. 3

b) ааърржвмлсржкіавеачігваaa[4] = въ сжботж лазарева „În sâmbăta lui Lazăr” (indicație tipiconală).

Criptograme scrise potrivit cheii aritmetice au fost înregistrate şi în două documente slavone scrise în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Primul este un act domnesc scris la Greaca, juf. Ilfov, la 16 august 1532, al cărui copist îşi reproduce numele sub forma grafică тсддїєїєча[5] = филча. În acest exemplu, т҃с (300+200 = 500) = ф; дд (4+4 = 8) = и; їєїє (15+15 = 30) = л; slovele ч şi а rămân neschimbate[6].

În al doilea act, de asemenea domnesc, scris la Bucureşti în 5 ianuarie 1549, scribul şi-a reprodus numele recurgând la următoarea criptare: уукекепо^по^[7] = wна. Relațiile уу (400+400 = 800) = w şi, respectiv, кеке (25+25 = 50) = н sunt cele caracteristice sistemului, în schimb, noutatea în această criptogramă este substituirea lui а, a cărui valoare cifrică este 1,

---

[4] B.A.R., *Foto 101*, f. 99r.
[5] B.A.R., MD, XX/15.
[6] E. Vîrtosu reproduce greşit finalul criptografiei (тсддїєїєтъ) şi, în consecință, obține o lecțiune inexactă: *Filtă* (Vîrtosu, *Criptografia*, p. 275, nr. 7).
[7] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 275 (nr. 8).

prin relaţia по^по^ (jumătate + jumătate = un întreg).

Într-un manuscris slavon, *Minei pe luna martie*, nedatat şi nelocalizat, pe care P. P. Panaitescu îl consideră copiat în Ţara Românească în secolul al XVI-lea, probabil la Mănăstirea Bistriţa[8], în timp ce A. I. Iaţimirski îl socoteşte scris în Moldova un secol mai devreme[9], copistul şi-a scris numele recurgând la cheia aritmetică: нна ввмлррра ррннь бддь[10] = радота срьби<н>ь[11].

3. Într-o a doua variantă a cheii aritmetice, literele care se criptografiază sunt prezentate, sub forma unei şarade, în aşa-numitul *sistem descriptiv* (*описателный систем*), cum l-a denumit Speranski[12]. De exemplu, pentru a-şi nota numele, copistul unui manuscris sârbesc din 1633 a recurs la următorul enunţ: троица и единомꙋ дающоу ѿвѣт, пакы двоица и еще десетрогꙋба десетица осморицы ѿвѣт дающи, пакы троица вь десеторици[13] „cea de a treia (adică г) şi cu cea dintâi (adică а) care dau răspuns, apoi cea de a doua (adică в) şi încă de zece ori cea de a zecea (adică 10x 10 =100 = ρ) <şi> a opta (adică и) care dau răspuns, apoi cea de a treia în cea de a zecea (adică 3 x 10 = 30 = л)"[14]. Deci numele copistului este Гаврил.

La acest sistem criptografic, atestat încă din 1371, au recurs atât slavii meridionali, cât şi cei răsăriteni[15].

4. În textele româneşti, varianta descriptivă a cheii aritmetice nu a fost înregistrată. În schimb, ea a fost întâlnită în

---

[8] Panaitescu, *Manuscrisele slave*, I, p. 360.
[9] Iaţimirski, *Рукописи*, p. 406, nr. 107.
[10] B.A.R., ms. sl. 265, f. 163v.
[11] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 280 (nr. 6); cf. Iaţimirski, *Рукописи*, p. 406: Радота срьбнь.
[12] Speranski, *Тайнопись*, p. 23.
[13] *Ibidem*, p. 25.
[14] Menţionăm că în traducerea enunţului slavon am intervenit notând între paranteze literele care se subînţeleg din context.
[15] Speranski, *Тайнопись*, p. 24 şi 117.

manuscrise slavone copiate de români.

În acelaşi *Minei pe luna martie*, amintit ceva mai devreme, se află o însemnare criptată prin acest procedeu: петорицо, сьс^{ь} петь сто. и съвъкоуպи, съ^{т} седе^{м}десеть и прилѣпи, двѣ сто. къ ѡсми и петьдесеть. и на конець лихо. Тридесеть съ^{т} петь. и съвъкѹпи съ^{т}с седем сто и петьдесеть. и прилѣпи три сто къ десеть. и на конець пети[16] „De cinci ori (adică є) cu cinci sute (adică ф) şi se adună cu şaptezeci (adică о) şi se alipeşte două sute (adică с) de opt (adică и) şi cincizeci (adică н) şi la urmă nimic. Treizeci (adică л) cu cinci (adică є) şi se împreună cu şapte sute (adică ѱ) şi cincizeci (adică н) şi se alipeşte trei sute (adică т) către zece (adică ї) şi la urmă cinci (adică є)"[17]. Numele obţinut prin decriptare, єфосин леѱнтїє, trebuie emendat în ambele sale componente, forma corectă fiind probabil Єф<р>осин леѡнтїє[17]. În prima parte s-a omis, înainte de седе^{м}десеть, scrierea secvenţei grafice сто (= 100, adică р) şi eventual a conjuncţiei и „şi", iar în ultima parte, седем сто (=700, adică ѱ), a fost scris din greşeală în loc de ѡсмь сто (= 800, adică ѡ)[18].

Copistul unui *Tetraevanghel* slavon, transcris în 1537 la Athos din porunca egumenului Mănăstirii Bistriţa, Mihail, şi-a criptografia numele în felul următor: въ начелѣ оубо, къ прьвомоу четыридесетоє обрѣтаєт(ь) сє, срѣдникє же сто и прьвоє съвъкоуплаıє сє съ четврьтымь и на конци окрьсть десетаго сто и петоє обдрьжащєє[19] „aşadar, la început a patruzecea (adică м) se află lângă prima (adică а), iar la mijloc o sută (adică р) şi cea

[16] B.A.R., ms. sl. 265, f. 163^{v}.

[17] Iaţimirski, *Рукописи*, p. 406, Vîrtosu, *Criptografia*, p. 281 (nr. 6), Bogdan, *Paleografia*, p. 281; cf. Panaitescu, *Manuscrisele slave*, I, p. 360, care presupune că în această criptogramă „este vorba, probabil, de o dată, pe care, însă, nu o putem rezolva".

[18] Vezi şi Bogdan, *Paleografia*, p. 281.

[19] Bogdan, *Paleografia*, p. 279–281.

dintâi (adică а) se adună cu a patra (adică д) şi la sfârşit în jurul celei de a zecea (adică ї) se leagă suta (adică ρ) şi a cincea (adică є)"[14]. Dezlegarea criptogramei ne oferă numele Мардарїє. La Mănăstirea Bistriţa, unde manuscrisul a ajuns curând după scrierea sa, criptograma respectivă va fi reluată peste ani de un alt Mardarie, copistul unei *Psaltiri* slavone[20].

Un ultim exemplu de criptogramă aritmetică descriptivă se întâlneşte într-o *Psaltichie* slavonă, cumpărată, după cum ne încredinţează o însemnare, de Mitrofan, episcopul de Roman în anul тисѣщаˣ сеᵈморогꙋбное десѣто гꙋᵇна пѣторица сꙋгоубо и девѣтица пакы вь сꙋгꙋбо[21] „de şapte ori o mie (7000), de zece ori cinci, de două ori ([10 x 5] x 2= 100), şi nouă iarăşi de două ori (9 x 2 = 18)" [14]. Anul achiziţionării manuscrisului este 7118 de la zidire sau 1610 e.n.

5. În prima ei variantă, cheia aritmetică a fost uneori combinată cu cheia grecească (vezi mai jos, p. 90-92).

---

[20] Al. I. Odobescu, *Despre unele manuscripte şi cărţi tipărite aflate în Mănăstirea Bistriţa*, în „Revista Română", I, 1861, p. 733; Vîrtosu, *Criptografia*, p. 285 (nr. 29).

[21] B.A.R., ms. sl. 283, f. 72ᵛ; cf. Panaitescu, *Manuscrisele slave*, I, p. 378.

CAPITOLUL IV

SCRIEREA PRIN SIGLE

1. În textele vechi, prescurtarea cuvintelor prin scrierea literei iniţiale, adică a siglei, aparţine neîndoios domeniului paleografiei. S-a uzat în general de acest procedeu de scrire pentru a prescurta cuvintele sau înlănţuirile de cuvinte al căror înţeles era uşor de desprins din context. Unii specialişti, cum ar fi, de pildă, Augustin Kostić, consideră că utilizarea în trecut a acestui mod de scriere prescurtată a dat naştere uneori unor adevărate criptograme. Această constatare l-a determinat pe cercetătorul sârb să treacă scrierea prin sigle în rândul sistemelor de scriere tainică folosite de slavii sud-dunăreni în Evul Mediu[1]. Ne-am însuşit şi noi acest punct de vedere, cu aplicare la spaţiul cultural românesc, dintr-un motiv foarte simplu: unele exemple de scriere prin iniţiale din vechile texte slavone şi româneşti au devenit astăzi de neînţeles chiar şi pentru specialişti, prezentâdu-se ca nişte veritabile criptograme. Mai mult, am putut înregistra şi înlănţuiri de sigle care au ajuns să fie folosite în epoca veche cu un înţeles diferit de cel iniţial sau chiar cu două înţelesuri distincte.

2. Vom prezenta în continuare câteva exemple de scriere prin sigle aparţinând mediilor culturale româneşti, a căror semnificaţie este greu de stabilit sau care în decursul timpului au dat naştere la interpretări diferite. Menţionăm că nu am reţinut pentru exemplificare grupurile de iniţiale din componenţa stemelor celor trei provincii istorice româneşti, întrucât semnificaţiile acestor înlănţuiri de sigle sunt în prezent bine cunoscute[2].

Pe fila unui *Tetraevanghel* slavon, copiat în Moldova în

---

[1] Kostić, *Tajno pisanje*, p. 24–25.
[2] Vezi reproducerile acestora în BRV I, p. 110, 138, 179, 184, 210, 374.

secolul al XVI-lea, se află o însemnare, de asemenea, în slavonă având următorul cuprins: пгрвмгiωн[3] (vezi fig. 4).

Fig. 4

Explicaţia acestei îmbinări de iniţiale a fost furnizată de P. P. Panaitescu: П<исал> г<раматик> р<ав> в<ожiи> м<ного> г<рѣшни> Iωн „A scris grămăticul robul lui Dumnezeu mult greşitul Ion"[4]. După cum vedem, conţinutul însemnării pune în evidenţă una dintre formulele consacrate în textele slavone şi româneşti de prezentarea a copistului.

Într-un miscelaneu ardelenesc din perioada 1640–1644, lipsit de orice indicaţie asupra copistului, la sfârşitul psalmului opt se distinge un semn de final încadrat de slovele сла şi ва, componentele cuvântului слава; în interiorul semnului de final sunt cuprinse iniţialele п^{x}м[5] (vezi fig. 5).

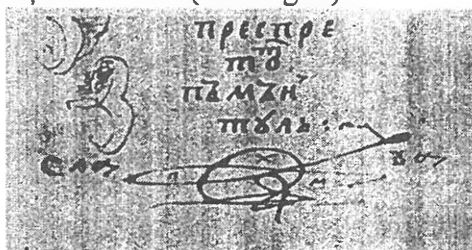

Fig. 5

[3] B.A.R., ms. sl. 19, f. 315^r.
[4] Panaitescu, *Manuscrisele slave*, I, p. 31; cf. Vîrtosu, *Criptografia*, p. 282 (nr. 11), care atribuia pe nedrept lui A. I. Iaţimirski explicarea acestor iniţiale.
[5] B.A.R., ms. rom. 4818, f. 18^v.

Identificarea a încă trei manuscrise aparţinând aceluiaşi copist lămureşte misterul acestor iniţiale, în manuscrisele din urmă numele copistului fiind dezvăluit: popa Mihai[6]. Cuvântul слава şi cu cele trei iniţiale cuprind următorul mesaj: Слава Х<риста> п<опа> М<ихаю> „Slavă lui Hristos, popa Mihaiu"[7].

Un alt exemplu asemănător nu este prilejuit de iniţialele длб, sub care se ascunde copistul câtorva hrisoave din anul 1655 (fig. 6).

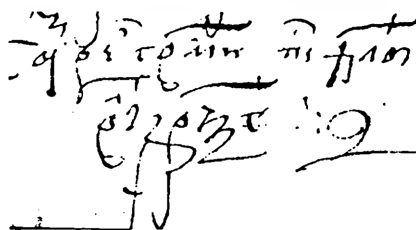

Fig. 6

Un hrisov tot din 1655 scris de acelaşi copist, care de această dată îşi reproduce numele integral, ne permite să aflăm secretul iniţialelor respective: Д<ѹмитрѹ> л<огофът> Б<олди-чю> „Dumitru logofăt Boldiciu"[8].

La sfârşitul prefeţei *Ceasloveţului* tipărit la Sibiu în 1696 aflăm un grup de iniţale pe care îl reproducem, după *Bibliografia românească veche*, prin litere latine: *P.s.K: Typ. şi A.D.*[9] Întemeindu-ne pe datele furnizate de cercetarea tipăriturilor

---

[6] Vezi articolul nostru *Precizări în legătură cu prima traducere românească a Octoihului*, în LR, XXII, 1973, nr. 3, p. 250–251 (republicat în volumul nostru *Scriere şi cultură românească veche*, Bucureşti, 2005, p. 145–152).

[7] Cf. *Precizări în legătură cu prima traducere românească a Octoihului*, p. 251, unde am propus o altă interpretare (Х<вала> (?) п<опа> М<ихаю> „Laudă (?) popa Mihai"), care neglija faptul că termenul слава formează o unitate cu cele trei iniţiale.

[8] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 282 (nr. 11).

[9] BRV I, p. 340.

ardeleneşti de la sfârşitul secolului al XVII-lea, putem furniza următoarea explicaţie enunţului prescurtat: *P<ururea> s<lujitori> K<iriac> Typ<ograf> şi A<vraam> D<iac>*. De remarcat că într-un alt tiraj al acestei ediţii, tipografii îşi notează numele în formă completă: „Pop Chiriac, g(ravor) i typ(ograf) şi Avraam Arhidiac”[10]. În exemplul din urmă *g* nu este iniţiala cuvântului *gravor*, ci a cuvântului *ghiser* (< germ. *giesser* „turnător”)[11].

3. O categorie aparte de iniţiale se întâlnesc grupate în jurul imaginii crucii pe unele obiecte de cult şi pietre de mormânt, precum şi în xilogravurile unor manuscrise şi tipărituri provenind din veacurile trecute. Orientându-ne după conţinutul lor tematic, le vom denumi în continuare *criptogramele crucii*[12]. Lăsând deoparte siglele bine cunoscute ис҃ хс҃ ни҃ ка҃ (= Исѹс Христос ника „Isus Hristos cel ce a biruit”), înregistrate adeseori în reprezentarea crucii, ne vom referi în cele ce urmează numai la acele grupuri de iniţiale ale căror semnificaţii nu sunt în prezent îndeajuns de cunoscute.

Semnalăm pentru început îmbinarea de iniţiale млрб҃, care încadrează crucea în gravurile manuscriselor şi tipăriturilor vechi, pe pietrele tombale şi pe unele vechi antimise. Un astfel de exemplu se regăseşte într-un frontispiciu aparţinând *Tetraevanghelului* românesc tipărit la Braşov în 1561 (vezi fig. 7)[13].

---

[10] BRV IV, p. 208.

[11] Vezi *Rânduiala diaconstvelor* (Bălgrad, 1687), în care tipograful se iscăleşte Кѵрїакъ: гисер и тупограф (BRV I, p. 280); cf. şi Eugen Pavel, *Carte şi tipar la Bălgrad (1567–1702)*, Cluj, 2001, p. 74.

[12] Pentru interpretarea unor astfel de iniţiale drept criptograme, vezi Lazar Mirković, *Starine Fruškogorskih Manastira*, Beograd, 1931, p. 10, nr. 5 şi Dejan Medaković, *Grafika srpskih štampanih knjiga XV–XVIII veka*, Beograd, 1958, p. 127, 131.

[13] BRV I, p. 45.

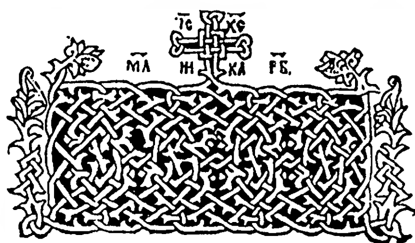

Fig. 7

Un alt exemplu dintre multele existente îl reprezintă piatra de mormânt a lui Ion, fiul lui Neagoe Basarab (vezi fig. 8: detaliu de pe această piatră)[14].

Fig. 8

Semnificația acestor inițiale a rămas multă vreme necunoscută cercetătorilor noștri[15]. Abia în 1943, Nica M. Truță și C. Georgescu-Munteanul au stabilit că inițialele respective trebuie citite Мѣсто лобное раи бысть „Locul căpățânii a fost rai". Acest enunț corespunde celui grecesc, notat prin inițialele τκπγ

[14] Reproducere după Victor Brătulescu, *Frescele din biserica lui Neagoe de la Curtea de Argeș*, București, 1942, p. 13, fig. 9.

[15] Cf. Victor Brătulescu, care considera în 1942 că aceste inițiale trebuie citite Маноле рабь божїи „Manole robul lui Dumnezeu" (*op. cit.*, p. 12, 14).

„Τοπος κρανίου παράδει σος γέγονε”, care reprezintă primele primele patru cuvinte din sedelna de miercuri şi vineri la glasul 5 din *Octoih*[16]. Menţionăm că enunţul respectiv s-a bucurat de un oarecare interes în trecut, fiind înregistrat în unele apocrife religioase[17] şi leacuri populare[18]. Vom mai semnala faptul că înţelesul de bază al iniţialelor precitate s-a pierdut în unele medii culturale din vechime. Într-o versiune slavonă a *Laudei cinstitei cruci*, copiată în sud-estul Transilvaniei în 1559-1560, iniţialele млрв sunt glosate мл҄ть людеⷨ радѡ҄ть бце „ Mila oamenilor bucuria Născătoarei de Dumnezeu”[19].

Alte două criptograme ale crucii care au trezit interesul specialiştilor sunt cele reprezentate de grupurile de iniţiale дддд şi respectiv, кккк, aflate la baza unei cruci săpate pe piatra de mormânt a lui Constantin, fiul spătarului Preda, datată 10 decembrie 1640 şi existentă la Mănăstirea Curtea de Argeş[20]. Trecând peste explicaţiile greşite acordate acestor iniţiale[21], vom preciza explicaţiile lor corecte: дддд = добро дрѣво дїавола досада „Lemnul bun chinul diavolului”[22] şi, respectiv, кккк =

---

[16] Nica M. Truţă, *Sfântul antimis. Studiu istoric, lingvistic şi simbolic*, Bucureşti, 1943, p. 57 şi 65; Constantin Georgescu-Munteanul, *Un antimis rar la Mănăstirea Brădetul (Argeş)*, în „Revista istorică”, XXIX, 1943, p. 157.

[17] I. Franko, *Апокріфи і легенди з українських рукописив*, Tom. IV, Lvov, 1906, p. 71–72; Emanuela Timotin, *Legenda duminicii*, în *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română*, vol. X, Bucureşti, 2005, p. 225.

[18] V. Jagić, *Sredoviečni liekovi, gatanja i vračanja*, în „Starine”, X, 1878, p. 101.

[19] *Codicele Bratul* (exemplar fotocopiat, p. 469); vezi *Anexă*, nr. IV.

[20] V. Brătulescu, *op. cit.*, p. 19 şi fig. 13 şi 15.

[21] Cf. I. C. Chiţimia, *Consideraţii referitoare la interpretarea formulei slave млрв*, în „Romanoslavica”, XII, 1965, p. 299–306.

[22] Mareş, *Criptogramele crucii*; cf. древо добро досада дїаволꙋ „Lemnul bine (bun) supărare diavolului” (Brătulescu, *Iniţiale şi monograme*, p. 573 şi 574) şi дрѣво добро дїаволꙋ досада (Pennington, *Muzica*, p. 152 şi 153).

кр҇ть крѣпость костан҇тинѹ кь вѣрѣ „Crucea, tăria lui Constantin pentru credinţă"[23].

Aceste două grupuri de iniţiale alături de alte două (х҇ххх şi, respectiv, б҇ббб) apar în *Cartea de cântece* copiată la Mănăstirea Putna în 1511[24] (vezi fig. 9, unde iniţialele repective sunt scrise cu litere aparţinând la patru sisteme de scriere diferite: pseudo-glagolitic 1: х҇ххх redate prin ⊢̃⊢̃⊢̃⊢̃; glagolitic: б҇ббб redate prin ш̃ш̃ш̃ш̃; pseudo-glagolitic 2: к҇ккк redate prin ф̃ф̃ф̃ф̃; cheia grecească: д҇ддд redate prin ѕ҇ѕѕѕ).[25]

Fig. 9

Iniţialele б҇ббб sunt prescurtarea enunţului бѣлѣгь бжїю

[23] Mareş, *Criptogramele crucii*; cf. кр҇т крѣпость константинѹ к вѣрѣ (Brătulescu, *Iniţiale şi monograme*, p. 571) şi крестъ крѣпостъ константину къ вѣрѣ (Pennington, *Muzica*, p. 152 şi 153).

[24] B.A.R., *Foto 101*, p. 58[v]; cf. Kałużniacki, *Beiträge*, p. 21.

[25] Pentru această din urmă echivalare, vezi Pennington, *Song Book*, p. 571. Enunţul existent în rândurile care alcătuiesc dreptunghiul şi crucea înscrisă în el este următorul: сън херѹвикь есть и на дрѹгое мѣсто „Acest heruvic este şi în alt loc".

біє^т бѣсы[26] „Semnul lui Dumnezeu loveşte diavolii"[24], iar iniţialele ХХХХ corespund enunţului Х^с҃ва хорѹгва хр^с҃тїанѡ^м хвала[27] „Steagul lui Hristos lauda creştinilor".

De remarcat că pentru unele dintre aceste criptograme ale crucii semnificaţiile lor iniţiale au fost înlocuite cu timpul prin altele, aşa cum reiese din consultarea unei *Erminii* păstrate la Mănăstirea Neamţ. Astfel, grupa de sigle ДДДД capătă în acest manuscris două echivalări diferite: cea semnalată de noi mai sus şi alta nouă: дрѣво дарѹє^т древны^х до^с҃оанїє „Lemnul dăruiaşte averea (moştenirea) celor de demult"[28].

O altă criptogramă a crucii ne este prilejuită de o gravură din *Tetraevanghelul* slavon tipărit de Macarie în 1512. Aici, în afara iniţialelor obişnuite ис҃ хс҃ ни҃ ка҃, în jurul crucii mai aflăm dispuse alte patru iniţiale, с҃х şi п҃в (vezi fig. 10)[29]. Ele formează o unitate după cum reiese dintr-o imagine a crucii existentă pe un aer datând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea[30].

---

[26] Mareş, *Criptogramele crucii*; cf. бѣлик бокїи бaєть бѣсы „Alb pe o coastă? cântare" (Brătulescu, *Iniţiale şi monograme*, p. 574 şi 575); бичь божїи бьєть бѣса (Pennington, *Muzica*, p. 152 şi 153).

[27] Mareş, *Criptogramele crucii*; cf. Х^с҃ва хорѹхви хр҃тїаномъ хвала „A lui Hristos steagurile creştinilor lauda" (Brătulescu, *Iniţiale şi monograme*, p. 574) şi хорѹгви христова христїанамъ хвала (Pennington, *Muzica*, p. 152 şi 153).

[28] Mareş, *Criptogramele crucii*; cf. древо дарѹєт древнєє достоанїє „Lemnul dăruieşte vechea vrednicie (avere moştenire)" (Brătulescu, *Iniţiale şi monograme*, p. 573 şi 575). Pentru alte grupuri de iniţiale (вввв, пппп şi ѿѿѿѿ), care primesc două explicaţii diferite, vezi Brătulescu, *Iniţiale şi monograme*, p. 573 şi 575 şi Mareş, *Criptogramele crucii*.

[29] BRV I, p. 10, fig. 23.

[30] Vezi L. Mirković, *op. cit.*, p. 10, nr. 5.

Fig. 10

Prin inițialele с҃х п҃в (fig. 10) s-a prescurtat enunțul Свиет Христов просвиещаиет всиех „Lumina lui Hristos luminează tuturor"[31]. Aceleași inițiale cunosc însă și o a doua explicație: Сниед Христос положен в гроб „Coborârea: Hristos pus în groapă"[32].

Un grup de inițiale înrudit cu cel de mai sus se întâlnește într-o gravură din *Sbornicul* slavon tipărit de Coresi la Sas Sebeș în 1580 (vezi fig. 11)[33], al cărui model l-a reprezentat ediția venețiană din 1538 a lui Božidar Vuković[34].

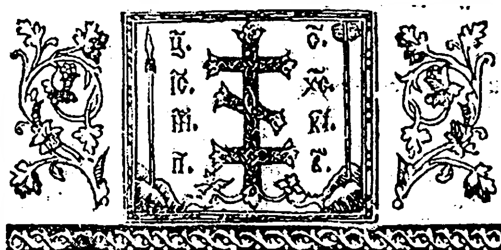

fig. 11

[31] I. Jastrebov, *Подаци за историју цркве у Србији*, în „Glasnik srpskog učenog društva", kniga XL, 1874, p. 200.

[32] *Ibidem*.

[33] B.A.R., CRV I 28 (unicat), f. 30ᵛ.

[34] Vezi Atanasie Popa, *Criptograma de la Mănăstira „Săraca" din Banat*, în „Mitropolia Banatului", XXVII, 1977, nr. 10–12, p. 731–732 și fig. 2.

Iniţialele цспв corespund enunţului царь славни просвещаеть всихь „Împăratul slavei luminează tuturor"[35].

Pentru alte grupuri de iniţiale care apar în reprezentarea crucii, vezi *Anexă*, nr. IV.

În final, ţinem să atragem atenţia asupra unei anomalii, puse în evidenţă de imaginea crucii zugrăvită pe unul dintre pereţii pronaosului din biserica Mănăstirii Săraca, jud. Timiş. Ceea ce deosebeşte această cruce de alte cruci similare este prezenţa iniţialelor în grupuri de câte trei unităţi (vezi fig. 12)[36], şi nu de câte patru unităţi, cum eram obişnuiţi din alte exemple asemănătoare.

Fig. 12

E limpede că, în cazul de faţă, grupurile de iniţiale nu mai întrunesc condiţiile pentru a asigura explicaţiile cunoscute.

[35] Pentru explicaţia primelor două iniţiale (цс), vezi I. Jastrebov, *op. cit.*, p. 200; cf. V. Brătulescu, care, nereuşind să ofere o explicaţie pentru ultimele două iniţiale, a propus, în schimb, pentru iniţialele цс lectura цвѣт спасеи „Floarea mântuirii" (*Iniţiale şi monograme*, p. 577), lectură adoptată şi de Atanasie Popa, *op. cit.*, p. 731 şi 733.

[36] Atanasie Popa, *op. cit.*, fig. 3.

Pentru a ne rezuma la două exemple, menţionăm că iniţialele Х҃Х҃Х҃ nu pot fi citite precum Х҃Х҃Х҃Х҃ (= Х҃ва хорꙋгва хр҃стїанѡм хвала „Steagul lui Hristos lauda creştinilor"), după cum nici iniţialele Ц҃Ц҃Ц҃ nu asigură lectura proprie iniţialelor Ц҃Ц҃Ц҃Ц҃ (= цр҃кви цвѣт црькви цьвтить „Floarea bisericii înfloreşte bisericile")[37]. Nu ar fi exclus ca în această reprezentare a crucii să avem a face cu o greşală a zugravului, care, necunoscând probabil semnificaţiile criptogramelor crucii, a crezut că numărul acestora nu este fix, ci facultativ[38].

[37] I. Jastrebov, *op. cit.*, p. 200: *Царски цвјет црквам цвјетим* „Floarea împărătească a bisericilor înflorite".

[38] Cf. Atanasie Popa, *op. cit.*, p. 733, care, neîntâlnind aceste iniţiale „în manuscrisele noastre vechi, nici în cărţile de cult vechi – excepţie Coresi –", credea că zugravul bisericii de la Mănăstirea Săraca a preluat modelul acestei cruci cu iniţiale din *Sbornicul* veneţian din 1538.

CAPITOLUL V

SCRIEREA ÎN SENS INVERS

1. Foarte rar s-a recurs în trecut la tăinuirea mesajului prin scrierea literelor din componenţa cuvintelor în sens invers, de la dreapta spre stânga, aşa-numita *scriere inversă*, cum o denumea M. N. Speranski[1]. Acest procedeu de scriere criptată se întâlneşte la slavii sudici: єïс асипдоп акоуρ оганшѣрг аïртимид огавинел вь лѣто ҂зрои ацесем атсоугва. кз. = Сïє подписа роука грѣшнаго Димитрïа лениваго вь лѣто ҂зрои месеца авгоуста. кз.[2] „Aceasta scrie mâna greşitului Dimitrie leneşul în anul 7178 (= 1670), luna august 27".

2. În textele scrise de români scrierea inversă nu a fost înregistrată decât în două exemple notate pe o pagină a unui *Minei pe luna martie* copiat probabil în Ţara Românească în secolul al XVI-lea: ьлючн҆атс. ьлючнатс (vezi fig. 13)[3].

Fig. 13

După cum se observă avem a face cu numele Станчюль, scris de două ori de la dreapta spre stânga. Scribul respectiv, nimeni altul decât cel care a scris criptograma aritmetică decriptată Єф<ρ>осин Леωнтïє (vezi mai sus, p. 59), mai notează pe aceeaşi pagină încă două criptograme în cheia grecească[4]. Criptogramele lui reprezintă un fel de replică la criptograma aritmetică concepută de copistul manuscrisului, sârbul Radota.

[1] Speranski, *Тайнопись*, p. 42.
[2] *Ibidem*, p. 43.
[3] B.A.R., ms. sl. 265, f. 163v.
[4] Iaţimirski, *Рукописи*, p. 406; Panaitescu, *Manuscrisele slave*, I, p. 360; Vîrtosu, *Criptografia*, p. 280 (nr. 6).

CAPITOLUL VI

SCRIEREA CU LITERE GLAGOLITICE

În *Cartea de Cântece* din 1511 a lui Evstatie se constată prezenţa unor scurte contexte reproduse cu litere glagolitice. Pentru contemporanii propopsaltului de la Putna, nefamiliarizaţi cu alfabetul glagolitic, acest fel de scriere a căpătat fără îndoială „semnificaţia unei scrieri secrete”[1]. Forma literelor din criptogramele lui Evstatie ar avea, după M. N. Speranski o sursă croată[2]. Nu cunoaştem însă împrejurările în care cărturarul moldovean a ajuns să cunoască alfabetul glagolitic. Ilie Bărbulescu presupune că acest alfabet ar fi pătruns în Moldova prin intermediul misionarilor catolici din Croaţia sau, indirect, prin cultura catolicismului polonez[3], opinie insuficient argumentată.

Din examinarea criptogramelor scrise cu acest alfabet, E. Kałużniacki a stabilit că Evstatie a apelat la 23 de litere glagolitice, a căror echivalare o redăm prin litere chirilice:

Ⰰ = а	Ⰽ = к	Ⱅ = т
Ⰱ = б	Ⰾ = л	Ⱆ = оу
Ⰲ = в	Ⰿ = м	Ⱈ = х
Ⰳ = г	Ⱀ = н	Ⱋ = щ
Ⰴ = д	Ⱁ = о	Ⱎ = ш
Ⰵ = є	Ⱂ = п	Ⱏ = ъ
Ⰻ = и	Ⱃ = р	Ⱔ = ѧ
Ⰹ = ї	Ⱄ = с	

[1] Kałużniacki, *Beiträge*, p. 10; cf. Iaţimirski, *Тайнописные записи*, p. 31.
[2] Speranski, *Тайнопись*, p. 8.
[3] *Curentele culturale la români în perioada slavonismului cultural*, [Bucureşti], 1928, p. 128–135.

Menţionăm, de asemenea, prezenţa ligaturii pentru notarea lui о + в[4].

Prezentăm, în continuare, trei indicaţii tipiconale scrise cu litere glagolitice : на срѧтенїе „La întâmpinare" (fig. 14)[5], сьи херѹвикъ есть гласъ петїи „Acest heruvic este <pe> glasul cinci" (fig. 15)[6] şi покоина гла҇ 4 „Pentru pómenirea morţilor, glasul 4" (fig. 16)[7].

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

Un alt exemplu de context scris cu litere glagolitice, la prima vedere mai complicat, este reprodus în fig. 17[8]. Pornind din centrul figurii, în indiferent ce direcţie (în sus, în jos, la

[4] Vezi o criptogramă conţinând această ligatură la *Iaţimirski, Тайнописные записи*, p. 42; cf. Kałužniacki, *Beiträge*, p. 10, unde ligatura este reprodusă sub forma şi echivalată prin в + о.

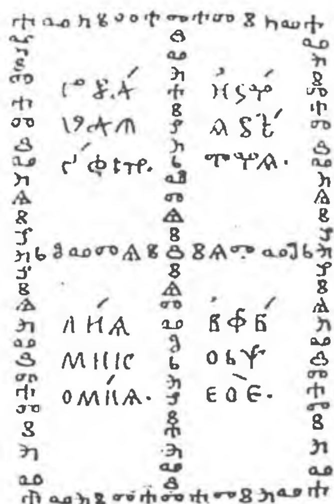
[5] B.A.R., *Foto 101*, f. 66v; cf. Kałužniacki, *Beiträge*, p. 11.

[6] B.A.R., *Foto 101*, f. 54r; cf. Kałužniacki, *Beiträge*, p. 10.

[7] B.A.R., *Foto 101*, f. 117v, cf. Iaţimirski, *Тайнописные записи*, p. 35.

[8] B.A.R., *Foto 101*, f. 140v, cf. Pava, *Cartea de cântece*, p. 338, fig. 3; Pennington, *Muzica*, p. 124 şi 125.

dreapta, la stânga), se poate citi același enunț: сїѧ творенїѧ евстатїева „Acestea sunt creațiile lui Evstatie"[9].

ѯі

Fig. 17

[9] Pentru a înțelege semnificația acestui enunț, trebuie să facem legătura cu contextele scrise în interiorul celor patru câmpuri ale figurii: граматикїа (criptografiat cu semne speciale de primul tip; sus stânga), и сиѧ вѣтїѧ (criptografiat cu semne speciale de al doilea; sus dreapta), сиѧ риториѧ (criptografiat după sistemul cheii taraberice; jos stânga) și и филтеле (criptografiat după sistemul cheii grecești; jos dreapta). După Anne Pennington, cei patru termeni menționați (граматикїа, вѣтїѧ, риториѧ și филтеле) desemnează principalele sisteme de scriere folosite de Evstatie în *Cartea de cântece* (Pennington, *Song Book*, p. 570–571); cf. R. Pava, care propune o altă interpretare, potrivit căreia граматикїа ar însemna „teoria muzicii psaltice", вѣтїѧ ar desemna „arta interpretării muzicale", риториѧ ar denumi „meșteșugul de a rosti cazanii la diferite praznice", iar филтеле ar semnifica „scrierea secretă" (Pava, *Cartea de cântece*, p. 337–338). Dintre cele două ipoteze, prima are cele mai mari șanse de a corespunde realității; vezi Mareș, *Filtă*, p. 125–134.

În acelaşi manuscris întâlnim şi contexte scrise parţial, cu alfabet glagolitic şi, parţial, cu semne speciale. Asupra acestora vom reveni într-un alt capitol al lucrării; vezi mai jos, p. 92-93.

CAPITOLUL VII

SCRIEREA CU SEMNE SPECIALE (PSEUDOGLAGO-LITICUL 1 ŞI PSEUDOGLAGOLITICUL 2)

Tot în *Cartea de cântece* din 1511 constatăm folosirea a două alfabete secrete, constituite fiecare în parte dintr-o serie de semne speciale. Criptogramele scrise în acest mod au fost studiate prima oară de E. Kałužniacki, care le-a împărţit în două categorii: 1) cele care urmează cheia ʌ şi 2) cele care urmează cheia ʌ[1].

Cheia ʌ conţine 34 de semne, a căror formă o prezentăm apelând la reproducerea lui Kałužniacki[2]:

ʌ = а	ϒ = ї	Ƭ = т	d = ь
δ = б	Х = к	∿ = оу	ƨ = ѣ
ſ = в	ȣ = л	⊦ = х	К = ю
ɼ = г	ᴧ· = м	Ƅ = ѡ	Ʌ = ѧ
ɑ = д	Y = н	ƭ = ц	π = ѫ
ɛ = є	Œ = о	Ʒ = ч	ʃ = ѱ
ᵽ = ж	Л = п	Ң = ш	Ѳ = ѳ
ȥ = з	ʔ = р	Ɓ = ъ	
Ӿ = и	ȿ = с	ƫ = ы	

Este evidentă asemănarea dintre cele mai multe dintre aceste semne ale primului alfabet şi literele chirilice corespunzătoare, constatare care îi aparţine tot lui Kałužniacki[3]. Majoritatea semnelor respective a rezultat în urma stilizării formei literelor chirilice pe care le înlocuiesc. Ca o reacţie, probabil la adresa lui R. Pava care susţinea existenţa atât în cheia

---

[1] Kałužniacki, *Beiträge*, p. 11.
[2] *Ibidem*.
[3] *Ibidem*.

ʌ, cât şi în cheia ʌ, a unor „elemente glagolitice”[4], Anne E. Pennington a denumit acest alfabet *pseudoglagoliticul I*[5].

Numeroasele criptograme scrise de Evstatie în această manieră grafică conţin indicaţii tipiconale (cele mai multe) sau indicaţii privind paternitatea unor compoziţii. Reproducem spre exemplificare câteva dintre aceste criptograme: здє починаєтсѧ трьсветоє оутрьнимь „Aici începe utrenia de trei ori sfântă” (fig. 18)[6], прокимє^{н} въ понє^{х} „Prochimen în <ziua de> luni” (fig. 19)[7], творєнїє агалиѧново „Creaţia lui Agalian” (fig. 20)[8], сти^{х} на рожь^{х}ст<в>о христово „Stihira pentru naşterea lui Hristos” (fig. 21)[9], стыра стѡмоу ни^{к}ѡл^{и} „Stihira Sfântului Nicolae” (fig. 22)[10].

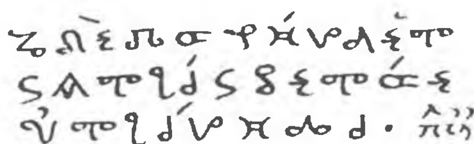

Fig. 18

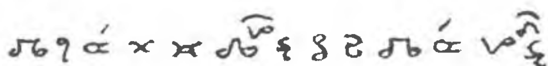

Fig. 19

[4] Pava, *Cartea de cântece*, p. 337.
[5] Pennington, *Song Book*, p. 570-571.
[6] B.A.R., *Foto 101*, f. 35^{r}; cf. Iaţimirski, *Тайнописные записи*, p. 33.
[7] B.A.R., *Foto 101*, f. 27^{v}; cf. Iaţimirski, *Тайнописные записи*, p. 33.
[8] B.A.R., *Foto 101*, f. 47^{v}; cf. Kałužniacki, *Beiträge*, p. 12; Iaţimirski, *Тайнописные записи*, p. 34.
[9] B.A.R., *Foto 101*, f. 128^{r}; cf. Kałužniacki, *Beiträge*, p. 12; Iaţimirski, *Тайнописные записи*, p. 35.
[10] B.A.R., *Foto 101*, f. 148^{v}; cf. Kałužniacki, *Beiträge*, p. 13.

Fig. 20

Fig. 21

Fig. 22

Al doilea alfabet secret, cel în cheia ⋏, denumit de Anne Pennington *pseudoglagoliticul 2*[11], conține de asemenea 34 de semne, înfățișate mai jos după reproducerea lui Kałužniacki[12]:

ʎ = а	‡ = ї	⋒ = т	Ƃ = ꙑ
ნ = б	¢ = к	ꝫ = ѹ	⊣ = ь
ꝫ = в	ʎ̇ = л	Ʃ = х	ꝫ = ѣ
ɼ = г	Ʋ = м	Ꮭ = ѡ	Ꝁ = ю
ꝫ = д	ɪ° = н	Ꮭ = щ	ɼ = ѧ
ȝ = є	♀ = о	Ч = ц	ნ = ѫ
Ӿ = ж	Ꝁ = п	ϒ = ч	ꟼ = ѳ
ꞩ = з	℘ = р	Ꮭ = ш	
ɼ = и	Ɛ = с	8 = ъ	

[11] Pennington, *Song Book*, p. 570–571.
[12] Kałužniacki, *Beiträge*, p. 13.

Forma literelor din acest alfabet se întemeiază, în general, pe aceea a literelor chirilice, putându-se constata şi existenţa unor litere preluate din alfabetul glagolitic (ca de exemplu, ⰾ) sau din cel grecesc (φ)[13].

Evstatie a recurs în mod deosebit la acest alfabet secret, în care a scris 30 de criptograme. Conţinutul acestora se referă în mare parte la indicaţii tipiconale şi în mai mică măsură la indicaţii privind paternitatea unor compoziţii. Oferim în continuare patru asemenea criptograme : тро^{п} на оуспени бци „Troparul la adormirea Născătoarei de Dumnezeu" (fig. 23)[14], съи херувикь творениа агаѳонова „Acest heruvic <este> creaţia lui Agaton" (fig. 24)[15], зде починает сѧ летоургїа прѣждесвещена „Aici începe liturghia înainte sfinţită" (fig. 25)[16], сїѧ стихера есть светителска „Această stihire este <pentru> săptămâna luminată" (fig. 26)[17].

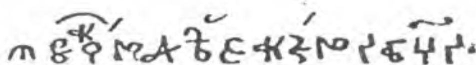

Fig. 23

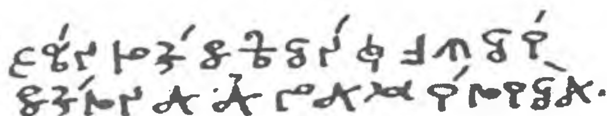

Fig. 24

[13] Kałužniacki, *Beiträge*, p. 13.
[14] B.A.R., *Foto 101*, f. 25^{r}; Pava, *Cartea de cântece*, p. 344, fig. 8.
[15] B.A.R., *Foto 101*, f. 46^{r}.
[16] *Ibidem*, f. 69^{v}.
[17] *Ibidem*, f. 111^{r}; cf. Iaţimirski, *Тайнописные записи*, p. 35.

Fig. 25

Fig. 26

Să mai reținem existența unui heruvic din cuprinsul *Cărții de cântece* scris în întregime cu litere aparținând acestui alfabet[18].

Pentru combinarea cheii Λ cu cheia Λ și chiar cu cea care recurge la litere glagolitice, vezi mai jos, p. 92–93.

[18] B.A.R., *Foto 101*, f. 56[r-v]; cf. Kałužniacki, *Beiträge*, p. 13; Iațimirski, *Тайнописные записи*, p. 34; Pennington, *Muzica*, p. 128 și 129.

CAPITOLUL VIII

CRIPTOGRAMELE FIGURATIVE

Ceva mai complicate sunt criptogramele din aceeaşi *Carte de cântece* a lui Evstatie de la Mănăstirea Putna, care sunt alcătuite prin mijlocirea unor figuri, de regulă dreptunghiuri sau cruci. Două criptograme de acest fel au fost deja examinate mai sus, p. 67 (fig. 9) şi p. 75 (fig. 17). După cum s-a putut observa, dificultatea decriptării lor decurge din necunoaşterea locului de unde trebuie începută lectura enunţului tăinuit.

Prezentăm în continuare alte trei criptograme asemănătoare din acelaşi manuscris putnean.

Prima este reprezentată de un context scris cu chinovar în formă de cruce cu trei braţe, încadrată pe flancuri de grupuri de litere scrise cu cerneală neagră. Acestea din urmă sunt dispuse pe cinci rânduri orizontale, ultimul rând fiind situat sub extremitatea inferioară a crucii (vezi fig. 27)[1].

Literele scrise cu cerneală neagră aparţin pseudoglagoliticului 2 (cheia ⅄). Operând substituirile obişnuite şi citind de la stânga spre dreapta obţinem următorul enunţ: сїѧ книга нарече сѧ прѣмѫдра. конець „Această carte s-a numit preaînţeleaptă. Sfârşit". Semnele grafice din componenţa crucii aparţin pseudoglagoliticului 1 (cheia ⅄), iar lectura lor trebuie începută de la litera ⁊, situată în a doua linie a braţului mijlociu, şi continuată spre stânga, apoi în sus, urmărind conturul crucii, până se ajunge sub litera iniţială a enunţului. Contextul rezultat în urma decriptării este următorul: здє починает сѧ[2] твореніа Євстатїєва ѱротопсалта ѿ Поутенскаго монастирѣ, въ дьни

---

[1] Reprodus după Pava, *Cartea de cântece*, p. 340, fig. 4; cf. Kałużniacki, *Beiträge*, p. 17.

[2] Scris: починаєстсѧ.

благочестиваго и Христолюбиваго господина нашего Іωана Богдана воеводъı „Aici începe creația lui Evstatie, protopsaltul de la Mănăstirea Putna, în zilele binecredinciosului și iubitorului de Hristos domnul nostru, Ioan Bogdan-Voievod".

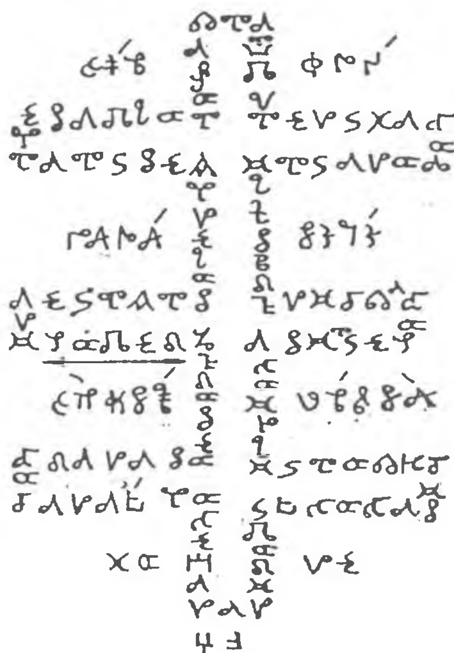

Fig. 27

A doua criptogramă figurativă constă dintr-un enunț reprodus cu litere chirilice și cerneală roșie în formă de cruce, care este încadrat pe flancuri și la cele două extremități ale axului central de un enunț scris cu litere chirilice și cerneală neagră (vezi fig. 28)[3].

---

[3] B.A.R., *Foto 101*, f. 25^v; cf. Kałużniacki, *Beiträge*, p. 19; Iațimirski, *Тайнописные записи*, p. 33.

Fig. 28

Ambele enunţuri sunt reproduse în clar: *cu litere negre*: съи кръ^{т} сказ҇ѹетсѧ ѿть колико ча^{с} е^{т} събра^{н} съи херѹвик^{ъ} „Această cruce arată din câte părţi este adunat (constituit) acest heruvic"; *cu litere roşii*: съи херѹвикь есть тоносомь грьчьскымь ѧзыкомь былгарьскымь словомь граматикїѧ „Acest heruvic este cu notaţie muzicală pe limbă grecească <şi> cu litere bulgăreşti <de tip> gramatikia".[4]

[4] În legătură cu traducerea acestui enunţ, vezi Pennington, *Muzica*, p. 152 şi 153; cf. însă Kałužniacki, *Beiträge*, p. 20.

Ultima criptogramă din acest manuscris reprezintă un enunţ, scris cu litere chirilice de culoare roşie, în formă de dreptunghi în care este înscrisă o cruce; în fiecare dintre cele patru câmpuri interioare se află 12 rânduri a 5 litere scrise cu cerneală neagră (vezi fig. 29)[5].

Fig. 29

[5] B.A.R., *Foto 101*, f. 158r; cf. Kałužniacki, *Beiträge*, p. 23; Iaţimirski, *Тайнописные записи*, p. 37; Pava, *Cartea de cântece*, p. 341, fig. 5.

Pornind din centrul figurii, în orice direcţie vom înainta, vom citi acelaşi enunţ: Сїѫ книга сїѫ пѣсни приноситъ „Această carte aduce aceste cântece". Lectura literelor negre care trebuie făcută în ordinea: sus, câmpul din stânga → câmpul din dreapta, jos, câmpul din stânga → câmpul din dreapta, oferă următorul text: Протоѱалтъ Єvстатїє ѡтъ Пꙋтеньскаго монастирѣ исписа сїѫ книга о пѣтиѡх, творенїа своѫ, въ дн҃ы благочестиваго и христолюбиваго господина нашего Іѡана Богдана, воеводы господарѣ земьли мольдовлахїискои, въ лѣто седьмотисѣчьное и девѣтьнадесѣтое лѣто мѣсеца юнїа, единьнадесѣте дн҃ь „Protopsaltul Evstatie de la Mănăstirea Putna a scris această carte de cântece, creaţia sa, în zilele binecredinciosului şi de Hristos iubitorului domnul nostru Ioan Bogdan, voievod al ţării Moldo-Vlahiei, în anul şapte mii nouăsprezece, 11 iunie".

O criptogramă oarecum asemănătoare poate fi întâlnită, trei veacuri mai târziu, în *Tâlcuirea la cele patru evanghelii* a lui Teofilact, arhiepiscopul Bulgariei, tipărită la Iaşi în 1805. Numele celor doi traducători ai lucrării apar menţionate într-o criptogramă în formă de pătrat, alcătuită din 25 de rânduri, fiecare rând în parte având 25 de litere (vezi fig. 30)[6].

Lectura începe din centrul figurii şi, înaintând pe orizontală sau verticală, la stânga sau la dreapta, obţinem două enunţuri distincte: а лꙋи геронтїє ѩсте тѫлмъчирѣ (partea superioară, rândurile 1-12), respectiv а лꙋи григорїє ѩсте тѫлмъчирѣ (partea inferioară, rândurile 13-25).

Traducătorii amintiţi erau călugări la Mănăstirea Neamţ, ceea ce înseamnă că tradiţia criptogramelor figurative mai dăinuia la începutul secolului al XIX-lea în unele medii monastice din Moldova.

[6] BRV II, p. 471, fig. 322.

ѣ р н ч ъ м л ж т е т с м с т е т ж л м ъ ч н р ѣ
р н ч ъ м л ж т е т с м е м с т е т ж л м ъ ч н р
н ч ъ м л ж т е т с м е і е м с т е т ж л м ъ ч н
ч ъ м л ж т е т с м е і т і е м с т е т ж л м ъ ч
ъ м л ж т е т с м е і т н т і е м о т е т ж л м ъ
м л ж т е т с м е і т н о н т і е м с т е т ж л м
л ж т е т с м е і т н о р о н т і е м с т е т ж л
ж т е т с м е і т н о р е р о н т і е м с т е т ж
т е т с м е і т н о р е г е р о н т і е м с т е т
е т с м е і т н о р е г н г е р о н т і е м с т е
т с м е і т н о р е г н ѹ н г е р о н т і е м с т
с м е і т н о р е г н ѹ л ѹ н г е р о н т і е м с
м е і р о г н р г н ѹ л а л ѹ н г е р о н т і е м
с м е і р о г н р г н ѹ л ѹ н г р н г о р і е м с
т с м е і р о г н р г н ѹ н г р н г о р і е м с т
е т с м е і р о г н р г н г р н г о р і е м с т е
т е т с м е і р о г н р г р н г о р і е м с т е т
ж т е т с м е і р о г н р н г о р і е м с т е т ж
л ж т е т с м е і р о г н г о р і е м с т е т ж л
м л ж т е т с м е і р о г о р і е м с т е т ж л м
ъ м л ж т е т с м е і р о р і е м с т е т ж л м ъ
ч ъ м л ж т е т с м е і р і е м с т е т ж л м ъ ч
н ч ъ м л ж т е т с м е і е м с т е т ж л м ъ ч н
р н ч ъ м л ж т е т с м е м с т е т ж л м ъ ч н р
ѣ р н ч ъ м л ж т е т с м о т е т ж л м ъ ч н р ѣ

Fig. 30

CAPITOLUL IX

COMBINAREA CIFRURILOR

1. În rândul criptogramelor din epoca veche figurează şi unele, nu prea numeroase, realizate prin combinarea a două sau mai multe sisteme criptografice. Cazul cel mai.frecvent întâlnit îl reprezintă reproducerea unui mesaj scris în cea mai mare parte după un prim cifru şi numai într-o mai mică măsură după un al doilea cifru. Se întâlnesc însă şi exemple în care părţi distincte dintr-un mesaj sunt criptate prin cifruri diferite. Ignorarea posibilităţii transmiterii unui mesaj prin punerea la contribuţie a două sau trei cifruri a determinat o serie de interpretări greşite, unele vizibile în operaţiile de decriptare[1], altele sesizabile în întreprinderile de descriere a unor cifruri[2].

2. Combinarea cheii greceşti cu cheia taraberică. Numele copistului unui manuscris ardelenesc din 1706 a fost criptografiat sub forma бнѐдеь[3]. Prima slovă, б, înlocuieşte pe щ în cheia taraberică, iar celelalte slove sunt reproduse potrivit cheii greceşti. Numele criptat este **Щєфан** (=Ştefan).

O criptogramă realizată în aceeaşi manieră este щдѱрд, prin care se indică numele localităţii în care a fost copiat în 1740 un *Octoih* românesc[4]. Cu excepţia lui щ, pentru a cărui echivalare trebuie să ne adresăm cheii taraberice (щ = б), restul literelor sunt scrise în cheia grecească. Decriptarea criptogramei oferă lecţiunea **Бабца** (= Babţa), care reprezintă numele unei

---

[1] Vezi mai jos, p. 90 ş.u.
[2] Vezi, de pildă, Vîrtosu, care trece relaţiile б = щ şi з = ф, proprii cheii taraberice, în rândul variantelor cheii greceşti (Vîrtosu, *Criptografia*, p. 268).
[3] B.A.R., ms. rom. 1362, f. 38ʳ; cf. reproducerea inexactă la Vîrtosu, *Criptografia*, p. 294, nr. 54: бнєⁿдеь.
[4] B.A.R., ms. rom. 4976, f. 249ʳ.

localități din județul Satu Mare.

Un exemplu de combinare a celor două cifruri amintite ne este prilejuit de criptograma ѡєцѧ҃звѯь, existentă pe un perete al altarului Mănăstirii Homor[5]. Majoritatea literelor sunt criptate potrivit cheii greceşti, singur з fiind reprodus după cheia tarabерică (з = ф). Lecţiunea obţinută prin decriptare este серафимь (= Serafim).

Interes prezintă şi o criptogramă din *Cartea de cântece* din 1511 în care două părţi distincte ale mesajului sunt reproduse fiecare în parte prin alt cifru (vezi. fig. 31)[6].

лѕ́ижѥмоу́шнтьа́
ча́фопьи҆лнни́ла·
ѕеѯ́ѡнв́пьѐнѡ
ѱ·ѳѱвѐѯ̈ісх́ѱнѳ·

Fig. 31

Decriptarea primelor două rânduri scrise în cheia tarabерică şi a următoarelor două scrise în cheia grecească ne furnizează următoarea informaţie: съи херовикь Агафонь исписа (primul cifru). Демесникь Євстатие ѿ Пꙋтна (al doilea cifru) „Acest heruvic l-a scris Agaton. Demesnic Evstatie de la Putna”.

O altă criptogramă realizată, se pare, tot prin combinarea acestor două cifruri apare la sfârşitul epilogului din ediţia *Apostolului* slavon tipărit de Dimitrie Liubavici în 1547: ичѕлѯнꙋчѕвѯвѱцлинꙋчꙋлесꙋхꙋчꙋм‘[7].

Primele 19 litere sunt criptate după cheia grecească, iar decriptarea lor conţine enunţul вь домехь димитровехь „în casele

[5] Vîrtosu, *Criptogrfia*, p. 283, nr. 20 a.
[6] B.A.R., *Foto 101*, f. 45v; cf. Iaţimirski, *Тайнописные записи*, p. 33.
[7] BRV I, p. 514; cf. şi p. 30, unde, în reproducerea criptogramei, s-a strecurat o greşeală, prima literă, и, fiind înlocuită cu н.

lui Dimitrie”[8]. Ultimele 10 litere (ꙋлєсꙋχꙋчꙋм҅)[9] par a fi scrise în cheia taraberică, enunţul tăinuit fiind ꙋ сєлꙋ жꙋгꙋр „în satul Jugur”. Un sat cu această denumire fiind atestat în jud. Argeş încă din 1452, nu ar fi exclus ca aici să se fi aflat „casele lui Dimitrie” Liubavici, în care s-a tipărit ediţia *Apostolului* din 1547[10].

3. Combinarea cheii greceşti cu cheia aritmetică. Exemplele cunoscute de criptograme alcătuite în această manieră sunt extrem de puţine.

Pe ultima filă a manuscrisului copiat de Radu de la Măniceşti în anul 1574 (aşa-numitul *Evangheliar de la Londra*), după transcrierea celor 42 de slove ale alfabetului chirilic, încheiată prin abrevierea ко (= конєць „sfârşit”), urmează un şir de şapte slove plus una suprascrisă: ѕцѫавдчд (vezi fig. 32).

Fig. 32

[8] A. I. Iaţimirski, *Новый трудъ по старой славянской библиографии*, Санктпетербургъ, 1898, p. 20, 1898, p. 20; L. Stoianović, *Zur altserbische Bibliographie*, în „Archiv für slavische Philologie”, XXIII, 1901, p. 311 şi nota 1 de pe aceeaşi pagină, idem, *Katalog rukopisa i starih štampanih knjiga*. Zbirka Srpske Kraljevske Akademije, Beograd, 1901 (ediţie fototipică, Leipzig, 1974), p. 234 şi nota 1 de pe aceeaşi pagină.

[9] Pentru soluţiile de decriptarea propuse acestor litere de către D. Kostić, vezi mai sus, p. 25–26. Pentru examinarea acestor soluţii vezi articolul nostru *Contribuţii pe marginea unei criptograme*, în LR, XL, 1991, nr. 1–2, p. 65–66.

[10] Vezi articolul nostru citat în nota precedentă.

B. P. Hasdeu şi, ulterior, E. Vîrtosu au încercat să explice aceste slove ca reprezentând o dată (ѕцѧ ав дд҃и = *6909* (1401 e.n.) *av(gusta) 4 d(n)*), pe care copistul ar fi preluat-o din manuscrisul care i-a servit drept model pentru scrierea alfabetului chirilic[11]. Explicaţia de faţă întâmpină însă obiecţii serioase[12]. Ne-am exprimat mai demult părerea că întregul şir de litere reprezintă o criptogramă, alcătuită prin combinarea cheii greceşti cu cheia aritmetică. Primele trei litere şi litera suprascrisă sunt reproduse potrivit cheii greceşti, iar în cheia aritmetică sunt scrise ав = 1+2 = 3, adică г şi, respectiv дд = 4+4 =8, adică и. Datorită valorilor multiple ale lui ч în diversele variante ale cheii greceşti (ї, ь, м sau rămâne neschimbat), lecturile obţinute în urma operării substituirilor care se impun sunt următoarele: драги҃ї, драги҃ь, драги҃м şi драги҃ч. Ultima dintre soluţii pare cea mai îndreptăţită să corespundă realităţii, întrucât Radu Grămăticul notează consecvent în manuscrisele sale că este fiul lui Drăghici din Măniceşti[13].

Un exemplu de criptogramă realizată prin combinarea celor două chei amintite a fost notat pe unul dintre pereţii altarului Mănăstirii Homor: єц҃лѕддѧпл҃и[14]. Enunţul tăinuit este

---

[11] B. P. Hasdeu, *Manuscriptul românesc din 1574 aflător la London în British Museum*, în „Columna lui Traian", noua serie, III (1882), nr. 1, p. 58–59, Vîrtosu, *Criptografia*, p. 266–267 (ultimul autor nu exclude nici posibilitatea ca data rezultată să fi fost „scrisă deficient în ceea ce priveşte zecile"); cf. şi Grigoraş (*Criptografia*, p. 30–31), care, antrenând în descifrarea acestei criptograme şi abrevierea ко, ajunge în final să citească literele într-o ordine arbitrară: *Kos. d. d. Vat. ţ. zs*; ele ar reprezenta prescurtarea numelui *Constantin Vatatzas*, „o rudă, probabil", a împăratului bizantin Ioan III Vatatzes (1222–1254).

[12] Vezi articolul nostru *Despre o posibilă criptogramă din* **Evangheliarul de la Londra**, în SCL, XXXVI, 1985, nr. 5, p. 420–422, republicat în volumul *Scriere şi cultură românească veche*, Bucureşti, 2005, p. 376–378.

[13] *Ibidem*.

[14] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 283, nr. 20 a.

еродиако^и (=erodiacon); în afara lui и, substituit după cheia aritmetică (дд = 4+4 = 8, adică и), restul literelor au fost criptate după cheia grecească.

4. Combinarea cheii greceşti cu cheia tarabericǎ şi pseudoglagoliticul 2 se întâlneşte într-o criptogramă din *Cartea de cântece* a lui Evstatie (vezi fig. 33)[15].

Fig. 33

Decriptarea criptogramei ne oferă următorul enunţ: сьи херѹвикь (pseudoglagoliticul 2) есть изьбрань[16] (cheia taraberică) ѿ асматикѡна (cheia greceacă) „Acest heruvic este ales din asmaticon".

Să mai reţinem şi două criptograme figurale din acelaşi manuscris al lui Evstatie în care s-a apelat pe lângă cheia grecească, la scrierea glagolitică, pseudoglagoliticul 1 şi pseudoglagoliticul 2 (vezi mai sus, p. 67, fig. 9 şi p. 75, fig.17).

5. Combinarea scrierii glagolitice cu pseudoglagoliticul 1 şi pseudoglagoliticul 2 a fost întrebuinţată de Evstatie la scrierea criptată a unei indicaţii tipiconale (vezi fig. 34)[17].

---

[15] Reproducere după Iaţimirski, *Тайнописные записи*, p. 42; cf. Pennington, *Muzica*, p. 119.

[16] În acest cuvânt a doua literă este ѕ. Ar fi trebuit să fie ф, căci numai această literă îl înlocuieşte pe з în cheia taraberică. Greşeala se explică prin confundarea lui з cu ѕ, ultima rămânând neschimbată în cadrul sistemului criptic respectiv.

[17] B.A.R., *Foto 101*, f. 42^v; cf. Kałužniacki, *Beiträge*, p. 12; Pennington, *Muzica*, p. 116-117.

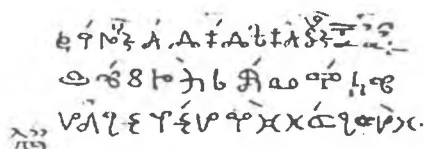

Fig. 34

Primul rând urmează pseudoglagoliticul 2, al doilea rând este scris cu litere glagolitice, iar ultimul rând este reprodus după pseudoglagoliticul 1. Enunțul rezultat în urma decriptării: конеⷰ алилоѵїареⷨ҇. съи херoѵвикъ наречеnїи корони „Sfârşitul <cântării> «Aleluia». Acest heruvic se numeşte Koroni”[18].

---

[18] E vorba de protopsaltul Xenos Korones de la începutul secolului al XIV-lea (vezi Dimitri E. Conomos, *Mănăstirea Putna şi tradiția muzicală a Moldovei în secolul al XVI-lea*, în Pennington, *Muzica*, p. 263). Evident că imnul heruvic respectiv aparține lui Korones.

CAPITOLUL X

SISTEMUL CIFRIC DE CRIPTARE

Dimitrie Cantemir a apelat în *Istoria ieroglifică* la un vechi sistem criptic, alcătuit pentru scrierea limbii greceşti[1], potrivit căruia literele sunt redate prin cifre arabe, după cum urmează[2]:

1 = α	10 = ι	100 = ρ
2 = β	20 = κ	200 = σ
3 = γ	30 = λ	300 = τ
4 = δ	40 = μ	400 = υ
5 = ε	50 = ν	500 = φ
[6 = ς]	[60 = ξ]	600 = χ
7 = ζ	70 = ο	700 = ψ
8 = η	80 = π	800 = ω
9 = θ	[90 = ϙ]	

Nu este greu de observat că fiecare literă este înlocuită, conform valorii numerice dobândite în cadrul vechii scrieri greceşti, prin cifra arabă corespunzătoare. Un exemplu de criptare prin acest procedeu îl reprezintă numele principelui moldovean notat în interiorul vinietei de pe foaia de titlu a lucrării: 4. 8. 40. 8. 300. 100. 10. 400. 20. 1. 50. 300. 5. 40. 8.100 = Δημητριυ Καντεμηρ (fig. 35)[3].

---

[1] V. Gardthausen, *Griechische Palaeographie*, Leipzig, 1913, p. 308.

[2] Între paranteze drepte am notat relaţiile pe care nu le-am identificat în exemplele criptografiate din lucrarea sus-citată, dar a căror prezenţă o presupunem în cadrul acestui sistem de scriere tainică.

[3] Reproducerea este preluată din *Operele principelui Demetriu Cantemir*, tomu VI. *Istoria ieroglifică*, Bucureşti, 1883. De remarcat scrierea cuvintelor *Dimitri bek Khantemir*, cu caractere arabe, ascunse în forma stilizată a

Fig. 35

Întrucât alfabetul grecesc nu are litere pentru notarea sunetelor caracteristice românei (*ă, â, č, ğ, ş, ţ*), Cantemir a încercat să suplinească această deficienţă apelând la notaţii proprii scrierii greceşti (μπ pentru *b*; τζ pentru *ţ*) sau la unele notaţii aproximative (α pentru *ă*, σ pentru *ş*, τζ pentru *č* şi *ğ* etc.). Iată câteva exemple de acest fel extrase din *Scara a numerelor şi cuvintelor ieroglificeşti tâlcuitoare* din aceeaşi lucrare:

Ogari = 20.1.30.1.100.1.200.8[4]
κ α λ α ρ α σ η (= călăraşi)

Brebul = 40.80.400.100.50.1.7.80.70.200.300.5.30.50.8.20[5]
μ π υ ρ ν α ζ π ο σ τ ε λ ν η κ
(= Burnaz Postelnic)

Năvoadele = Lucrurile 300.400.100.300.7.5.200.300.8[6]
τ υ ρ τ ζ ε σ τ η
(= turceşti)

Căprioara de Aravia= 4.8.40.8.300.100.1.200.20.70.20.1.100.1.300.7.5.[7]
δ η μ η τ ρ α σ κ ο κ α ρ α τ ζ ε
(= Dimitraşco Carage)

vrejurilor din această vinietă (V. Cândea şi dr. Abdurrabman El-Said Ismail, *Semnătura lui Dimitrie Cantemir*, în „Luceafărul", anul XVI, nr. 45 (602), 10 noiembrie 1973, p. 1.

[4] *Operele principelui Demetriu Cantemir*, tomu VI, p. 390.

[5] *Ibidem*, p. 391.

[6] *Ibidem.*

[7] *Ibidem*, p. 392.

Coşcodanul = 2.1.20.1.100.5.200.20.400.30.1.3.1.[8]
β α κ α ρ ε σ κ υ λ α γ α
(=Văcărescul agă)
Cucoşul Evropii = 200.70.30.400.30.500.100.1.50.300.7.400.7.5.200.20[9]
σ ο λ υ λ φ ρ α ν τ ζ υ ζ ε σ κ
(=solul franţuzesc)
În glasul Cucoşului a cânta limba = 30.1.300.8.50.1.200.20.1[10]
λ α τ η ν α σ κ α
(=lătinească)
O jiganie dintr-altă monarhie = 40.5.600.40.5.4.300.7.5.30.5.80.8[11]
μ ε χ μ ε δ τ ζ ε λ ε π η
(= Mehmed Celepi)

Într-un singur exemplu, scrierea numelui *Donici*, înregistrăm utilizarea cifrei 90 pentru notarea lui *č*, sub influenţa slovei chirilice ч, a cărei valoare cifrică este tot 90: 4.70.50.8.90.[12]

O prezentare completă a tuturor contextelor cifrate din această „scară" poate fi urmărită în lucrarea lui E. Vîrtosu, unde însă cifrele arabe sunt echivalate prin litere chirilice[13].

Contemporanii lui Cantemir, îi avem în vedere pe cunoscătorii limbii greceşti şi chiar pe cei ai slavonei (căci slovele chirilice au primit după cele greceşti aceleaşi valori cifrice), puteau să descifreze cu uşurinţă un text criptat după acest sistem. De altfel, Cantemir şi-a avertizat cititorii că vor reuşi, fără prea mare efort, să afle realitatea ascunsă de „seamnele aritmeticăi", cum denumea el cifrele: „puţin ostenindu-te, ce vii cerca vii afla"[14].

---

[8] *Operele principelui Demetriu Cantemir*, tomul VI, p. 392.
[9] *Ibidem*, p. 405.
[10] *Ibidem*.
[11] *Ibidem*.
[12] *Ibidem*, p. 400.
[13] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 290-294.
[14] *Operele principelui Demetriu Cantemir*, tomul VI, p. 388.

PARTEA II

CIFRURILE DIPLOMATICE

CAPITOLUL I

CIFRUL CHIRILIC

O modalitate aparte de cifrare poate fi urmărită într-un cifru diplomatic semnalat în urmă cu două decenii[1], în care se substituie numai o parte dintre literele alfabetului chirilic[2]:

[а́=ї]	а̄=р
в́=к	в̄=с
ѓ=л	г̄=т
д́=м	д̄=ȣ
є́=н	є̄=ф
[ѕ́=ѯ]	ѕ̄=х
з́=о	[з̄=ѱ]
и́=п	[ӣ=ѡ]
ѳ́=ч	ѳ̄=ц

După cum se observă, pentru cifrare s-a recurs la nouă slove şi anume la cele a căror valoare cifrică corespunde şirului numeric de la 1 la 9. Aceste nouă slove au fost împărţite în două serii, diferenţiate una de cealaltă prin semnul care le surmontează: ´ (accent), respectiv, – (bară). Astfel, slovele surmontate de accent corespund slovelor a căror valoare numerică aparţine zecilor: а́ (1)= ї (10), в́ (2) = к (20) etc., iar slovele surmontate de bară corespund slovelor a căror valoare numerică aparţine sutelor: а̄ (1) = р (100), в̄ (2) = с (200) etc. Se criptografiază, prin urmare, numai 18 slove, cele a căror valoare numerică corespunde zecilor şi sutelor, restul slovelor chirilice

---

[1] Vezi Mareş, *Cel mai vechi raport*, p. 37-44.

[2] Între paranteze drepte am inclus relaţiile care nu apar întrebuinţate în text, dar a căror existenţă o deducem din simetria sistemului.

(cele cu valori numerice corespunzătoare unităţilor: а, в, г etc., precum şi cele lipsite de valoare numerică: ъ, ь, ш, щ, ѣ etc.) rămânând neschimbate. Sistemul este original, nemaifiind atestat în textele criptate de români sau de slavi, şi se bazează pe o substituţie simplă şi, totodată, parţială.

Cifrul respectiv a fost întrebuinţat într-un raport diplomatic expediat din Constantinopol domnitorului muntean Grigore Ghica în toamna anului 1662 (fig. 36)[3]. Reproducem un scurt pasaj din partea de început a acestui raport:

извздг вьаѳи де гаѳаанигаад

наве^{м} а^{л}та а се^{м}на фъ^{р} къ^{т} а^{ꙋ}[4] веенигд девие иаагѣ гидишеаадгди ши агге вьаѳи де гаайаеи ваалюг аадѣгдгди вьгаь ᛦиьаагдг ши вьгаь везиаюг.

Iată şi textul rezultat în urma decriptării:

изво<д>ꙋл кьрци<и> де ла цариград

N-avem alta a semna fără cât au[5] венитꙋ десп<р>е партѣ тимишфарꙋлꙋи ши алте кьрци де ла апафи краюл ардѣлꙋлꙋи кьтрь ᛦпьратꙋл ши везирюл[6].

În afara raportului diplomatic amintit nu cunoaştem un alt text în care să se fi pus la contribuţie acest cifru.

Întemeitat pe o susbtituţie parţială a slovelor chirilice (după cum am văzut multe slove rămân neschimbate, dintre care trei corespund vocalelor *a, e* şi *i*), cifrul de faţă are un grad scăzut de protecţie. Prin felul în care a fost alcătuit, aplicarea

[3] B.A.R., Foto doc. VI/57; pentru datarea textului, vezi Mareş, *Cel mai vechi raport*, p. 40–41.

[4] Primele cuvinte ale mesajului (наве^{м} а^{л}та а се^{м}на фъ^{р} къ^{т} а^{ꙋ}) nu sunt cifrate.

[5] Cuvintele necriptate au fost reproduse în transcriere interpretativă.

[6] Pentru transcrierea integrală a raportului, vezi *Anexă*, nr. V.

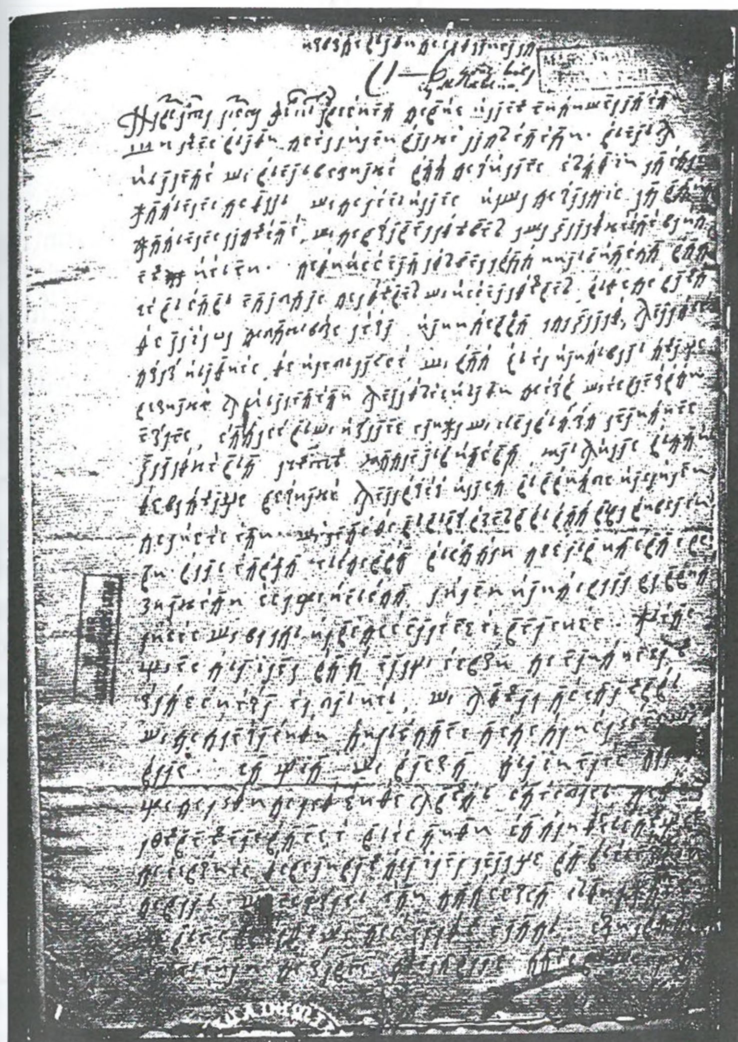

Fig. 36

lui duce la reproducerea unor cuvinte în clar (аша, дє, ши) şi la scrierea altora cu doar o singură literă travestită (вєа̃и = вєри; ꙗа̃ъ = ꙗръ; йаша = паша; щиа̃є = щирє). Aflarea cheii cifrului devine, în aceste condiţii, o operaţie foarte uşoară.

CAPITOLUL II

CIFRUL COMBINAT I

De la sfârşitul secolului al XVII-lea deţinem un raport diplomatic în limba română cu un sistem de criptare diferit de cel întrebuinţat în 1662 de capuchehaia lui Grigore Ghica. În noul sistem criptic se apelează la literele aparţinând mai multor alfabete – grecesc (δ, β, ε), latin (a, g, m, u) şi chirilic (ȣ), precum şi la semne speciale (⌒, ⌒, ♀) şi chiar cifre (3, 4). Datorită structurii sale compozite, am denumit sistemul de criptare respectiv cifrul combinat.

Noua scriere cifrată a fost înregistrată într-un raport expediat din Constantinopol în anul 1682 domnitorului Şerban Cantacuzino[1]. Textul raportului a fost scris în cea mai mare parte necriptat, fragmentele criptate fiind puţine şi de dimensiuni mici. Cifrul, a cărui decriptare o datorăm lui N. Hodoş, a fost alcătuit, după cum a observat N. Iorga, pentru „corespondenţa grecească".[2] În cadrul acestui sistem criptic semnele corespunzătoare literelor greceşti sunt următoarele[3]:

δ = α	g = m
н = β	β = ν
ѧ = γ	3 = o

[1] Datele referitoare la anul scrierii raportului şi la destinatarul acestuia au fost furnizate de N. Iorga, SD, III, p. 98; cf. Pava care, în mod nemotivat, atribuie acestui raport data 1680 (Pava, *Criptogramele*, p. 508). Menţionăm în plus că Nicolae Iorga îl considera pe Ienachi Porphyrita autorul documentului adresat lui Şerban Cantacuzino (SD, III, p. 98). După uşurinţa cu care se exprimă în limba română şi după unele particularităţi dialectale (vezi, de pildă, prepoziţia *dupe*), autorul pare să fi fost originar din Ţara Românească.

[2] N. Iorga, SD, III, p. 97.

[3] Vezi o prezentare a acestor corespondenţe la Pava, *Criptogramele*, p. 509.

ξ = δ	u = π
6 = ε	ɿ = ρ
⌒ = ζ	ε = σ
⌒ = χ	ϙ = τ
4 = ι	ɱ = υ
ȣ = κ	+ = φ
m = λ	

Pentru sunetele specifice limbii române întâlnim aceleaşi notaţii pe care le întâlnim şi în scrierea elementelor româneşti din textele greceşti: ε = *ă, ea,* ι= *â,* ζ = *j,* σ = *ş,* μπ = *b,* τζ = *ţ, č*; într-un singur exemplu înregistrăm, ca pe o scăpare aparţinând autorului raportului, notarea segmentului *îm* prin litera chirilică ѧ (vezi criptografierea cuvântului *împăratul* în fragmentul de text reprodus sub fig. 38). Prezentăm, în continuare două fragmente cifrate din acest raport (vezi fig. 37 şi 38)[4].

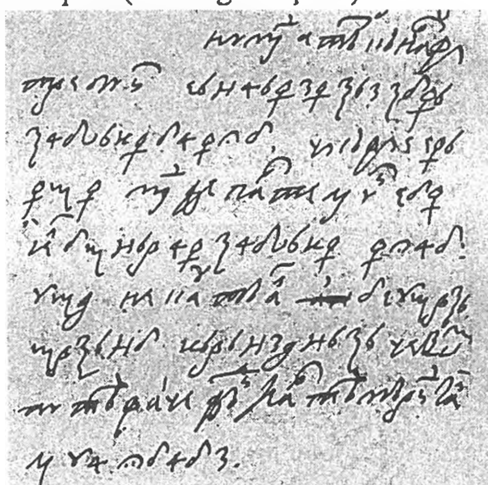

Fig. 37

[4] DANIC, fond *Documente istorice,* XI/228. Textul raportului a fost publicat de N. Iorga, SD, III, p. 96-97.

Decriptarea porţiunii cifrate, reprodusă de noi prin litere greceşti, este următoare: „numai atât că n-ar fi trebuit σε βιε τοτ δεοδατε διρεπτ αιτзε (= să vie tot deodată dirept aice), ci să fie στετυτ (= stătut) mai departe la un σατ (=sat). Iel αυ βενιτ διρεπτ (= au venit dirept). τзι ακυμ (=Ci acum) ne caută a-l ασκυνδε υνδεβα πενε βομ βεδε (=ascunde undeva până vom vedea) ce vom putea face, dând cartea Mări<i>i Tale la κιχαιαο (= chihaiao)".

Fig. 38

Iată şi decriptarea pasajului din fig. 38: „τυρτзιι αυ μαρι μυσαβερελε (= turcii au mari musaverele) în toate zilele. Ce va răsufla vom vedea. De Odrii gătescu tare dupe bariam să meargă. βεзιρυλ (= Vezirul) mare, putearnic. Iar şi πε συλειμαν μπυιυκ ιμπριχορ îmπερατυλ ταρε (= pe Suleiman, buiuc-imbrihor, împăratul tare) îl αρε. ζικ σε νυ зεμποβεσκε ακολο (= are. Zic să nu zăbovească acolo)".

Prin faptul că raportul nu a fost cifrat integral, posibilitatea descrifrării cifrului a fost mult uşurată. Un enunţ de felul *n-ar fi trebuit*, scris în clar, nu poate fi urmat decât de o formă verbală de conjunctiv, iar un enunţ ca *ne caută a-l*, scris de asemenea necifrat, impune folosirea în continuare a unui infinitiv. Odată identificate cele două forme verbale (σε βι ε, respectiv ασκυνδε), se obţin echivalenţele pentru nouă litere, cu alte cuvinte, jumătate din cifru ne este cunoscut. Aflarea echivalenţelor pentru celelalte zece litere ale codului devine o simplă problemă de timp.

După R. Pava, Constantin Brâncoveanu, în calitatea sa de postelnic la curtea lui Şerban Cantacuzino, ar fi cel care „a pus la punct" cifrul combinat[5]. Ne aflăm în faţa unei simple ipoteze, atâta timp cât pentru rolul de autor al cifrului ne putem gândi şi la alte persoane, cum ar fi marele logofăt, reprezentantul domnesc la Constantinopol, vreunul dintre secretarii cancelariei muntene sau chiar fratele domnitorului, stolnicul Constantin Cantacuzino.

Pentru reproducerea integrală a textului acestui raport diplomatic, vezi *Anexă*, nr. VI.

[5] Pava, *Criptogramele*, p. 508.

CAPITOLUL III

CIFRUL COMBINAT II

În *Însemnările de taină*, cum mai sunt denumite notele autografe ale lui Constantin Brâncoveanu de pe paginile rămase albe ale *Foletului Novel*, se întâlnesc câteva cuvinte şi pasaje cifrate[1]. Lui R. Pava îi revine meritul de a fi stabilit că, la scrierea acestor porţiuni criptate, domnitorul a recurs la două cifruri diferenţiate sub raportul inventarului de semne şi al perioadei de utilizare (1695-1699 şi, respectiv, 1707)[2].

Cifrul utilizat în intervalul 1695-1699, care va forma obiectul capitolului de faţă, este un cifru combinat, în a cărui alcătuire intră, pe lângă litere aparţinând mai multor alfabete – chirilic (ꙋ, ꙁ̑, ь), grec (δ, θ), latin (d, f, g, h, m, u, y) –, semne speciale (ϟ, ƹ, ɫ, ɪ) şi cifre (2, 4, 5). Unele dintre aceste semne (δ, g, m, з, ь, 4) se regăsesc şi în compoziţia cifrului combinat I. Alcătuit pentru scrierea limbii române, cifrul combinat II prezintă următoarele echivalări:

4 = а	o = п
5 = б	g = р
3 = в	h = с
θ = г	m = т
ʌ = д	ꙋ = ꙋ
z = є	f = ф

[1] Facsimilele însemnărilor cu pasaje criptate au fost reproduse de E. Vîrtosu, **Foletul Novel**, *calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu. 1693-1704*, Bucureşti, 1942, fig. 15–19, 21.

[2] Pava, *Criptogramele*, p. 509–510.

9 = з	ര = ц[3]
u = и	δ = ч
ь = к	ä = ш
ʃ = л	I = ъ
{ = м	ƚ = ѧ
y= н	d = ю
2= о	

Două litere, una chirilică (ɤ) şi alta latină (f), sunt întrebinţate cu valorile din cadrul alfabetelor cărora le aparţin. Într-un singur exemplu, Brâncoveanu a recurs şi la un semn convenţional (·□·) pentru a indica numele generalului Veterani (vezi mai jos, fig. 42).

Prezentăm în continuare pasajele cifrate din *Însemnările de taină* (vezi fig. 39-43)[4]:

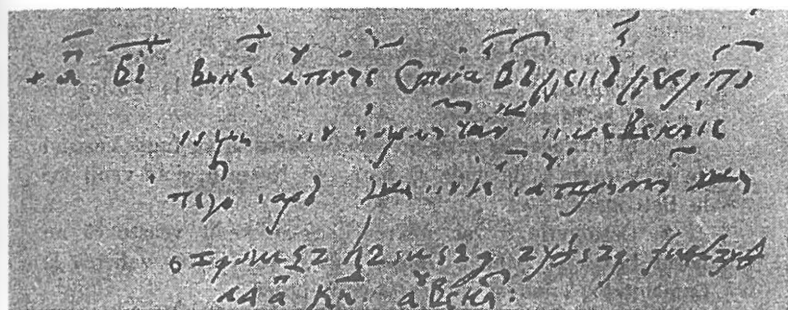

Fig. 39

[3] Cf. Pava, *Criptogramele*, p. 510, unde pentru redarea lui ц, se indică în mod greşit litera δ; aceasta din urmă înlocuieşte în cifrul respectiv numai pe ч.

[4] Vezi reproducerea acestora la Pava, *Criptogramele*, p. 510-514. Menţionăm că în transcrierea noastră, porţiunile de text descifrate au fost reproduse cu slove chirilice, iar cele scrise necifrat s-au reprodus prin litere latine, în transcriere interpretativă. Anul fiecărei însemnări a fost notat de noi între paranteze unghiulare după indicaţia lunii şi a zilei.

†Aprilie 12 *d*[5] <1695>, vineri, au purces Stoian vătaf de călăraşi de la Potlogi cu Ibraim ceauş, care venise pentru cară, şi cu iel s-au trimis şi кърциле солилор енглез фиаменг (= cărţile solilor englez Fiameng[6]).

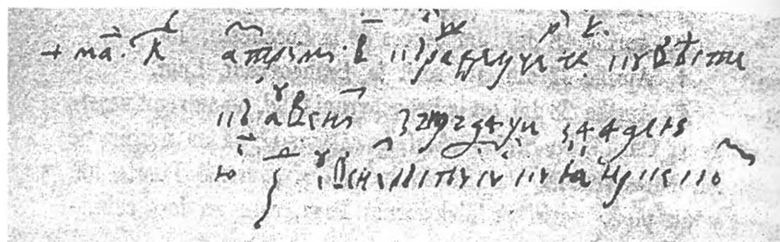

Fig. 40

† Mai 20 *d*[5] <1695>, am trimis 2 că<lă>raşi de la Cerneţ cu veaste că au venit ветерани ла Ардѣл (= Veterani[7] la Ardeal).

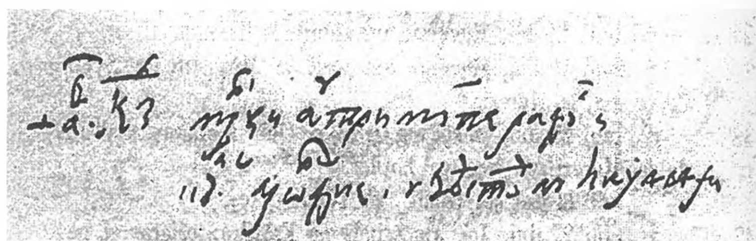

Fig. 41

† Avgust 27 *d*[5] <1695>, marţi, au trimis Radul i <...> călăraşi la ordie cu vestea lu син Апафи (= *sin*[8] Apafi[9]).

---

[5] Prescurtare pentru дьни „zile".
[6] Secretarul lordului Paget, ambasadorul Angliei la Constantinopol.
[7] General al armatei austriece.
[8] Sl., în trad.: *fiu*.
[9] Mihail Apaffi II, principe al Transilvaniei.

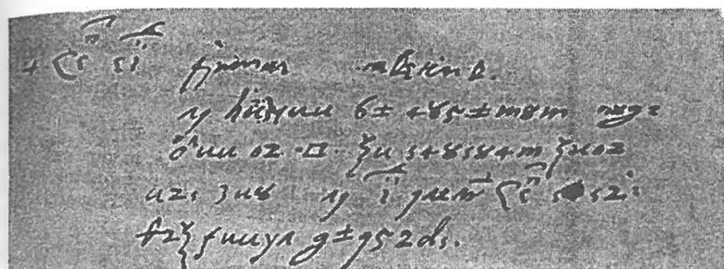

Fig. 42

† Septemvrie 15 d^5 <1695>, duminică, <...>u venit v<easte de> la сибии къ аȣ бътȣт тȣрчии пє *Veterani*[10] ши лаȣ лȣат ши пє иєл виȣ (=Sibii că au bătut turcii pe Veterani[7] şi l-au luat şi pe iel viu) la 10 d^5 ale lui septemvrie ла логош фиинд ръзбоюл (=la Logoş fiind războiul).

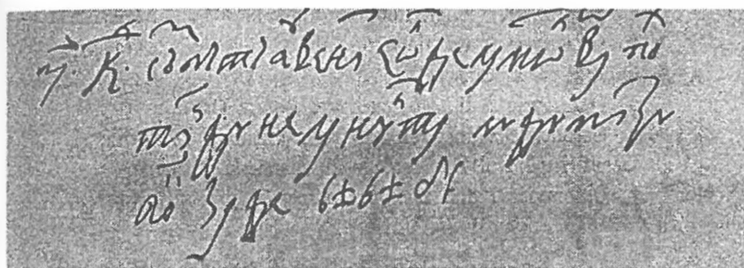

Fig. 43

<1699> mai 20 d^5, sâmbătă, au venit sol de la Moldova pohtindu-ne la nunta lui Dumitru boczade[11] къкъча (= Căcă-

[10] În textul cifrat, numele *Veterani* este reprezentat printr-un pătrat încadrat între două puncte (·□·).

[11] Dimitrie Cantemir. În semn de dispreţ Brâncoveanu îl numeşte *boczade* „fiul excrementului".

cea)[12].

Prin alternarea porţiunilor de text necifrate cu cele cifrate se creeau şi în cazul acestui cifru condiţii optime pentru aflarea în scurt timp a echivalărilor pentru literele tăinuite. Continuarea unui enunţ precum „şi cu iel s-au trimis şi" nu se putea realiza decât printr-un substantiv şi o continuare asemănătoare era de presupus şi pentru enunţul „am trimis 2 că<lă>raşi de la Cerneţ cu veaste că au venit". Două substantive care puteau fi identificate relativ uşor, câtă vreme aria de investigare era precizată şi chiar restrânsă de informaţiile istorice reproduse necifrat.

[12] Porecla dată de domnitor lui Dimitrie Cantemir.

CAPITOLUL IV

CIFRUL COMBINAT III

Spre deosebire de cifrurile combinate I şi II, întrebuinţate pentru scrierea unor texte româneşti, cifrul de faţă a fost utilizat într-o scrisoare în limba latină, pe care stolnicul Constantin Cantacuzino a adresat-o din Târgovişte principelui Francisc Rákóczy la 14 iunie 1708. Scrisoarea este cifrată în întregime şi păstrează interliniar decriptarea textului efectuată de destinatar[1]. În aceste împrejurări, reconstituirea cifrului nu mai comportă nici o dificultate.

Cele 21 de semne ale cifrului corespund următoarelor litere ale alfabetului latin:

o = a	♀ = h	y = q
2 = b	e = i	ϱ = r
ш = c	h, m = l	g = s
3 = d	ε = m	в = t
6 = e	δ = n	+ = u
d = f	5 = o	T = v
7 = g	κ = p	ụ = x

Pentru criptarea literei *l* s-a apelat atât la m (*kϱeδшekomбε* = pricipalem, *δeϱem* = nihil, *ome+3* = aliud), cât şi la h (*heвбϱog* = literas, *+hвбϱe5ϱe* = ulteriori,*♀+εeheвбϱ* = humiliter). Caracterul compozit al cifrului este pus în evidenţă de cele trei tipuri de litere folosite – chirilice (в, ш, ụ), greceşti (δ, κ, ε), latine (d, e, h,

[1] O copie a acestei scrisori, căreia nu-i cunoaştem locul de depozitare, ne-a fost pusă la dispoziţia de regretatul istoric Paul Cernovodeanu.

m, o etc.) –, cărora li se alătură câteva semne speciale (7, ♀, +) şi cifre (2, 3, 5, 6). O parte dintre aceste semne se întâlnesc şi în alcătuirea cifrurilor combinate I şi II.

Constatarea din urmă, coroborată cu prezenţa literei џ, specifică chirilicei româneşti şi celei sârbeşti, ne face să credem că acest cifru este o creaţie criptografică românească.

Reproducem mai jos două scurte fragmente cifrate din partea de debut şi din cea finală a scrisorii, urmate de decriptările corespunzătoare:

Fig. 44

„Serenissime princeps, domine, domine gratiosissime" (= Luminate principe, domnule, domnule binevoitor")

Fig. 45

„et humiliter recomendo maneo serenitatis vestre humillimus servus Constantinus Catacusenus. Torgovisti, iunii decima quarta anno milesimo septingentesemo octavo" (= şi mă prezint umil şi rămân robul supus al luminăţiei voastre, Constantin Cantacuzino. Târgovişte, iunie 14, anul 1708).

Paul Cernovodeanu ne-a comunicat, cu douăzeci de ani în urmă, că David Corbea ar fi folosit la rândul său acest cifru. Istoricul nu ne-a oferit însă nici o informaţie referitoare la locul de păstrare al respectivelor acte cifrate de ceauşul muntean. În

actele diplomatice muntene aflate la Moscova, dintre care unele sunt cifrate în mod sigur de David Corbea, nu apare întrebuințat un astfel de cifru. Este posibil ca Paul Cernovodeanu să fi confundat unul dintre cifrurile folosite de Corbea cu cifrul de față.

CAPITOLUL V

CIFRUL CU SEMNE CONVENȚIONALE

L. Ruzicka a aflat în Arhiva Ministerului de Interne din Viena două acte emise de cancelaria munteană în anul 1687 (16 aprilie și 5 decembrie) și adresate împăratului Leopold I. Actele sunt în întregime cifrate și păstrează transcrierea făcută odinioară în cancelaria imperială, „care poseda cheia cifrului"[1]. Prezentăm cele douăzeci de semne convenționale ale cifrului și echivalările lor în litere folosindu-ne de reproducerea lui Ruzicka[2]:

= a	= h	= p
= b	= i	= r
= c	= k	= s
= d	= l	= t
= e	= m	= u
= f	= n	= z
= g	= o	

Un exemplu de aplicare a acestui cifru, singurul oferit de Ruzicka, îl reprezintă semnătura domnitorului Șerban Cantacuzino de pe cele două acte diplomatice (fig. 46):

S e r b a n u s C a n t a c u z e n e

Fig. 46

[1] Ruzicka, *Cifrul*, p. 237. Documentele au fost publicate în DH, V. Partea I, 1886, p. 135 (nr. CXXX) și p. 142 (nr. CXXXIV).

[2] Ruzicka, *Cifrul*, p. 237.

Iscălitura *Serbanus Cantacuzene* ne dezvăluie de la bun început destinaţia cifrului pentru scrierea în limba latină. Spre aceeaşi concluzie ne îndreaptă atenţia şi numărul redus al literelor (20) care au corespondent în alfabetul cifrat.

La o examinare atentă a cifrului putem desprinde două observaţii. Prima priveşte strecurarea unei greşeli în reproducerea lui Ruzicka, semnul ·┐ substituindu-l atât pe *f*, cât şi pe *k*. A doua observaţie se referă la modul de alcătuire a cifrului. Semnele convenţionale, după maniera în care sunt concepute, pot fi grupate în trei grupe distincte: semne formate din două linii dispuse în unghi drept (┘ , ·┘ , └ , └· , ┐ , ·┐ , ┌ , ┌·), semne formate din trei linii dispuse în unghi drept (⊐ , ⊏ , ⊏· , ⊏: , ⊔ , ⊔· , ⊓ , ⊓· , ⊓:) şi semne formate dintr-un pătrat. În cadrul celor trei grupe, semnele se diferenţiază între ele prin lipsa punctului sau, dimpotrivă, prin punctul sau cele două puncte conţinute.

Procedeul cifrării textelor cu ajutorul semnelor convenţionale nu este o creaţie românească. O variantă a acestui cifru împreună cu cheia sa au fost identificate pe o filă izolată datând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, păstrată în biblioteca Patriarhiei din Moscova[3]. Aplicând în cazul cifrului nostru modul de dispunere a semnelor din cifrul rusesc semnalat de M. N. Speranski, obţinem reprezentarea din fig. 47.

┘ ·┘	⊔ ⊔·	└· └
⊐ ? ?	□ ⊡	⊏: ⊏· ⊏
┐ ·┐	⊓ ⊓· ⊓:	┌· ┌

Fig. 47

[3] Speranski, *Тайнопись*, p. 92-94.

Dată fiind dispunerea simetrică a semnelor, considerăm că acest cifru mai cuprindea cel puţin încă două semne (⊡, ⊡), a căror lipsă am marcat-o pe figură prin semnul interogativ[4]. De altfel, semnul ˙˥ , care apare în cuprinsul acestui alfabet secret atât pentru notarea lui *f*, cât şi pentru notarea lui *k*, este foarte asemănător cu primul dintre cele două semne a căror existenţă o presupunem. Absenţa semnului ⊡ din alcătuirea cifrului publicat de L. Ruzicka s-a datorat foarte probabil confundării semnului respectiv cu ˙˥ . Câtă vreme însă nu dispunem de o reproducere a textelor cifrate din cele două documente muntene, nu putem preciza cărei litere, *f* sau *k*, îi corespunde semnul

Care este gradul de vulnerabilitate a acestui cifru? Cifruri asemănătoare celui întrebuinţat de munteni în corespondenţa cu austriecii au fost folosite, cum am văzut, de ruşi în a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi chiar de francmasoni la începutul secolului al XIX-lea[5]. În acestea din urmă, literele în ordinea statornicită de alfabetul respectiv (chirilic, latin) urmau cu stricteţe dispunerea simetrică a semnelor convenţionale în cadrul unei figuri de felul celei reproduse mai sus. Din acest motiv, aflarea cheii cifrului era extrem de uşoară, odată ce se cunoştea figura în care urmau să fie dispuse în mod simetric semnele respective. Vezi, de exemplu, dispunerea semnelor şi a literelor chirilice corespunzătoare în cifrul semnalat de M. N. Speranski (fig. 48)[6].

---

[4] Menţionăm că în reproducerea cifrului datorată lui Ruzicka nu există semne pentru notarea literelor j, q, v, x, y.

[5] André Lange et E.-A. Soudart, *Traité de cryptographie*, Paris, 1925, p. 60-61.

[6] Speranski, *Тайнопись*, p. 93 (fig. 61) şi 94 (fig. 62).

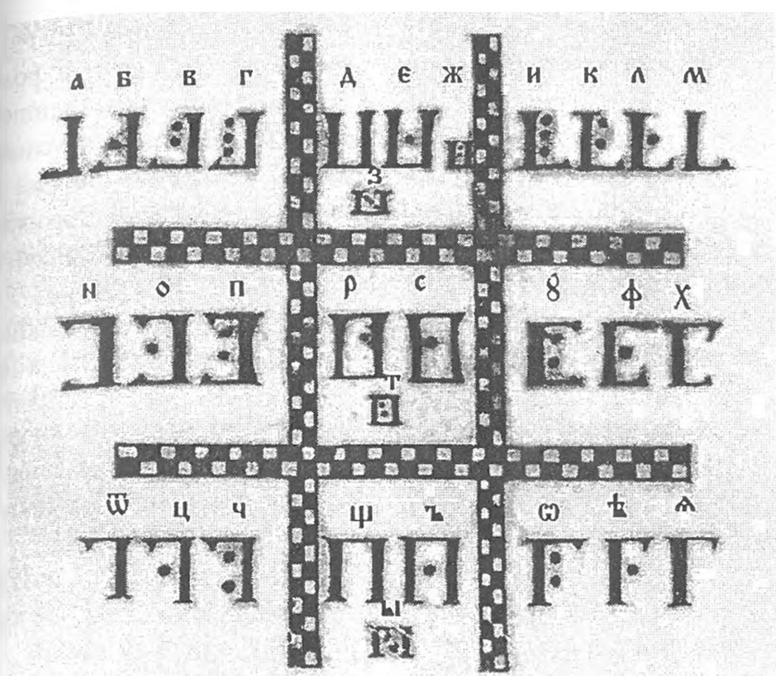

Fig. 48

Nu aceeaşi constatare se poate face şi în privinţa cifrului utilizat în cele două documente diplomatice amintite. Aici între dispunerea simetrică a semnelor şi ordinea literelor în cadrul alfabetului latin nu mai există nici o corelare (vezi fig. 49, unde am înlocuit semnele cifrului din fig. 47 prin literele corespunzătoare fiecărui semn).

i d	u b	m a
o ? ?	r e	z p n
c f(~k)	s g h	t l

Fig. 49

Prin urmare, decriptarea acestui cifru nu se mai poate realiza urmând calea obişnuită, corespondenţa dintre semnele convenţionale şi literele alfabetului latin făcându-se în virtutea unui criteriu necunoscut. Forma cifrului folosit de munteni în 1687 a fost fără îndoială fixată în cadrul cancelariei imperiale, austriecii fiind recunoscuţi în epocă pentru succesele reputate în decriptarea textelor cifrate[7].

Vom amiti în final că o variantă a acestui cifru, avându-şi foarte probabil sursa în cercurile francmasonice franceze, a fost întrebuințată în corespondenţa purtată de revoluţionarii români în cursul anului 1848[8].

---

[7] David Kahn, *The Codebreakers. The Story of Secret Writing*, New York, [1967], p. 164-164.

[8] Elena G. Zane, *Criptografia în corespondenţa revoluţionarilor români de la 1848*, în „Studii şi cercetări de bibliologie", II, 1957, p. 294-295.

CAPITOLUL VI

CIFRUL COMBINAT IV

În zece scrisori cifrate datând din 1695 şi adresate de stolnicul Constantin Cantacuzino unor notabilităţi ruse se foloseşte un cifru diplomatic care a fost examinat de Anca Dobre[1]. După afirmaţiile autoarei, scrisorile respective au fost cercetate pe baza unui microfilm existent la Direcţia Arhivelor Naţionale Istorice Centrale, şi anume rola 15[2]. Ne-am putut încredinţa că în fondul *URSS* al acestei instituţii rola 15 nu cuprinde scrisorile indicate. În plus, încercările noastre de a afla numărul exact al rolei care conţine această corespondenţă s-au dovedit infructuoase.

Beneficiind de existenţa a două scrisori cifrate conţinând interliniar descifrarea textului operată în cancelaria rusă, Anca Dobre a putut restabili echivalările acestui cifru[3]:

2 = α	ρ = λ	3 = φ
4 = β	x = μ	>- = χ
7 = γ	c = ν	v = ψ
ι = ε	[illegible] = ξ	8 = ω
β = δ	ε = ο	h = ει
δ = ζ	6 = π	e = αυ
υ = η	ɋ = ρ	5 = ευ
o = θ	z = σ, ς	∞ = οι
y = ι	+ = τ	ω = ου
ɣ = κ	u = υ	[illegible] = και

---

[1] *O scrisoare inedită a stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Buletinul Societăţii Române de Studii Neoelene", [Bucureşti, 1998], p. 105-108 (cf. p. 109-110: versiunea articolului în limba neogreacă).

[2] *Ibidem*, p. 107.

[3] *Ibidem*, p. 108.

Cifrul de faţă este un cifru combinat întemeiat pe o substituţie simplă. Ca şi în cazul altor scrisori cifrate (vezi mai jos, p. 130-131) şi în această corespondenţă s-a recurs la unele semne convenţionale pentru desemnarea personalităţilor istorice: ✡ = Petru cel Mare, ꝕ ▱ = Constantin Cantacuzino, (ᵀ⁀ᵀ⁀ᵀ) = Ştefan Cantacuzino[4].

[4] *Ibidem.*

CAPITOLUL VII

CIFRUL COMBINAT V

Un alt cifru combinat alcătuit pentru scrierea limbii greceşti s-a întrebuinţat într-o parte a corespondenţei diplomatice dintre munteni şi ruşi în anii 1701, 1703–1705 şi 1707–1708[1]. Corespondenţele dintre semnele cifrului şi literele pe care le substituie sunt următoarele:

4 = α	7 = λ	♀ = τ
+ = β	g = μ	σ = φ
~ = γ	ι = ν	ȣ = χ
ʓ = δ	ν = ξ	2 = ψ
6 = ε	н = ο, ω	e = αυ
u = ι, η, υ	ο = π	h = ευ
3 = θ	л = ρ	y = ου
5 = κ	ε = σ, ς	x = καὶ

O particularitate a cifrului de faţă o reprezintă utilizarea semnului x pentru notarea conjuncţiei καὶ „şi”.

Ilustrăm aplicarea acestui cifru cu adresa unei scrisori expediate de Constantin Cantacuzino cancelarului rus Teodor Alexeievici Golovin în 10 decembrie 1705 (fig. 50)[2].

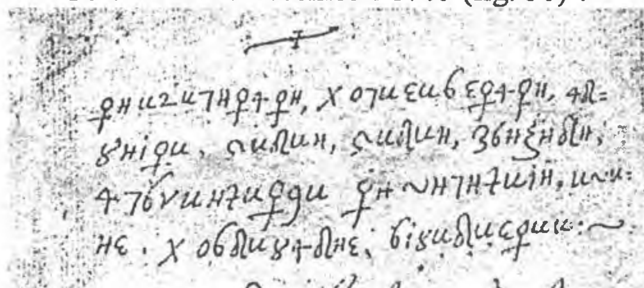

Fig. 50

[1] B.A.R., *Arhiva 648*, plicul *N*, 2–15, *F*, 75, *H*, 10–12, *A*, 41–47, *M*, 18 şi *E*, 5.
[2] *Ibidem*, plicul *A*, 47.

Decriptarea textului grecesc: Τῷ ὑφιλοτάτω καὶ πλησιεστάτω ἄρχοντι, κυρίω, κυρίω Θεοδώρω ᾿Αλεξίοβιτζι τῷ Γολοβίνω ὑγιῶς καὶ περιχαρῶς ἐν χειρὶ στιι „Preaînălţatului şi preaapropiatului prinţ, domnului domn, Teodor Alexiovici Golovin, cu sănătate şi bucurie în mâna"[3].

Am exemplificat în mod intenţionat cifrul nostru prin adresa scrisorii respective, întrucât aceasta ne-a fost de un real folos la spargerea codului. Repetarea secvenţei cifrate *5uлuн* în formula de adresare ne-a dezvăluit de la bun început că avem a face cu dativul substantivului κύριος (în scrisorile latine îi corespunde *domine, domine*). Scrierea integrală a numelui destinatarului (Θεοδώρω ᾿Αλεξίοβιτζι τῷ Γολοβίνω) după secvenţa κυρίω, κυρίω constituie o altă trăsătură preţioasă pentru criptolog, dar dezastruoasă pentru protecţia cifrului. Prin aceste cinci cuvinte, 13 semne din compoziţia cifrului şi-au dezvăluit secretul. Aflarea celorlalte echivalenţe ale cifrului devine astfel doar o problemă de timp.

Ca o slăbiciune în aplicarea cifrului poate fi considerată şi recurgerea la formule de adresare bine cunoscute. O formă de exprimare consacrată prin uz, cum ar fi cea din această scrisoare (Τῷ ὑφιλοτάτω καὶ πλησεστάτω ἄρχοντι „Preaînălţatului şi preaapropiatului prinţ") putea constitui, de asemenea, pentru criptologul cunoscător al uzanţelor protocolare din relaţiile diplomatice, un excelent indiciu pentru decriptare[4].

---

[3] Nu cunoaştem semnificaţia cuvântului στιι (cifrat *εϱuu*).

[4] Vezi o formă identică de adresare într-o altă scrisoare din 1705: ῾Υψιλότατε καὶ πλησ<ι>εστατε ἄρχον „Preînălţate şi preaapropiate prinţ" (*Arhiva 648*, plicul *A*, 41).

CAPITOLUL VIII

CIFRUL COMBINAT VI

Acest cifru a fost întrebuinţat într-o parte a corespondenţei diplomatice dintre munteni şi ruşi în anii 1701, 1703-1703 şi 1706-1709[1]:

2 = α	ȣ = κ	5 = τ
4 = β	C = λ	3 = φ
7 = γ	h = μ	ɟ = χ
β = δ	c = ν	) = ω
I = ε	ε = ο	h = αι
ɲ = ζ	6 = π	ω = ει , οι
o = θ	g, q = ρ	y = ου
υ = ι , η	+ = σ, ς	∾ = καί

Cifrul de faţă reproduce cu unele modificări echivalările cifrului combinat IV: 2 = α, 4 = β, 7 = γ etc.; cf. şi unele echivalări diferite: ɲ = ζ, 5 = τ,) = ω, ∾ = καί „şi" etc., pentru care vezi mai sus, p. 119.

Am ales pentru a ilustra cifrul de faţă începutul unei scrisori expediate din Constantinopol pe data de 12 iunie 1708 (fig. 51).

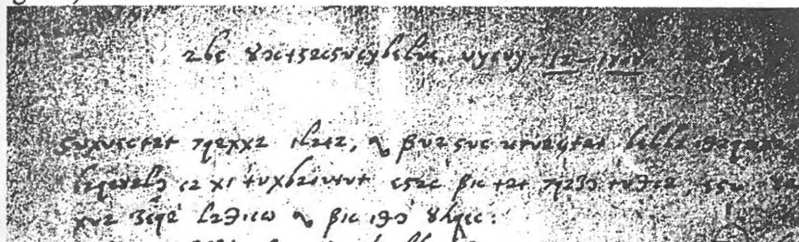

Fig. 51

[1] BAR, *Arhiva 648*, plicul *N*, 1, *F*, 1–3, 9–10, 19–21, 28-57, *H*, 24–25, *O*, 70–71, *D*, 27–44, 46–66, *L*, 7, *M*, 20–22, 24–27, *E*, 3–4, 6, *I*, 1, 3, 5, 9, 13–24, 26–39, 48–57, 60–62, 64, 66, *G*, 1–15, 17–21, 23–24, 29–30.

Decriptarea textului:

Ἀπὸ Κωνσταντινούπολιν ἰουνίου 12 1708

Τίμιον σας γράμμα ἔλαβα καὶ διὰ τὴν ὑγείαν σας πολλὰ χάρακα. Παρακαλῶ νὰ μὲ συμπαθήσεις ὅταν δὲν σας γράφω συχνὰ ὅτι καμία φορὰ λαχαίνει καὶ δὲν ἔχω καιρόν.

Traducerea textului grecesc:

„Din Constantinopol, 12 iunie 1708.

Am primit cinstită scrisoare a Domniei Voastre şi m-am bucurat mult că sunteţi sănătos. Vă rog să mă iertaţi că nu vă scriu des ce se întâmplă, dar nu am timp".

În aplicarea cifrului nu s-au luat măsuri pentru protejarea securităţii acestuia. În scrisoarea din care am reprodus fragmentul de mai sus, data zilei şi a anului au fost reproduse în clar, indicându-se astfel că acestea sunt precedate de indicarea lunii: secvenţa cifrată υycυy, oferă două posibilităţi de interpretare: ἰουνίου „iunie" şi ἰουλίου „iulie" (prima este cea corectă). Greşeli similare s-au produs şi în alte scrisori (7υ2cy2qυy 27 1708[2] = γιανουάριου 27 1708; ε૪5ↄ4q4y 5 1708[3] = οκτωβρου 5 1708; cειx4gyy 27 1708[4] = νοεμβρουου 27 1708) şi toate la un loc au permis spargerea codului.

---

[2] *Arhiva 648*, plicul *F*, 33.

[3] *Ibidem*, plicul *E*, 6.

[4] *Ibidem*, plicul *I*, 29.

CAPITOLUL IX

CIFRUL COMBINAT VII

Cu cifrul pe care îl vom examina în continuare au fost scrise două scrisori în limba greacă. Ele se păstrează în arhivele rusești împreună cu celelalte scrisori care formează corespondența secretă dintre munteni și ruși la începutul secolului al XVIII-lea: prima din 9 aprilie 1707 nu cuprinde decât partea finală, iar a doua din 11 aprilie același an este adresată „domnului ϖ" (semn convențional sub care se ascunde o persoană a cărei identitate nu ne este cunoscută)[1]. Avem de-a face cu un cifru combinat, în componența căruia au intrat litere chirilice (в, ъ, ꙋ, ѣ), grecești (ι, ρ) latine (f, g, h), cifre (2, 4) și semne speciale (7, ꟷ, ϛ, ꙁ, †).

Prezentăm echivalențele acestui cifru:

в = α	4 = ν
ъ = β	ν = ξ
∞ = γ	g = ο, ω
7 = δ	f = π
ι = ε, αι	ϛ = ρ
3 = ι, η, ει, οι	ꙋ = σ, ς
h = θ	ю = υ
† = κ	2 = χ
ꟷ = λ	ꙁ = τ
ρ = μ	ѣ = φ

Pentru notarea vocalelor scurte și lungi ca și pentru notarea diftongilor acest cifru nu beneficiază decât de un singur semn: ι = ε, αι ; 3 = ι, η, ει, οι ; g = ο, ω. După cum se va putea constata în continuare, în textul scrisorii cifrate nu s-au notat consoanele geminate: πολὰ în loc de πολλὰ, στείλω în loc

---

[1] B.A.R., *Arhiva 648*, plicul *L*, 1–6 și 31.

στείλλω.

Oferim, spre exemplificare, pasajul din partea finală a scrisorii din 9 aprilie 1707 (fig. 52).

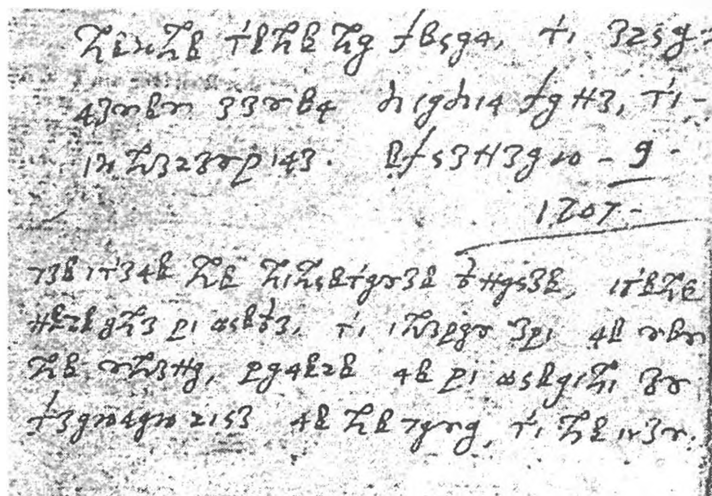

Fig. 52

Iată şi textul decriptat: ... ταῦτα κατὰ τὸ παρόν. καὶ οἱ χρόνοι σὰς εἴησαν θέοθεν πολ<λ>οί, καὶ εὐτιχισμένοι. ἀπριλίου 9, 1707.

Διὰ ἐκεῖνα τὰ τετράκοσια φλόρια ἐκατάλαβα ὅτι μὲ γράφει καὶ ἕτοιμος εἶμαι νὰ σὰς τὰ στείλ<λ>ω, μονάχα νὰ μὲ γράφαιτε ἐς ποῦνον χέρι νὰ τὰ δώσω, καὶ τὰ ἕξεις.

Traducerea acestuia sună în felul următor:

„... acestea pentru moment. Şi anii Domniei Voastre să fie de la Dumenzeu mulţi şi fericiţi. Aprilie 9, 1707.

Pentru cele patru sute de florini, am înţeles ce-mi scrie şi sunt gata să vi-i trimit, doar să-mi scrieţi la mâna cui să-i dau şi-i vei avea".

Notarea în această scrisoare a zilei şi a anului în clar contribuie mult la dezlegarea cifrului. Înaintea datei zilei se scrie de regulă denumirea lunii, iar secvenţa grafică вf϶3ӿ3gю nu poate ascunde altceva decât cuvântul ἀπριλίου „aprilie”. Presupunând că scrisoarea ar fi fost interceptată de un adversar politic al muntenilor sau ruşilor, acesta ar fi putut prin decriptarea lunii să afle valoarea a şapte dintre semnele cifrului. Cu ajutorul acestora el ar fi reuşit, ca şi noi de altfel, să stabilească relativ uşor corespondenţele în litere ale celorlalte semne.

CAPITOLUL X

CIFRUL COMBINAT VIII

Numeroase acte cifrate în limba rusă, mărturie a relațiilor diplomatice dintre Țara Românească şi Rusia la începutul secolului al XVIII-lea, se păstrează în Arhivele din Moscova[1]. Aceste documente, care acoperă două perioade distincte (1703 şi, respectiv, 1706-1709)[2], sunt criptografiate cu un cifru combinat alcătuit din 33 de semne:

н = а	ꝝ, 5 = м	϶, э = ч
i = б	ъ = н	k = ш
9 = в	u = о	△ = щ
3 = г	ɔ = п	⏃ = ю
4 = д	6 = р	ϒ = я
o = є	2 = с	Ф = ь
x = ж	7 = т	⋂ = ы
ȣ = з	y = ȣ	⌒ = ъ
+ = и	∞ = ф	ꟺ = ѫ
g = к	ϡ, ϙ = х	џ = ѿ
ϟ = л	⊕ = ц	ϰ = ѣ

În acest sistem criptic se amestecă semne întâlnite şi în celelalte cifruri combinate pe care le-am examinat cu semne noi:

---

[1] Vezi C. Şerban, *Legăturile stolnicului Constantin Cantacuzino cu Rusia,* în „Studii şi articole de istorie", II, 1957, p. 237–254.

[2] Vezi fotocopiile acestor acte la BAR, *Arhiva 648*, plicul *C*, p. 54, plicul *D*, p. 45, 67–68, plicul *F*, p. 4–8, 11–18, 22–27, 58, 92–94, plicul *G*, p. 16, 22, plicul *I*, p. 2, 4, 6–8, 10–12, 25, 58–59, 63, plicul *L*, p. 11–15, 18–22, 24–30, 32–35, 39–40, 43–46, 48–67, 69, 73–74, 76–77, 80–95, plicul *M*, p. 19, 23, 29–32, plicul *O*, p. 51–69, 72–88; cf. C. Şerban, care afirmă în mod greşit că nu s-ar afla decât cinci documente cifrate în limba rusă (*op. cit.*, p. 241, nota 18).

϶, θ, Δ, ≜, Ф, ⌒, ⌒, X etc. Asemănarea între inventarele de semne şi prezenţa slovei ɥ, întâlnită în cifrul combinat III, pare să indice pentru toate aceste cifruri o provenienţă comună, identificabilă în cancelaria domnească a Ţării Româneşti.

Reproducem, spre exemplificare, un fragment din partea de început a scrisorii pe care stolnicul Constantin Cantacuzino a adresat-o la 30 mai 1702 cancelarului rus Feodor Alexeievici Golovin[3]:

Fig. 53

Decriptarea porţiunii cifrate:

височаиши и сиятелнѣиши господите, господите χ великии и особни мои благодѣтелю „Preaînalte şi prealuminate domnule,

[3] B.A.R., Arhiva 648, plicul *F*, p. 25–24. Pentru o traducere în limba franceză a acestei scrisori, vezi A. C. Stourdza, *Constantin Brancovan, prince de Valachie. 1688-1714. Son règne et son époque*, Tome troisième, Paris, 1915, p. 127, nr. 111 (partea I); cf. textul rusesc al scrisorii la p. 110, nr. 111 (partea a II-a).

domnule <Feodor Alexeievici Golovin>, mai marele şi deosebitul meu binefăcător"

Честное и славное високости вашея писание априлия во двадесятъ пяти день черезъ нашего василия посланое со великою честию и благоговѣниемъ мая во седмъ на десяти денъ взялъ есмъ „Scrisoarea dumneavoastră cinstită şi slăvită, de viţă nobilă, din ziua de 25 aprilie, prin trimisul nostru Vasile cu mare cinste şi veneraţie am luat-o pe 17 mai".

De remarcat, prezenţa în formula de adresare a literei x pentru indicarea numelui destinatarului (Feodor Alexeievici Golovin).

Şi iată şi începutul scrisorii cifrate expediate de David Corbea din Bucureşti pe data de 23 mai 1706 aceluiaşi cancelar rus[4]:

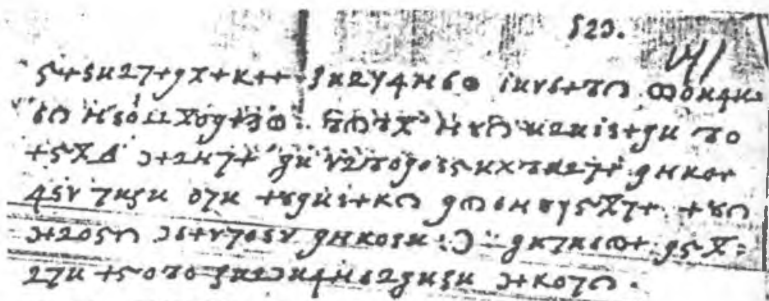

Fig. 54

Iar decriptarea porţiunii cifrate este următoarea:

Милостивѣшии госꙋдарь бояринъ ѳеодоръ алеѯѣевичъ „Preamilostive domnule, boierule Teodor Alexeievici"

Нынѣ азъ особливо не имѣю писати ко ясневелможности вашеи для того что изволишъ вы разꙋмѣти изъ писемъ приятеля

[4] B.A.R., Arhiva 648, plicul O, p. 85-84. Pentru traducerea în limba franceză a scrisorii, vezi A. C. Stourdza, *op. cit.*, p. 120, nr. 102 (partea I); cf. textul rusesc al scrisorii la p. 104, nr. 102 (partea a II-a).

ваешго : ɔ : которыи вмѣсто имене господарского пишетъ „Astăzi, eu nu am nimic deosebit să scriu către atotputernicia voastră, pentru că veţi binevoi să înţelegeţi din scrisorile prietenului dumneavoastră Cantacuzino, care scrie în numele stăpânului”.

Şi în cuprinsul acestei scrisori se întrebuinţează un semn convenţional (ɔ , încadrat de două puncte) prin care David Corbea îl desemnează pe stolnicul Constantin Cantacuzino.

În unele scrisori cifrate se constată lipsa oricărei prevederi pentru protejarea securităţii cifrului. Astfel, notarea în clar a anului în finalul unor scrisori contribuie la deconspirarea rapidă a câtorva dintre semnele alfabetului cifrat. Într-un context de tipul *6ugy 1709*[5], termenul cifrat nu poate fi altceva decât лѣтȣ „anul” sau рокȣ „termenul” (formele de locativ pentru лѣтъ şi, respectiv, рокъ). A doua variantă este cea corectă, constatare care ne este prilejuită de decriptarea secvenţei grafice *iygy6o*∆⌒ situate la începutul ultimului enunţ din scrisoare. Potrivit formularului pe care îl urmează scrisorile de acest tip, cuvântul enigmatic nu poate ascunde decât un element cronologic (zi, lună) sau, dimpotrivă, unul de localizare (numele localităţii emitentului). Ştiind deja că litera situată pe poziţia a doua şi a patra în corpul cuvântului este ȣ (vezi cele două interpretări date secvenţei grafice *6ugy*), termenii denumind elemente cronologice se elimină din sfera căutărilor noastre. Urmează, aşadar, să ne concentrăm atenţia asupra denumirii localităţii şi, fără mare greutate, reuşim să o identificăm: бȣкȣрещъ (=Bucureşti), lecţiune care confirmă şi interpretarea dată secvenţei *6ugy*. Prin cele două contexte decriptate, 8 semne din componenţa cifrului şi-au livrat secretul, ceea ce uşurează nespus de mult aflarea echivalărilor pentru celelalte semne necunoscute.

---

[5] B.A.R., *Arhiva 648*, plicul *G*, 16 şi 22.

CAPITOLUL XI

CIFRUL NUMERIC I

În afara cifrurilor combinate, pentru corespondența purtată în limba greacă între munteni și ruși s-a apelat în anumite perioade (1707, 1709)[1] și la un cifru numeric. Cum scrierile respective păstrează interliniar descifrarea textului, operație întreprinsă în cancelaria rusă, restabilirea echivalărilor acestui cifru nu comportă niciun efort.

33 = α	15 = λ	8 = φ
42 = β	26 = μ	3 = χ
58 = γ	35 = ν	2 = ω
82 = δ	80 = ξ	200= αι
95 = ε	75 = ο	150= αυ
22 = ζ	12 = π	120= ει
28 = η	18 = ρ	16= ευ
37 = θ	99 = σ, ς	92= οι
72 = ι	52 = τ	7= ου
85 = κ	4 = υ	

În stabilirea corespondenței dintre cifră și litera corespunzătoare nu se poate întrevede urmărirea vreunei scheme. Cu câteva excepții, fiecare literă este notată printr-un grup de două cifre; cf. unii dintre diftongi care sunt notați prin grupe de trei cifre. Datorită acestui mod de substituire, un mesaj astfel cifrat își dublează lungimea inițială.

Cifrul de față ar putea fi o creație a vreunui secretar din cancelaria rusă. Nu ar fi exclus ca la acest cifru să se fi referit cancelarul Teodor Alexeievici Golovin, atunci când i-a cerut, în 17 ianuarie 1705, stolnicului Constantin Cantauzino să foloseas-

---

[1] B.A.R., *Arhiva 648*, Plicul *G*, 25–26, 27–28, plicul *M*, 27 bis–28.

că noul cifru (новую цифир), pe care i l-a trimis David Corbea[2].

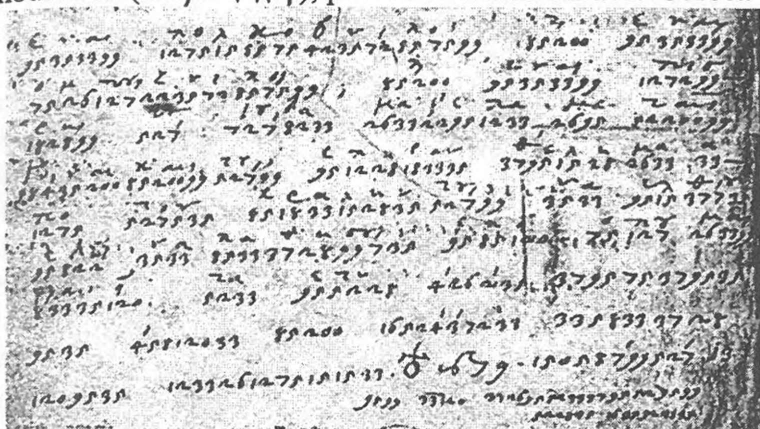

Fig. 55

În fig. 55 am reprodus un fragment din partea finală a unei scrisori expediate în data de 13 august 1709[3], având următorul conţinut: ἕνας πολκόβνικος καὶ ἕνας ὀμπούζνικος καὶ ἕνας πισρὴς[4] τοῦ Ἰούδα Μαζέπα μὲ ταῖς γυναίκαις τους ἔπηραν θέλημα ἀπὸ τὸν κράλην τους νὰ ἔλθουν ἐδῶ νὰ κατήσουν ἐκεῖ ὅπου μας φάνει. Τὰ ἔτη ὑμῶν θέοθεν ἐν ὑγεία καὶ ἐυτυχία ἀγάθη εἶεν πάμπολλα. ō[5] 1709 αὐγούστου 13 „Un polcovnic şi un obuznic[6] şi un om de încredere al lui Iuda Mazepa împreună cu nevestele lor au luat voie de la craiul lor să vină aici să se aşeze acolo unde credem noi. Anii Domniei Voastre să fie mulţi şi de la Dumnezeu cu sănătate şi prosperitate. 1709 august 13".

---

[2] A. C. Stourdza, *Constantin Brancovan, prince de Valachie. 1688-1714. Son règne et son époque*, Tome troisième, Paris, 1915, p. 63, nr. 53 (partea I); cf. traducerea rusească a scrisorii la p. 51-52, nr. 52 (partea a II-a).

[3] B.A.R., *Arhiva 648*, plicul M, 27 bis.

[4] Probabil grafie greşită pentru πιστής.

[5] Semn convenţional prin care se ascunde numele expeditorului.

[6] Comandant de tabără în vechea organizare militară.

Şi în cazul acestei scrisori nu s-au luat măsuri pentru protejarea securităţii cifrului. Anul şi ziua s-au reprodus în clar, permiţându-se astfel să se observe că între cele două date se ascunde denumirea lunii. Prin identificarea acesteia (αὐγούστου), se stabilesc substituirile cifrice pentru şase litere, cu alte cuvinte 1/5 din cifru devine cunoscut[7]. Paşii următori, în vederea aflării valorii celorlalte 24 de semne ale cifrului, sunt acum mai uşor de făcut. Am stăruit asupra acestui exemplu de aplicare inabilă a cifrului, pentru că el ne înfăţişează una dintre modalităţile prin care, în cazul interceptării unor asemenea scrisori, adversarii politici ai domnitorului muntean sau ai ţarului aveau toate şansele să decifreze cu relativă uşurinţă mesajele astfel cifrate.

[7] Vezi un caz asemănător într-o altă scrisoare, în al cărei final cifra 4, notată în clar, este precedată de secvenţa cifrată 82 95 85 95 26 42 18 72 7, care ascunde denumirea lunii δεκεμβριου (*Arhiva 648*, plicul *G*, 25).

CAPITOLUL XII

CIFRUL NUMERIC II

Din anii 1710 şi 1713 deţinem nouă documente cifrate în limba polonă emise de cancelaria brâncovenească şi avându-i ca destinatari pe Adam Sieniawski, marele hatman al Coroanei polone, şi pe Stanisław Chometowski, reprezentantul la Poartă al regelui August II[1].

Scrise în limba polonă, dar păstrând pe alocuri cuvinte şi pasaje în limba latină, unele scrisori au fost cifrate integral (excepţiile le constituie, de regulă, cifrele din datele cronologice), iar altele parţial. Pentru criptografierea conţinutului s-a apelat la cifre arabe, care, cu excepţia cifrei 9, sunt reprezentate prin grupe de două unităţi (19, 29, 60, 74 etc.). Spre deosebire de scrisorile din anul 1710, în scrisorile emise în anul 1713 după fiecare cifră sau grup de cifre s-a pus un punct, ceea ce uşurează distingerea lor; de exemplu: 29. 19. 73. 72. 29. 9. Cuvintele criptografiate prin acest procedeu sunt separate între ele printr-un mic spaţiu. Ajunse la destinatar, decriptarea s-a operat direct pe original, scrisorile păstrând deasupra cuvintelor

---

[1] Originalele se păstrează la Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Czartoryskich, ms. III 5858, f. 19238 a–e (30.VI.1710), f. 19240 a–b (22.VIII.1710; scrisoarea stolnicului), f. 19241 a–c (4.IX.1710), f. 19242 a–c (22.VIII.1710), f. 19243 a–d (30.VII.1713), f. 19244 a–f (22.VII.1713), f. 19245 a–d (30.VI.1713), f. 19246 a–c (17.IX.1713); Archiwum Korone Warszawskie, dzial *Moldawskie i Woloskie* Karton 43, no. 144 (scrisoarea adresată lui Chometowski în 1713; cf. o copie fotografică la Biblioteca Academiei Române, Foto XXI/80). Documentele au fost semnalate de Paul Cernovodeanu, *Călătorie de studii în R. P. Polonă*, în „Studii", tom. 23, 1970, nr. 4, p. 820-821; idem, *Din corespondenţa diplomatică a lui Constantin Brâncoveanu (I)*, în „*Revista arhivelor*", an. LXII, vol. XLVII, 1985, nr. 1, p. 78 şi p. 82 (nota 22); cf. şi Mareş, *Cifrul polon*, p. 335–341, republicat în volumul *Scriere şi cultură românească veche*, Bucureşti, 2005, p. 388–394.

cifrate transpunerile lor în alfabet latin. În aceste condiţii restabilirea cifrului nu mai comportă nici o dificultate.

Cifrul se compune din 24 de cifre[2] (9, 19, 29, 39, 49, 59-77), fiecare corespunzând unei litere a alfabetului latin: 9=*e*, 19=*a*, 29=*i*, 39=*o*, 49=*u*, 59=*y*, 60=*b*, 61=*h*, 62=*p*, 63=*x*, 64=*g*, 65=*w*, 66=*c*, 67=*k*, 68=*q*, 69=*z*, 70=*d*, 71=*f*, 72=*n*, 73=*s*, 74=*l*, 75=*r*, 76=*m*, 77=*t*.

Se observă cu uşurinţă că în stabilirea echivalărilor numerice s-a făcut de la început distincţia între literele corespunzătoare vocalelor şi literele corespunzătoare consoanelor. Primelor le corespund cifrele 9, 19, 29, 39, 49 şi 59, adică un şir numeric având punctul de plecare cifra 9, iar restul cifrelor cu valori crescând constant din zece în zece unităţi. Cifrele astfel obţinute au fost atribuite literelor respective, ţinându-se seama de ordinea lor în cadrul alfabetului latin, cu excepţia primelor litere (*a, e*) a căror ordine a fost inversată. Prin urmare: *e*=9, *a*=19, *i*=29, *o*=39, *u*=49, *y*=59.

Şirul numeric 60-77 conţine 18 grupe de două cifre prin care au fost transpuse tot atâtea litere corespunzătoare consoanelor[3]. În stabilirea echivalenţelor prin cifre ale acestor litere, operaţie aparent întâmplătoare, pare a se fi urmărit totuşi un criteriu, pe care până la un anumit punct îl evidenţiază tabelul alăturat (vezi fig. 56).

Cel puţin în primele trei coloane se observă că distribuirea cifrelor a fost impusă de respectarea unei anumite distanţe între literele care urmau să fie substituite: între *b* (=60) şi *h* (=61) se interpun patru litere, tot atâtea ca şi între *h* (=61) şi *p*

---

[2] Prin cifre înţelegem şi grupele de două cifre, considerate fiecare în parte drept o unitate.

[3] Prezenţa unor echivalări cifrice pentru literele *q* şi *x* a fost determinată de folosirea în corespondenţă a unor cuvinte şi contexte latineşti. Cifrul nu face distincţia între *ż* şi *z*, pe care pisarul corespondenţei o respectă uneori în pasajele necifrate reproduse în limba polonă.

(=62), *c* (=66) şi *k* (=67), *k* (=67) şi *q* (=68); între *p* (=62) şi *x* (=63) ca şi între *q* (=68) şi *z* (=69) se interpun cinci litere. Nu ar fi exclus ca, în substituirea prin cifre a literelor corespunzătoare consoanelor, alcătuitorul cifrului să fi recurs la o anumită figură geometrică, care permitea distribuirea cifrelor după diverse scheme. Bunăoară, ne gândim la un dreptunghi cu 20 de compartimente (de felul celui din fig. 57), în care literele, cu excepţia lui *w*, sunt aşezate în ordine alfabetică, iar cifrele corespunzătoare sunt dispuse pe direcţia anumitor linii orizontale, verticale, oblice etc.

Litera	Cifrele corespunzătoare					
	I	II	III	IV	V	VI
b	60	–	–	–	–	–
c			66	–	–	–
d				70	–	–
f				71	–	–
g		64	–	–	–	–
h	61	–	–	–	–	–
k			67	–	–	–
l					74	–
m						76
n				72	–	–
p	62	–	–	–	–	–
q			68	–	–	–
r					75	–
s				73	–	–
t						77
w		65	–	–	–	–
x	63	–	–	–	–	–
z			69	–	–	–

Fig. 56

Nu am insistat în mod gratuit asupra acestui aspect, întrucât examinarea atentă a unui cifru, la prima vedere cu un mecanism incoerent, ne dezvăluie uneori că este structurat pe o schemă dictată de respectarea anumitor simetrii, de încadrarea literelor în diverse figuri geometrice etc.

ƀ 60	ħ 61	p 62	.x 63
c 66	k 67	q 68	z 69
d 70	l 74	r 75	–
f 71	m 76	s 73	–
g 64	n 72	t 77	w 65

Fig. 57

Cifrul de faţă constă într-o substituţie simplă, fiecare dintre cifrele întrebuinţate corespunzând în mod invariabil unei singure litere, mereu aceeaşi, din cadrul alfabetului reprodus mai sus. Acest sistem prezintă două inconveniente. Primul este de natură practică şi duce la dublarea numărului de semne transmise în raport cu al literelor pe care le conţine textul clar (cum am văzut, cu excepţia literei *e*, restul literelor sunt substituite, fiecare

în parte, printr-un grup de două cifre). De aici şi lungimea excesivă a unui mesaj astfel cifrat. Al doilea inconvenient trebuie privit sub raportul gradului de impenetrabilitate după care apreciem valoarea unui cifru. Din acest punct de vedere, cifrul nostru, ca orice sistem întemeiat pe o substituţie simplă, oferă o securitate scăzută mesajului. Conţinând numai 24 de echivalări cifrice, el permite, chiar şi la o examinare superficială, să se stabilească că aparţine unui sistem care cunoaşte numai o singură echivalare pentru fiecare semn dintr-un alfabet cu 24 de litere. În al doilea rând, distincţia care se face între echivalările cifrice ale vocalelor (9, 19, 29, 39, 49, 59) şi echivalările cifrice ale consoanelor (60-77) constituie partea cea mai slabă a acestui cifru; un criptolog versat o sesizează cu uşurinţă, ajungând în cele din urmă la cunoaşterea semnificaţiei ei. Restul decriptării este o chestiune de rutină pentru cine stabileşte frecvenţa grupelor cifrice din această corespondenţă şi cunoaşte, totodată, frecvenţa medie a literelor din textele diplomatice polone.

Vulnerabilitatea acestui sistem criptic este accentuată de felul în care a fost întrebuinţat, fără a se lua nici o măsură de protejare a securităţii lui. În toate scrisorile întâlnim cuvinte, iar uneori chiar pasaje reproduse în clar (în polonă sau latină), care de la bun început dezvăluie limba în care este scrisă partea cifrată. În folosirea cifrului s-au comis însă şi alte greşeli, mult mai grave, care vădesc o surprinzătoare lipsă de precauţie. De exemplu, în scrisoarea adresată de Constantin Brâncoveanu lui Adam Sieniawski la 30 iulie 1713 au rămas în clar cifrele corespunzătoare zilei şi anului emiterii textului: *30ma* 29. 49. 74. 29. 29. *1713*[4]. O scăpare din vedere a pisarului din care se poate deduce cu uşurinţă că cele cinci grupe cifrice intercalate între

[4] Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Czartoryskich, ms. III 5858, f. 19243 d.

data zilei, *30ma* (=tricesima), şi an (*1713*) ascund numele lunii[5]. Faptul că numărul 29 apare de trei ori în cadrul transpunerii cifrate a cuvântului respectiv (pe prima, a cincea şi a şasea poziţie) ne oferă două soluţii de decriptare: *iulii* şi *iunii* (prima soluţie este cea reală). Un exemplu asemănător prezintă scrisoarea din 4 septembrie 1710, unde dintre elementele cronologice nu s-a cifrat decât denumirea lunii: 73 9 62 77 9 76 60 75 29 73 *4ta Ao* [= quarta, anno; n.n.] *1710*[6]. Ea este uşor de restabilit, întrucât numărul 73 apare atât la începutul cât şi la sfârşitul cuvântului. Or, singura denumire de lună, în latină, care începe şi se sfârşeşte cu aceeaşi literă este *septembris*. Deci, un amănunt aparent neimportant ne dezvăluie, în primul exemplu, substituirile prin cifre a trei litere, iar în al doilea exemplu, aceleaşi travestiuri pentru opt litere.

O altă imprudenţă, cu repercusiuni mai mari, o constituie folosirea, în tipare binecunoscute, a formelor de adresare din titlul scrisorilor cifrate. Să ne oprim din nou la aceeaşi scrisoare din 30 iulie 1713, a cărei formă de adresare este integral cifrată. Ea se decriptează, dacă nu în totalitate, măcar parţial, de către un cunoscător al inscripţiilor utilizate în corespondenţa diplomatică polonă. Este suficient ca, printre diversele soluţii încercate, acesta să apeleze şi la forma de adresare *Iasnie wielmozny msci panie* „Preaputernice milostive domnule"[7], pentru ca începutul inscripţiei din scrisoarea respectivă să nu-i mai creeze nici o dificultate:

---

[5] Obţinerea acestui indiciu putea fi evitată în două feluri; fie reproducându-se necifrat şi denumirea lunii, fie cifrându-se numeralul *30ma* sub forma *tricesima* (77.75.29.66.9.73.29.76.19).

[6] Ms. III 5858, f. 19241 c.

[7] Vezi Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1983, p. 237 (nr. 154), 238 (nr. 155), 239 (nr. 156), 241 (nr. 157); cf. şi inscripţiile necifrate din scrisorile emise la 30 iunie, 22 august şi 4 septembrie 1710.

I a s n i e w i e l m o z n y m[8] p a n i e
29.19.73.72.29.9. 65.29.9. 74.76.39.69.72.59. 76. 62.19.72.29.9.
Prin decriptarea a patru cuvinte se obţin transpunerile în cifre a 12 litere, cu alte cuvinte jumătate din cifru îşi dezvăluie secretul. Rezultatul este şi mai bun în cazul în care s-a reuşit să se intercepteze şi o scrisoare cifrată adresată aceluiaşi destinatar, cu textul inscripţiei reprodus în clar (exemplul scrisorilor din 30 iunie, 22 august şi 4 septembrie 1710). În această situaţie, respectiva persoană va reuşi să decripteze în întregime textul inscripţiei din scrisoarea emisă la 30 iulie 1713, întrucât acesta nu este altceva decât o reproducere destul de fidelă a inscripţiilor necifrate din scrisorile sus-amintite[9]. O asemenea reuşită duce la stabilirea substituirilor cifrice a 18 litere, ceea ce echivalează cu cunoaşterea a două treimi din cifru. Decriptarea în continuare a conţinutului scrisorii devine o simplă formalitate.

---

[8] Abreviere prin siglă pentru *msci* „milostiv".

[9] Să se compare textul inscripţiei reprodus în clar în scrisoarea emisă la 22 august 1710 (f. 19241 a: *Iasnie wielmozny mci panie kastelanie Krakowski y wiekli hetmanie koronni, mnie wielce msci panie y przyiacelu* „Preaputernice milostive domnule, castelan de Cracovia şi mare hatman al coroanei, mie mult milostiv domn şi prieten") cu textul inscripţiei cifrate din amintita scrisoare:
I a s n i e w i e l m o z n y m. p a n i e k a s z
29.19.73.72.29.9 65.29.9.74.76.39.69.72.59 76. 62.19.72.29.9 67.19.73.69.
t e l a n i e k r a k o w s k i h e t m a n i e w i e
77.9.74.19.72.29.9 67.75.19.67.39.65.73.67.29. 61.9.77.76.19.72.29.9. 65.29.9.
l k i k o r o n y m w n p a n i e y p r s z y i
74.67.29. 67.39.75.39.72.59. 76.65.76 62.19.72.29.9. 59. 62.75.73.69.59.29.
a c i e l u
19.66.29.9.74.49. Diferenţele dintre cele două texte sunt nesemnificative şi se reduc la omiterea conjuncţiei *y* „şi", la o inversare de topică (*hetmanie wielki* în loc de *wielki hetmanie*) şi la folosirea unor abrevieri (*m w m* pentru *mnie wielce msci* „mie mult milostiv"); toate particularităţile semnalate caracterizează scrisoarea din 30 iulie 1713.

Aceste exemple de mânuire inabilă a cifrului sunt expresia lipsei de experienţă în materie de criptare şi, mai ales, de decriptare a pisarului însărcinat cu cifrarea corespondenţei polone în cancelaria munteană. Alcătuit de acest pisar (probabil Andreas Wolf[10]) sau de către o persoană din cancelaria lui Adam Sieniawski, cifrul, prin sistemul substituţiei simple pe care era întemeiat, nu asigura mesajelor decât o securitate redusă, şi aceasta grav subminată de neglijenţele comise în aplicarea lui.

[10] Paul Cernodoveanu, *Din corespondenţa diplomatică a lui Constantin Brâncoveanu (IV)*, în „*Revista arhivelor*", 1986, nr. 3, p. 313, nota 14.

CAPITOLUL XIII

SECURITATEA ŞI VULNERABILITATEA CIFRURILOR DIPLOMATICE

Toate cifrurile examinate se întemeiază pe o susbtituţie simplă, fiecare dintre semnele şi cifrele întrebuinţate de un anumit cifru corespunzând întotdeauna unei singure litere. Această particularitate structurală constituie principala slăbiciune a cifrurilor respective într-o vreme când în Europa occidentală se foloseau deja cifrurile cu substituţie dublă. Trebuie totuşi să remarcăm că, pentru asigurarea securităţii cifrurilor şi implicit, a mesajelor transmise, s-au luat în cadrul cancelariilor munteană şi rusă unele măsuri benefice. Prima pe care o vom consemna a constat în folosirea semnelor speciale pentru desemnarea persoanelor implicate în desfăşurarea evenimentelor istorice (vezi cifrul combinat IV pentru limba greacă sau cifrul combinat VIII pentru limba rusă). Altă măsură bine venită a reprezentat-o notarea în clar cu litere chirilice, în unele scrisori greceşti, a elementelor de datare (zi, lună, an), alimentându-se astfel falsa impresie că textul cifrat ar fi fost redactat în rusă. O măsură pozitivă a fost şi schimbarea la anumite intervale a cifrurilor. Mărturie stă în această privinţă scrisoarea din 17 ianuarie 1705, pe care am mai semnalat-o, privind cererea adresată de cancelarul rus Golovin stolnicului Constantin Cantacuzino pentru întrebuinţarea unui nou cifru (vezi mai sus, p. 132). Acesta din urmă ar putea fi cifrul numeric I, atestat pentru prima dată în 1707. De remarcat că tot din 1707 s-a apelat la un nou cifru combinat pentru scrierea limbii greceşti (cifrul combinat VII). În sfârşit, măsurile luate pentru a preîntâmpina interceptarea scrisorilor cifrate au contribuit, de asemenea, la protejarea secretului corespondenţei şi, în egală măsură, a securităţii cifrurilor. În acest scop, s-a avut în vedere alegerea cu grijă a

mesagerilor, recrutaţi de regulă dintre negustori, şi, totodată, a rutelor pe care se deplasau aceştia. Din relatările stolnicului Constantin Cantacuzino aflăm, astfel, că unele dintre scrisorile destinate ruşilor erau expediate ambasadorului rus de la Viena, care la rândul său le trimitea mai departe, la Moscova[1].

În mânuirea cifrurilor s-au comis adeseori şi greşeli, care, dacă ar fi fost speculate de adversari, puteau avea consecinţe politice grave. Am arătat, aproape pentru fiecare cifru în parte, unele dintre aceste erori, motiv pentru care aici ne vom mărgini să le prezentăm într-o privire de ansamblu. Exemplele de mânuire inabilă a cifrurilor pot fi grupate în mai multe categorii: a) aplicarea cifrului numai pentru unele părţi ale mesajului transmis (vezi cifrul chirilic, unde incipitul textului a rămas necifrat, şi cifrul combinat I), b) notarea zilei şi a anului în clar (vezi cifrurile combinate VI şi VII şi cifrurile numerice I şi II), c) reproducerea integrală a numelui destinatarului (vezi cifrul combinat V), d) recurgerea la forme de adresare bine cunoscute (vezi cifrul combinat V şi cifrul numeric II).

Cum la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului următor decriptarea codurilor diplomatice înregistrase progrese remarcabile în unele ţări din vestul şi centrul Europei, este firesc să ne întrebăm ce şanse avea o scrisoare criptată prin aceste cifruri să fie decriptată în cazul în care era interceptată de agenţi ai puterilor vecine. Pentru austrieci, experţi în decriptarea celor mai complicate coduri[2], simplitatea sistemelor urmate de aceste cifruri nu putea constitui un obstacol cât de cât serios în calea stabilirii conţinutului unor asemenea scrisori. Probabil că o închiere asemănătoare poate fi acceptată şi în privinţa ruşilor, ale căror prime performanţe în decriptarea unor coduri diplomatice

[1] Anca Dobre, *O scrisoare inedită a stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Buletinul Societăţii Române de Studii Neoelene", [Bucureşti, 1998], p. 107.
[2] David Kahn, *The Codebreakers. The Story of Secret Waiting*, New York, [1967], p. 163-164.

infinit mai complicate decât cifrurile noastre datează din vremea împărătesei Elisabeta, mai exact din anul 1744[3]. Nu ştim, în schimb, dacă riscurile decriptării unor astfel de scrisori erau la fel de mari în cazul interceptării lor de către turci, reuşitele acestora în materie de criptanaliză nefiindu-ne cunoscute. Oricum, faptul că o bună parte a cifrurilor diplomatice au fost întrebuinţate pe durate de 9 ani (cifrul combinat VI), de 8 ani (cifrul combinat V) şi de 4 ani (cifrul numeric II), fără a se simţi nevoia înlocuirii lor, poate constitui o dovadă, desigur nu inatacabilă, că în aceste intervale de timp ele şi-au păstrat invulnerabilitatea. La protejarea securităţii cifrurilor, presupunem că au contribuit, în primul rând, măsurile luate pentru a se preîntâmpina interceptarea scrisorilor cifrate.

[3] J. W. Thompson et S. K. Padover, *La diplomatie secrète. L'espionnage politique en Europe de 1500 à 1815*, Paris, 1938, p. 135-138; David Kahn, *op. cit.*, p. 617.

PARTEA III

CHESTIUNI DIVERSE

CAPITOLUL I

PRETINSE ŞI FALSE CRIPTOGRAME

Dificultăţile de lectură pe care le ridică unele vechi texte româneşti au contribuit uneori la încadrarea în rândul criptogramelor a unor cuvinte sau pasaje scrise în clar. A excelat în această direcţie Em. C. Grigoraş, care a „descoperit" criptograme, care de care mai fanteziste, în inscripţii şi însemnări necriptate. Un astfel de exemplu din bogata recoltă de pretinse criptograme a autorului îl reprezintă o însemnare din *Codicele Voroneţean* (1563-1583). Aceasta aparţine unui cititor din secolul al XVIII-lea, a cărui scriere se caracterizează prin trăsături inegale şi dezordonate (vezi fig. 58)[1].

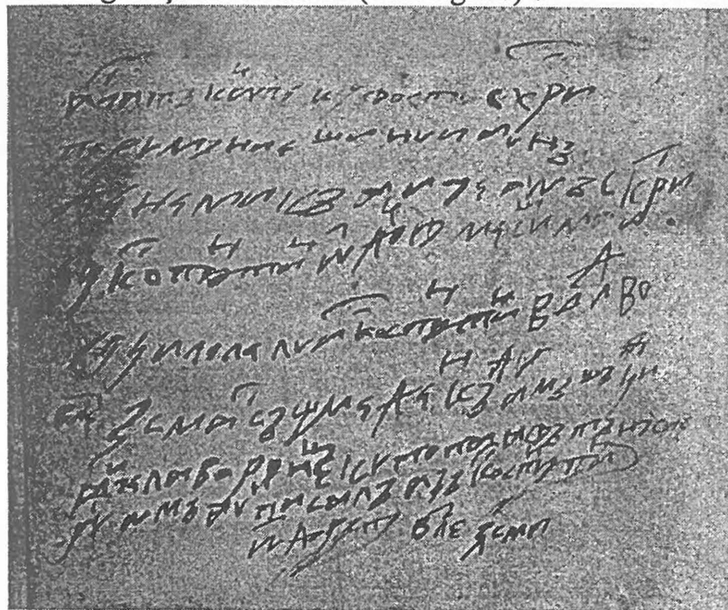

Fig. 58

---

[1] B.A.R., ms. rom. 448, f. 53^{v}.

În pofida scrisului neglijent, însemnarea a putut fi citită de cei care au cercetat sau au editat *Codicele Voronețean*, unanimi în a-i stabili, cu mici deosebiri, acelaşi conținut[2]: „Această carte au fost scrisă pe rumânie şi nu-i bună de nemică. Aice[3] am scris eu Costantin *ot*[4] Dornă[5], *mesi(c)*[6] maiu, în dzilele[7] lui Costantin-Voivod *v le(t)*[8] 7241 (=1733). Să s<ă> ştie de cându am şădzut[9] aice la Voroneț cu popa Aftănăsie[10] Rus, om bun[11]. *Pisalŭ azŭ*[12] Costantin *ot*[4] Dornă[5] *v le(t)*[8] 7241 (=1733)".

În schimb, lectura propusă de Em.C. Grigoraş primelor patru rânduri din însemnare este produsul bogatei sale imaginații: „Această episti ( ) au fost'o scris pe rumânieşti Iuanizi Asienii, ot Ternava. Scrii eu Constantin ot Afon monestir"[13]. Pentru textul existent pe al cincilea şi al şaselea rând, autorul acceptă transcrierea lui Sbiera, propunând, în

---

[2] *Codicele Voronețean, cu un vocabulariu şi studiu asupra lui de Ion al lui G. Sbiera,* Cernăuți, 1885, p. 106; Ioan Bianu şi R. Caracaş, *Catalogul manuscriptelor româneşti.* Tomul II, Bucureşti, 1913, p. 169; Ştrempel, *Catalogul,* I, p. 114; *Codicele Voronețean.* Ediție critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Bucureşti, 1981, p. 16.

[3] Cf. *Di ce* (I. G. Sbiera, *op. cit.*, p. 106; Ioan Bianu şi R. Caracaş, *op. cit.*, p. 171), *Dice* (Ştrempel, *Catalogul*, I, p. 114); *ce* (Mariana Costinescu, *op. cit.*, p. 16).

[4] Sl., în trad.: *de la.*

[5] Cf. *Dorna* (I. G. Sbiera, *op. cit.*, p. 106); Ioan Bianu şi R. Caracaş, *op. cit.*, p. 171; Ştrempel, *Catalogul*, I, p. 114).

[6] Sl., în trad.: *luna.*

[7] Cf. *zilele* (Ştrempel, *Catalogul*, I, p. 114).

[8] Sl., în trad.: *în anul.*

[9] Cf. *am şăzut* (Ioan Bianu şi R. Caracaş, *op. cit.*, p. 171; Ştrempel, *Catalogul*, I, p. 114).

[10] Cf. *Aftănasie* (I. G.Sbiera, *op. cit.*, p. 106).

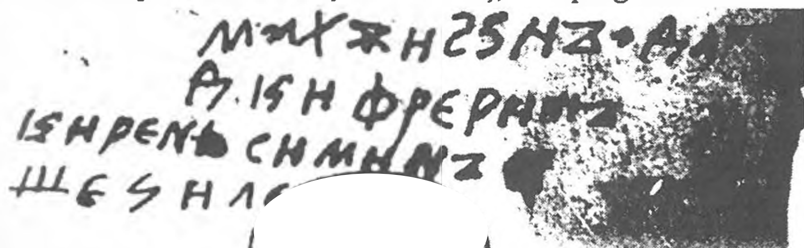
[11] Cf. *Amŭ* (I. G.Sbiera, *op. cit.*, p. 106; Ioan Bianu şi R. Caracaş, *op. cit.*, p. 171); secvența *om bun* omisă la Ştrempel, *Catalogul*, I, p. 114.

[12] Sl., în trad.: *Am scris eu.*

[13] Grigoraş, *Criptografia*, p. 27–28.

schimb, ca ultimele două rânduri (post *Aftănăsie*) să fie citite: „Mală rusu pisală az Constantin ot Aftos v le(t) 7241"[14]. Însemnarea, afirmă Grigoraş, ne informează asupra traducerii în româneşte, la începutul secolului al XIII-lea, a *Faptelor apostolilor* de către împăratul Ioniţă Asan sau de către un diac al lui. Adnotatorul ştirii, Constantin, ar fi o persoană de la Muntele Athos, care nu a făcut altceva dect să reproducă în însemnarea sa un „cript vechi cetit de el", aparţinând „sectei valahe"[15]. Şi asemenea divagaţii, care nu au nimic de a face cu criptografia, se găsesc din belşug în lucrarea acestui autor.

O însemnare existentă pe fila 63^{r} a *Codicelui Sturdzanus*, la sfârşitul *Legendei Sfântului Sisinie* (vezi fig. 59), ar putea reprezenta, după Ioan Bianu şi R. Caracaş, o criptogramă[16].

Însuşindu-şi acest punct de vedere, Em. C. Grigoraş nu a ratat prilejul să ofere o decriptare în stilul său fantezist: „Minunea dată îi edifarită de Kirena Simina ... Eş 1524"[17]. Însemnarea ne-ar dezvălui faptul că traducerea în limba română a *Legendei Sfântului Sisinie* a fost înfăptuită de o doamnă Simina, trăitoare în veacurile al XII-lea – al XIII-lea, iar preţioasa ştire

[14] *Ibidem,* p. 29.
[15] *Ibidem,* p. 28-29.
[16] *Op. cit.,* tomul II, p. 169.
[17] *Criptul din textele măhăcene,* în „Adevărul literar şi artistic", V, 1924, nr. 210, p. 3.

ne-a fost transmisă peste veacuri, în 1524, de o persoană din Iaşi”[18].

În realitate, nu avem a face cu o criptogramă, ci cu o însemnare laconică, din care se desluşesc foarte clar majoritatea cuvintelor: *dat* (primul rând), *dzile* (ultimul rând), precum şi o serie de nume: *Mihă, Ionă (~Mihăi, Onă), Frerit, Chiren, Simin.*

O posibilă criptogramă, formată dintr-o înşiruire de litere, a fost semnalată de G. Mihăilă în *Codicele Bratul* (1559-1560). Aceasta se găseşte la p. 426 a manuscrisului şi precedă însemnarea în slavonă a copistului. Cuprinsul înşiruirii de litere (criptogramei ?) este următorul: п҃. с҃. р҃. с҃. т҃. ѵ҃. ф҃. х҃. ѱ҃. ѡ҃. ц҃. а҃.[19]

După cum se poate observa, fiecare slovă este surmontată de o titlă, fapt care ne poartă imediat cu gândul la slovele-cifră. Am presupus mai de mult că a doua slovă din această succesiune nu este с҃, ci ҁ , variantă a lui ч, întrebuinţată în scrierea chirilică cu valoarea cifrică 90[20], supoziţie care ulterior, când am putut cerceta manuscrisul, s-a confirmat[21]. Tot atunci am observat că în original ultima slovă din înşiruire este însoţită de semnul pentru mie: ҂а (=1000). Dacă ţinem seama de aceste modificări, constatăm că cele 12 slove exprimă, în ordinea în care sunt notate, următoarele cifre din scrierea chrilică: 80, 90, 100, 200, 300, 400, 500, 600, 700, 800, 900, 1000. Notarea slovelor-cifră de la 80 la 1000 pare a fi lipsită de o anume semnificaţie. Pentru a ne gândi la o valoare simbolică a acestor cifre nu avem suficiente date, în afară poate de faptul că ele sunt în număr de 12, dintre care ultima (1000) ar putea exprima durata împărăţiei

---

[18] *Ibidem.*

[19] G. Mihăilă, *Observaţii asupra manuscrisului slavo-român al popii Bratul (1559-1560)*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. II, Bucureşti, 1972, p. 310 şi nota 19.

[20] Vezi *Note filologice*, în LR, XXI, 1972, nr. 6, p. 568.

[21] Vezi *Codicele Bratul.* Ediţie de text de Alexandru Gafton, Iaşi, 2003, p. 426.

mesianice (1000 de ani)[22]. În această ordine de idei se poate desigur invoca şi asocierea pe care o poate provoca notarea ultimelor trei slove din această înşiruire, ѡ҃ц҃а, care citite împreună ne oferă prescurtarea formei de genitiv-acuzativ ѡтьца (< отьць „tată"), cu accepţia „Tatăl ceresc, Dumnezeu-Tatăl". De remarcat că la finele unei *Psaltiri* slavone tipărită la Veneţia în 1638 sunt notate înaintea epilogului slovele-cifră, de la 1 la 1000, în şirul cărora a survenit o modificare semnificativă: slova care indică cifra 700, adică ѱ, a fost înlocuită cu ѿ[23], ceea ce permite pentru ultimele patru slove lectura ѿ ѡца „de la Tatăl". Nu credem însă că aceste slove-cifră au fost notate în ediţia veneţiană cu intenţia de a evidenţia ideea determinismului creştin: „totul, inclusiv cifrele, derivă de la Dumnezeu". Foarte probabil că rostul notării lor a fost unul didactic, ele fiind precedate în cartea respectivă de indicaţia а се сїе колико кое слово дрьжить на брои „iar această slovă cât se ţine la număr", adică corespunde cifrei. O finalitate didactică poate fi presupusă şi pentru scrierea slovelor-cifră de la 80 la 1000 în *Codicele Bratul*. Nu avem, prin urmare, nici un motiv serios să presupunem că acel şir numeric ar conţine, într-un sistem criptic încă nedezlegat, date referitoare la popa Bratul sau la împrejurările în care acesta şi-a copiat textele.

Diferită de cele trei exemple de pretinse criptograme pe care le-am examinat este o criptogramă fabricată în secolul trecut în scopul de a conferi autenticitate unui text contrafăcut. Despre ce este vorba? În 1937 N. Sulică a făcut publică descoperirea unui *Octoih* manuscris însoţit de un preţios epilog datat 1570 şi

---

22 Vezi *Apocalipsul Sfântului Ioan teologul*, cap. 20, v. 4–7.

23 Dejan Medaković, *Grafika srpskih štampanih knjiga XV–XVII veka*, Beograd, 1958, planşa XCV/2.

semnat de diacul Oprea[24]. La sfârşitul epilogului se află un ornament de inspiraţie coresiană prezentând în partea superioară o cruce. De o parte şi de alta a crucii se află literele ѡдд, posibile iniţiale pentru *Oprea didascal*, iar în interiorul frontispiciului se află un text criptic reprodus pe două rânduri (vezi fig. 60)[25].

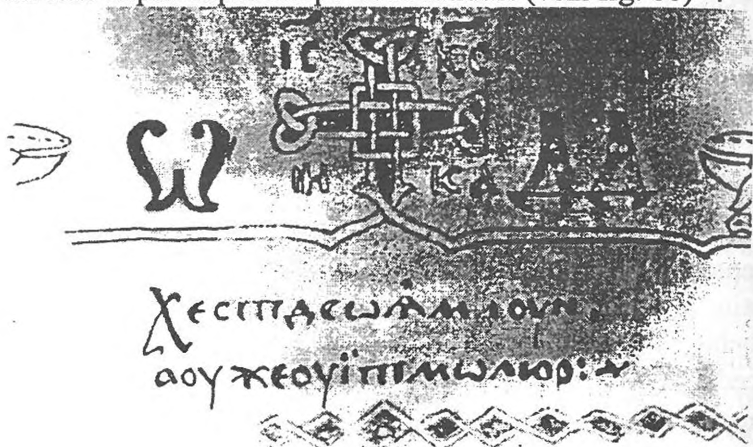

Fig. 60

Dezlegarea acestei criptograme nu se poate realiza prin recurgerea la cifrurile întrebuinţate în epoca în care se presupune a fi fost scris *Octoihul*. De altfel, prin scrierea celor două şiruri de litere nu s-a încercat transmiterea unui anumit mesaj, căci, după cum am arătat mai demult, întregul epilog este un fals realizat de N. Sulică[26]. Animat de un exagerat patriotism local, autorul a dorit să ne încredinţeze prin mijlocirea textului contrafăcut că în Şcheii Braşovului fiinţa în a doua jumătate a

[24] *Cea mai veche şcoală românească din cuprinsul României întregite*, extras din *Omagiu lui Constantin Kiriţescu*, Bucureşti, 1937, p. 733–764.

[25] Epilogul se păstrează pe 6 clişee de sticlă în Biblioteca bisericii Sfântul Nicolae din Şcheii Braşovului.

[26] Vezi *Un octoih românesc din secolul al XVI-lea?*, în LR, XVIII, 1969, nr. 3, p. 239–251, republicat în volumul *Scriere şi cultură românească veche*, Bucureşti, 2005, p. 133–144.

secolului al XVI-lea o şcoală bine organizată, având însă o vechime mult mai mare decât cea atestată documentar, pe care o frecventau românii din tot ţinutul Ardealului şi unde se formau cărturari hrăniţi deopotrivă cu vechea cultură slavonă şi cu noua cultură umanistă. În zelul său de a investi epilogul cu toate însemnele autenticităţii, falsificatorul a apelat şi la prezenţa unei aşa-zise criptograme.

CAPITOLUL II

CRIPTOGRAME ŞI CIFRURI NEDEZLEGATE

1. Vom examina în capitolul de faţă criptogramele şi cifrurile diplomatice al căror conţinut a rămas până în prezent necunoscut. Pentru unele dintre aceste texte criptate s-au propus diverse soluţii de descifrare, care însă la o examinare critică judicioasă s-au dovedit nefondate. Prezentarea acestora se va face în ordine cronologică.

2. O posibilă criptogramă a fost semnalată într-un act slavon, emis la Suceava în 1503, prin care Ştefan cel Mare confirma Mănăstirii Moldoviţa două sate dăruite acestui lăcaş monastic pe vremea lui Alexandru cel Bun[1]. Ioan Bogdan, editorul textului, notează că „pe parte acoperită de îndoitura de la pecete" se află „o notiţă pe jumătate criptografică a diacului: а ми есмо должни писати ... за мое п се се зз". Secvenţa formată din ultimele şapte litere (п се се зз), adică partea ascunsă a mesajului, ar putea, după Ioan Bogdan, să cuprindă cuvântul спасенїе „mântuire", astfel că traducerea însemnării diacului moldovean ar suna „iar noi suntem datori a scrie pentru mântuirea noastră"[2]. Această interpretare a fost acceptată şi de E. Vârtosu, care a calificat-o ca fiind foarte probabilă[3].

După părerea noastră, nu avem nici un indiciu criptologic potrivit căruia secvenţa grafică п се се зз (şapte litere) să poată asigura scrierea într-un sistem criptic încă necunoscut a cuvântului спасенїе (opt litere). În plus, exceptând prima literă (п), care ocupă o poziţie singulară, următoarele şase litere apar

---

[1] *Documentele lui Ştefan cel Mare,* publicate de ..., volumul II, Bucureşti, 1913, p. 221–222 (textul slavon) şi p. 223–224 (traducerea românească).
[2] *Ibidem*, p. 222.
[3] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 268, nota 19.

grupate într-o anumită simetrie caracteristică în special criptogramelor aritmetice. E drept că dacă operăm substituirile obişnuite în cazul decriptării acestui tip de criptograme, termenul rezultat nu poate fi valorificat pentru întregirea mesajului din însemnarea respectivă[4]. În aceaste împrejurări, criptograma din documentul moldovenesc îşi aşteaptă încă dezlegarea.

3. Nici o criptogramă nu a stârnit un interes mai mare decât aceea conţinută în *Psaltirea Scheiană*, manuscris rotacizant databil filigranologic 1573-1578. Prin descifrarea ei, s-a încercat să se stabilească vechimea manuscrisului şi, nu odată, chiar vechimea traducerii pe care o conservă textul manuscris. Criptograma cuprinde patru rânduri, fiind plasată după psalmul 151 şi înaintea psalmului necanonic 152 (vezi fig. 61)[5].

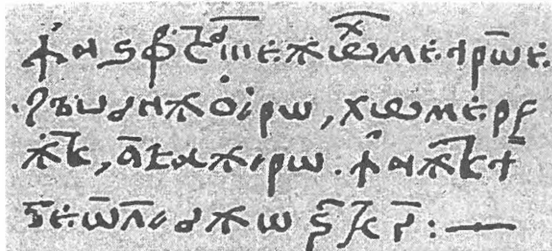

Fig. 61

Din momentul publicării ei, specialiştii au încercat să descifreze anul presupus a fi notat prin ultimele trei slove, surmontate de titlă, ale criptogramei. După I. Bianu, primul editor al *Psaltirii Scheiene*, anul ar putea fi citit 1482 sau 1485 şi ar indica data efectuării vechii traduceri a psalmilor în româ-

---

[4]

п	сє	сє	зз
80	200+5	200+5	7+7
	205	205	14
80	410		14
п	ȣі		дї

Cuvântul пȣідї sau eventual пȣіід nu are nici o semnificaţie.

[5] Vezi ms. rom. 449 (B.A.R., f. 242^r).

neşte. Argumentaţia în favoarea acestei lecţiuni urma să fie prezentată în al doilea volum al ediţiei[6], pe care, din păcate, Bianu nu l-a mai realizat.

Câţiva ani mai târziu, M. Gaster a propus pentru ultimele trei slove ale criptogramei lecţiunea з҃чг = 7093, adică 1585 în anii erei noastre, împărtăşind convingerea că psaltirea manuscrisă este o copie după *Psaltirea* coresiană din 1577[7].

În 1924, Sextil Puşcariu a venit cu o nouă soluţie de descifrare: ѕ҃кг, adică 6023-5508 = 515. Pentru marele lingvist, cifra 515 ar reprezenta anul 1515, căci dacă copistul *Psaltirii Scheiene* era sas, acesta nu făcea „distincţia fonică între *dz* şi *z*, şi poate, neştiind ce copiază în criptogramă, a înlocuit pe з din original cu ѕ, cu mult mai frecvent în text, ... întrucât din 7023 a făcut 6023”[8]. Puşcariu admite şi posibilitatea ca 515 („fünfhundertfünfzehn”) să fi redat pentru copistul sas, într-o rostire prescurtată, anul 1515 („tausendfünfhundertfünfzehn”)[9].

În acelaşi an, istoricul ceh J. Macůrek s-a pronunţat în favoarea datei 1482, considerând că cele trei slove-cifre ar trebui citite ѕчц[10].

Doi ani mai târziu, Al. Rosetti propune o nouă lecţiune pentru anul din această criptogramă. Spre deosebire de Macůrek, autorul identifică în a doua slovă un *i* glagolitic, iar în a treia un г

---

[6] *Psaltirea Scheiană (1482), mss. 449 B.A.R.*, publicată de I. Bianu, tomul I, Bucureşti, 1889, p. VII.

[7] *La versione rumena del Vangelo di Matteo, tratta dal Tetraevangelion del 1574 (ms. del Museo Britannico: Harley 6311b) e publicata per la prima volta da ...*, în „Archivio glottologico italiano”, XII, 1890, p. 197, Gaster, CR I, p. C, CII.

[8] În DR, III, 1923, p. 471.

[9] *Ibidem.*

[10] *La date de l'apparition de la „Psaltirea Şcheiană” roumaine („Psautier de Şcheia”)*, în „Revue historique du Sud-Est européen”, I, 1924, nr. 1–3, p. 64–65.

chirilic, astfel că ultimele trei litere ar trebui citite „*dzig* soit 6083 (=1575) ap. J.-Ch.)”[11]. După cum vom arăta mai jos, interpretările oferite de Macůrek şi Rosetti sunt total greşite.

Criptograma din *Psaltirea Scheiană* s-a aflat şi în atenţia lui P.P. Panaitescu. Considerând că ultimele trei slove din criptogramă nu sunt criptate, întrucât cifrele cuprinse într-un text cifrat nu s-ar criptografia[12], istoricul susţinea că data cuprinsă de acestea „se citeşte foarte uşor ...: prima este з (scrisă ca un ѕ moldovenesc, ca în tot textul *Psaltirii Hurmuzaki*), celelalte două sunt к şi г, deci 7023, anul erei bizantine, care corespunde cu anul erei noastre 1515, eventual 1514, dacă e vorba de o lună între septembrie şi decembrie”[13]. Totodată, Panaitescu considera că „înainte de data 7023 se află patru litere din criptogramă, care reprezintă probabil cuvintele *v let* (în anul), precedate de o cifră în clar л cu titlă deci: 30, ziua lunii”[14]. Data cuprinsă în criptogramă nu este aceea a copierii *Psaltirii Scheiene,* ci „data alcătuirii traducerii sau a copiei după originalul traducătorului”[15].

Acestea sunt pe scurt, interpretările propuse de către acei dintre specialişti care s-au ocupat exclusiv de ultimele trei slove ale criptogramei. Au existat însă şi unii autori care au încercat să descifreze textul întregii criptograme.

Primul care s-a remarcat printr-o astfel de tentativă a fost Em. C. Grigoraş. Identificând semnele criptogramei, într-un mod

---

[11] *Recherches sur la phonetique du roumain au XVIe siècle*, Paris, 1926, p. 34, nota 1.

[12] *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965, p. 76. Afirmaţia este greşită, deoarece există criptograme în care datele sunt la rândul lor criptate. Vezi un astfel de exemplu în ms. rom. 5278 (B.A.R.), f. 15r: дmïк > аѱчп = 1798 (ultima slovă-cifră este nesigură, nefiind vizibilă în întregime). Pentru un alt exemplu, vezi Vîrtosu, *Criptografia*, p. 287, nr. 37: хгцлд > зроѕ = 7176 = 1688.

[13] P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 76.

[14] *Ibidem.*

[15] *Ibidem.*

numai de el ştiut, cu litere latine, greceşti şi chirilice, autorul ne propune următoarea dezlegare: *In sfiată ( ) mitohi Meareuţă; Dorohoi, i Humere, a metahorikit psaltikia Teologio: 823*, ceea ce ar trebui să însemne: „în sfintele mănăstiri Meareuţă, i Dorohoii, i Humoru au etaforisit psaltikia Teologu la 823"[16]. Să remarcăm că într-o primă intervenţie datând din acelaşi an, Grigoraş se pronunţase pentru data 926[17]. Din această criptogramă, scrisă „în limba francă", ar rezulta că în secolul al X-lea exista în nordul Moldovei, „un centru puternic românesc", în care activa aşa-numitul Teologu, traducătorul parţial al *Psaltirii*, căci el ar fi transpus numai partea a treia a textului[18].

Următorul cercetător care s-a aplecat asupra studierii criptogramei *Psaltirii Scheiene* a fost R. Pava. În urma unei examinări minuţioase a textului încifrat, acesta a ajuns la concluzia că criptograma scrisă numai cu slove chirilice „a fost mutilată de copiştii care ne-au transmis textul"[19]. Totodată, adaugă autorul, cele mai multe dintre slove au fost folosite cu „valoarea lor iniţială", iar din textul original s-ar fi pierdut o mică porţiune (vezi fig. 62, porţiunea haşurată)[20].

Fig. 62

[16] Grigoraş, *Criptografia*, p. 10.
[17] Em. C. Grigoraş, *Două criptograme noi*, în „Adevărul literar şi artistic", V, 1927, nr. 175, p. 5.
[18] *Ibidem*.
[19] *Criptograma din Psaltirea Scheiană*, în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. III, 1959, p. 368.
[20] *Ibidem*, p. 370, fig. 6.

Prezentăm în continuare corespondenţa dintre slovele întrebuinţate în criptogramă şi slovele alfabetului chirilic utilizând schema datorată lui R. Pava (vezi fig. 63)[21].

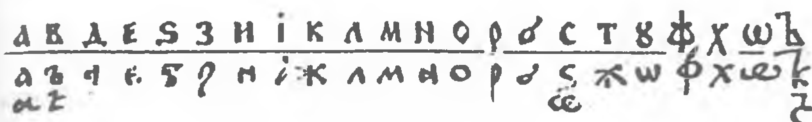

Fig. 63

Explicându-ne pas cu pas felul cum trebuie identificate aceste slove, autorul ajunge în cele din urmă la dezlegarea: *În sfârşit, Oh<tĭabrĭ> Medru izvoritoriu. <Întru> Hs smeritu Avakir. Întăiu <e> Žeul. leatu 7023 <1514>*"[22]. „Medru izvoritoriu" ar fi Sfântul Dimitrie, izvoritorul de mir, care se sărbătoreşte pe 26 octombrie. Pava recunoaşte totuşi că interpretarea dată criptogramei „ar mai putea fi amendată în unele amănunte"[23], pentru a admite în final că „partea esenţială a descifrării, adică data de 26 octombrie 1514, este categoric" cea indicată de el[24]. De reţinut că indicare zilei (26) nu apare în textul criptogramei, ea fiind dedusă din data 26 octombrie în care se sărbătoreşte Sfântul Dimitrie, izvorâtorul de mir.

Un discipol al lui Em. C. Grigoraş s-a dovedit a fi V. Ţigu. Acesta a acceptat interpretarea furnizată de matematician enigmaticei criptograme[25]. Pentru ultimele trei slove, citite de Grigoraş 926, Ţigu va propune două noi interpretări: 923 după Hristos sau 6823, era bizantină, adică 1315 era noastră. Pentru primul an, ca „dată a traducerii Psaltirii" ar pleda perioada de apogeu a ţarului Simion al Bulgariei (897-923) şi prezenţa în

---

[21] *Ibidem*, p. 368.
[22] *Ibidem*, p. 371.
[23] *Ibidem*.
[24] *Ibidem*, p. 372
[25] *Contribuţii la datarea Psaltirii Scheiene*, în „Biserica Ortodoxă Română", 100, 1982, nr. 5–6, p. 565–569.

textul *Psaltirii Scheiene* a lui *filoque*, care până la schisma din 1054 ar fi putut să apară şi în textele ortodoxe. În sprijinul celei de a doua soluţii (1315), ar sta, în schimb, vechimea limbii din textul manuscris şi prezenţa lui *filioque*, explicabilă de data aceasta prin faptul că la conciliul unionist de la Lyon din 1274 delegaţia bizantină ar fi consimţit că „purcederea Sfântului Duh şi de la Fiul" nu reprezintă o învăţătură greşită[26]. Deşi interpretarea din urmă i se pare mai probabilă, autorul afirmă „că este greu de admis că noi care am fost şi suntem o prezenţă permanentă pe aceste locuri să nu fi avut nici măcar o traducere, cel puţin mai veche de sec. XIV"[27].

O soluţie pe aceeaşi linie de interpretare fantezistă propusă de Em. C. Grigoraş a avansat T. Diaconu. Pentru acest autor, semnele criptogramei ar trebui interpretate ca nişte heroglife: ⍏ = *pieta*, ʘ\ = *biserica*, s = cinci întors, ɸ = f, · = *punct*, Ꞇ = *cz* *biserica* etc. Aşezând pe zece coloane literele acestor cuvinte, am obţine un text care ne destăinuie complotul în urma căruia a murit regele dac Burebista: „Bista piere în cinci, aci fu mort pontic Cezar Bista ipse, îi Ioan prim; el logos cap mare prins e rob, apuse intim conplot iară Cosia get oraşul Pop(ilor) ....". După T. Diaconu, această elucubraţie „oferă specialiştilor legături ce ar însemna o mai bună cunoaştere a trecutului poporului nostru"[28].

Pură invenţie se dovedeşte şi descifrarea dată criptogramei de A. Bucurescu:

SE AS FI STIOT TRAECIOS O MEARGE
ÎNTRU ANCI O IROI SI IO MERŞE
ICI I ASI DZICE I SUINTA ISIS
ISTE GEĂT ID CE A SKRIS

---

[26] *Ibidem*, p. 567–568.
[27] *Ibidem*, p. 568.
[28] *O propunere de decriptare a unui text nedescifrat încă*, în „Argeş" 2 (129) mai 1982, p. 7.

care într-o transpunere modernizată ar însemna: „Dacă aş fi ştiut merge ca tracii, între semizei (îngeri) sau eroi, şi eu, Mircea, acum i-aş zice Sfintei Isis: Este get (viteaz) cel ce a scris". Ne-am afla în fața unui text versificat din vremea lui Mircea cel Bătrân; domnitorul în timpul refugiului său la Braşov în 1395 ar fi apelat la ajutorul zeiței Isis, căci el, ca şi ceilalți voivozi din Țara Românească, era inițiat „în tainele zalmoxiene". Copiştii *Psaltirii Scheiene* au reprodus criptograma „crezând în forța ei magică"[29].

* * *

După cum s-a putut observa, din 1889, anul primei ediții a *Psaltirii Scheiene*, şi până în prezent s-au avansat numeroase ipoteze privind descifrarea acestei criptograme.

Cei care şi-au orientat interesul numai asupra datei au avut ca punct de plecare ultimele trei slove ale criptogramei, care fiind surmontate de titlă întăresc interpretarea lor ca cifre. Diversele soluții adoptate s-au axat pe aproximări mai mult sau mai puțin convingătoare ale acestor slove. Propunând data 1482, adică 6990 anul erei bizantine, Bianu a avut în vedere lecțiunea ѕцч. Rămâne însă de neînțeles cum a putut el ajunge la a doua dată propusă, 1485, adică 6993, care nu poate fi reprodusă decât prin patru slove-cifră: ѕцчг. J. Macůrek a susținut, de asemenea, lecțiunea 6990 (= 1482), dar, necunoscând bine valorile cifrice ale slovelor chirilice, a inversat ordinea ultimelor două slove-cifră: ѕчц în loc de ѕцч. Greşită este şi fundamentarea datei 1575 avansată de Al. Rosetti pe baza lecțiunii „dzig", în care a doua slovă ar fi *i* glagolitic. Lăsând de o parte asemănarea neconvingătoare dintre ℋ din criptogramă şi *i* glagolitic (ⰺ), trebuie să amintim că această literă notează în scrierea glagolitică cifra 20, şi nu cifra 80. Prin urmare ѕⰺг = 6023, şi nicidecum

[29] *Criptograma învăluită în taină*, în „România liberă", nr. 2950, sâmbătă 4 decembrie 1999, p. 5.

6083, cum a crezut Rosetti. Indiferent de acest aspect, anul 6083 al erei bizantine, avut în vedere de autor, corespunde anului 1475 al erei noastre. Pentru 1575, Rosetti ar fi trebuit să invoce lecţiunea зпг.

Majoritatea autorilor au căutat prin datele avansate să descopere momentul traducerii *Psaltirii* în limba română, ignorând faptul că în vechile texte româneşti şi slavone criptogramele au un conţinut puţin spectaculos, cuprinzând de regulă date privitoare la numele şi funcţia copistului, la locul şi anul executării copiei. Ţinând seama de acest aspect, dar mai ales de datarea filigranologică a *Psaltirii Scheiene* în intervalul 1573-1578[30], data 7093, adică 1585, stabilită de M. Gaster pare să se situeze mai aproape de adevăr.

În încercările lor de a soluţiona lecţiunea ultimelor trei slove ale criptogramei, toţi cercetătorii au considerat că acestea sunt redate necriptat. P. P. Panaitescu, cum am văzut, a susţinut chiar că cifrele din componenţa criptogramelor nu s-ar cripta, opinie eminamente greşită.

R. Pava, care a încercat să ofere o descifrare integrală a însemnării criptate pe baza unei examinări minuţioase a literelor criptogramei, este singurul care a vorbit despre existenţa unui cifru[31]. În cazul de faţă, cifrul ar fi fost constituit numai din litere chirilice, forma bizară a unora dintre ele datorându-se deformărilor intervenite prin copieri succesive. Totodată, susţine autorul, literele chirilice ar fi fost întrebuinţate, cu puţin excepţii, cu valorile lor iniţiale. Ipoteza croită de Pava se bizuie pe o serie de fapte nesigure: toate semnele criptogramei ar fi fost slove chirilice, forma unora s-ar fi schimbat prin copiere, cifrul s-ar fi întemeiat numai pe patru slove cu valori diferite de cele avute

---

[30] Mareş, *Datarea Psaltirilor Scheiană şi Voroneţeană*, în LR, XXXIII, 1984, nr. 3, p. 191-197.

[31] Când facem această afirmaţie nu avem în vedere ipotezele fanteziste lansate de Em. C. Grigoraş, T. Diaconu şi A. Bucurescu.

inițial, din textul original al criptogramei s-ar fi pierdut o mică porțiune. Cu o bază de susținere întemeiată pe atâtea elemente ipotetice se poate ajunge cu ușurință la orice fel de descifrare a criptogramei. Pe bună dreptate, Al. Rosetti a criticat modul în care R. Pava și-a conceput ipoteza, considerând că acesta „pare a fi fost condus de preocuparea de a recunoaște litere potrivite pentru un text dinainte stabilit”[32]. Dar ca și Pava, Rosetti împărășea convingerea, prin nimic demonstrată, că respectiva criptogramă conține „o serie de litere deformate de copist”, motiv pentru care descifrarea ei nu s-ar putea realiza „decât dacă s-ar descoperi originalul”[33]. Nu avem însă niciun indiciu că în manuscrisul *Psaltirii Scheiene* criptograma ar fi fost copiată dintr-o altă sursă manuscrisă. În plus, trebuie să ne întrebăm cât credit putem acorda ipotezei deformării literelor și implicit a descinderii criptogramei din arhetipul traducerii *Psaltirii,* atâta timp cât în textul *Psaltirii Scheiene,* o copie de rangul al treilea în raport cu originalul[34], literele nu au suferit deformări. De ce, pe traseul copierii acestei traduceri, ar fi suferit modificări numai literele criptogramei, nu însă și cele din alcătuirea textului psalmilor? Desigur, un răspuns satisfăcător nu poate fi formulat.

În concluzie, toate încercările de până acum de a descifra conținutul și data criptogramei s-au dovedit infructuoase. După opinia noastră, nu se vor putea face pași semnificativi în privința descifrării acestei criptograme fără a se ține seama de câteva îndrumări metodologice: 1) să se plece de la premiza alcătuirii criptogramei de către copistul ultimei părți a manuscrisului (copistul II – după unii, copistul III - după alții); 2) să se admită că avem a face cu un text criptografiat, adică întemeiat pe un

---

[32] *Despre criptograma din **Psaltirea Scheiană,*** în SCL, XI, 1960, nr. , p. 103.
[33] *Ibidem.*
[34] Vezi Al. Mareș, *Filiația psaltirilor românești din secolul al XVI-lea,* în *Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1982, p. 260 (stemele de filiație).

alfabet secret, cu semne grafice bine individualizate, şi nu cu un text în clar, ale cărui litere au suferit deformări din partea copiştilor; 3) să se încerce identificarea valorii semnelor prin recurgerea la metoda frecvenţei literelor; 4) să se ia în calcul şi posibilitatea ca textul criptogramei să fi fost redactat în altă limbă decât româna, slavona sau eventual germana, dacă avem în vedere ipoteza lui N. Drăganu, potrivit căreia copistul ultimei părţi a fost un sas; 5) să se ţină seama de faptul că, sub raportul mesajului conţinut, criptograma din *Psaltirea Scheiană* nu se poate diferenţia prea mult de celelalte criptograme care, în epoca veche, însoţesc textele manuscrise.

4. O criptogramă care a trecut neobservată se găseşte într-o scrisoare adresată de Vasile Lupu în 20 iunie 1654 fratelui său Gheorgeh Coci, fost hatman. Aflat la Constantinopol în închisoarea Ediculè (Şapte turnuri), domnitorul îşi încunoştiinţează fratele, care era la rândul său închis în Transilvania, despre intervenţia făcută la principele transilvan Gheorghe Rákóczy pentru ca acesta să-l elibereze. Scrisoarea este redactată necifrat, cu excepţia unui scurt pasaj[35]. După contextul „iară cu mila lui Dumnezeu de la tot priiateni<i>[36] avem socoti<n>ţa"[37], urmează contextul criptat гєр шьвии^{и}[38] ньтχоарть. гаχа. дєȣ прькоми. патєχитьмрь, în continuarea căruia domnitorul scrie din nou în clar: „dea să nu fač voia re, c-am grăit cu capichehaialele Mări<i>i[36] Sale Craiului ..." .

Pasajul criptat nu poate fi dezlegat prin apelul la sistemele criptografice cunoscute. Dintre cele 44 de litere care alcătuiesc criptograma, 17 litere apar o dată sau de mai multe ori: ь (7), и

[35] Vezi textul scrisorii la N. Iorga, în SD, IV, 1902, p. 30-31.
[36] Notarea lui *i*, între croşete, ne aparţine.
[37] Notarea lui *n*, adăugat între croşete, ne aparţine.
[38] În reproducerea lui N. Iorga, ultima slovă suprascrisă este reprezentată de două linii orizontale.

(5), а, р, т (4), є, х (3), г, м, о, п (2), в, д, к, н, ѹ, ш (1)[39]. Slova care înregistrează cel mai mare număr de ocurenţe este ь. Dacă am fi dispus de o fotocopie a scrisorii s-ar fi putut stabili frecvenţa literelor şi, astfel, s-ar fi dobândit unele indicii pentru descifrarea pasajului criptat.

5. Pe o pagină a manuscrisului cu însemnări de călătorie şi de studii ale stolnicului Constantin Cantacuzino din perioada 1665-1669 se află două criptograme (vezi fig. 64)[40], semnalate şi publicate de E. Vîrtosu[41].

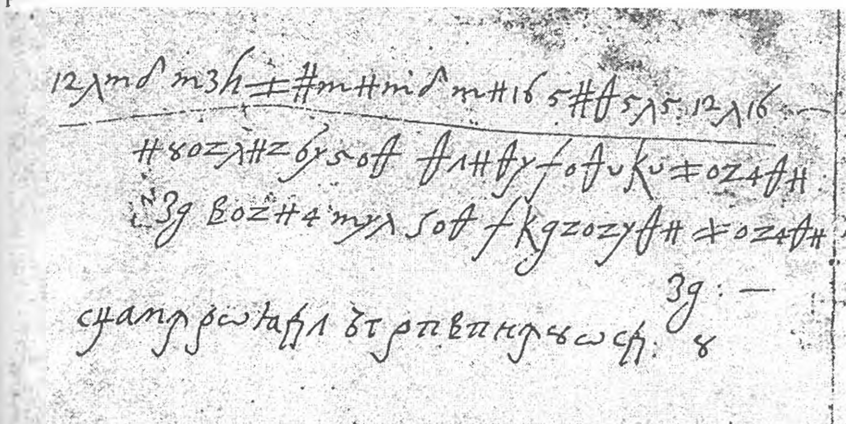

Fig. 64

După cum se poate observa din reproducerea noastră, cele două criptograme sunt scrise în maniere diferite. În prima se recurge la litere greceşti (λ, υ, θ) şi latine (f, g, h, m, y, z), la cifre (3, 4, 5, 12) şi la semne speciale (≠, ℋ, #), iar în a doua se constată întrebuinţarea exclusivă a literelor chirilice.

Dificultatea dezlegării celor două criptograme decurge, pe de o parte, din lungimea redusă a mesajelor, iar, pe de altă parte, din necunoaşterea limbii în care sunt redactate.

---

39 Între paranteze am notat numărul ocurenţelor.
40 B.A.R., ms. rom. 1498, f. 135v.
41 Vîrtosu, *Criptografia*, p. 287, nr. 36.

Prima criptogramă prin aspectul ei compozit ne aminteşte de alcătuirea cifrurilor combinate cu care este vădit înrudită. Semnul special ≠, pentru a ne limita la un singur exemplu, se întâlneşte şi în unul dintre cele două cifruri întrebuinţate de Constantin Brâncoveanu (vezi mai jos, p. 169).

Prezenţa literelor ꙟ şi џ, specifice chirilicei româneşti, în cea de a doua criptogramă pare să indice că aceasta este redactată în limba română. În schimb, prezenţa lui ъ exclude dintre posibilităţile de decriptare a acestei criptograme scrierea prin sigle, româna neposedând, în afara adjectivelor şi pronumelor demonstrative *ăla, ălălalt, ăst, ăstălalt*, cuvinte care încep cu *ă*. Totodată, faptul că în primele 12 litere din această criptogramă niciuna nu se repetă ne face să presupunem că mesajul transmis prin aceste litere poate cuprinde două, trei sau patru cuvinte de tipul *mulţi vorbesc, scriu pe tablă, merg şi la post* etc. (mesaje în al căror cuprins literele nu se repetă).

6. Am amintit într-un alt capitol despre cifrul combinat II întrebuinţat de Constantin Brâncoveanu în unele însemnări făcute în perioada 1695-1699 pe paginile *Foletului Novel* (vezi mai sus, p. 106-110). Tot atunci am arătat că domnitorul român în însemnările pentru anul 1707 din acelaşi manuscris a folosit un cifru diferit de primul. Cu noul sistem criptic, care este tot un cifru combinat, au fost scrise două criptograme[42], cercetate îndeaproape de R. Pava. Acesta ne-a prezentat soluţiile de decriptare la care a ajuns însoţite de echivalările în litere chirilice ale cifrului respectiv[43]:

4 = а	m = л	z = ꙋ
♀ = в	i = н	y = ф
5 = г	u = о	g = ц

---

[42] Vezi reproducerea criptogramelor la E. Vârtosu, **Foletul Novel,** *calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanul. 1693-1704*, Bucureşti, 1942, fig. 21, pag. 187.

[43] Pava, *Criptogramele,* p. 510.

v = є	ȣ = п	ς = ъ
⌒ = z	δ = р	а = ѣ
≠ = и	λ = т	

Prima criptogramă se află încorporată în însemnarea pentru ziua de 24 martie 1707: „Martie 24 *dni*[44], cu Toma Gichi, când au mersu am scris la părintele Panaghiotatos, Macariotatos Hrisantu, Exaporiton, dascalul Spandonache, la Diichiti trimiţând şi jupâneasa lui Razo <criptogramă>" (vezi fig. 65)[45].

Fig. 65

Pentru această criptogramă, R. Pava a propus descifrarea *băgalile,* cuvânt care ar însemna „bagajele"[46].

A doua criptogramă este plasată înaintea ultimului cuvânt din însemnarea pentru ziua de 23 aprilie 1707: „Am trimis carte *i*[47] un belghir negru frumuşăl <criptogramă> dragomanul" (vezi fig. 66)[48].

Fig. 66

[44] Sl., în trad.: *zile*.
[45] Pava, *Criptogramele*, p. 515, fig. 10.
[46] *Ibidem*, p. 515-516.
[47] Sl., în trad.: *şi*.
[48] Pava, *Criptogramele*, p. 515, fig. 9.

După acelaşi autor, criptograma ar trebui descifrată *priĭatănului franţozul*, *belghirul* „calul buiestraş" fiind destinat unui interpret francez din Constantinopol[49].

Avansând aceste soluţii de decriptare, R. Pava nu a avut totuşi convingerea că ele corespund realităţii. El a recunoscut că forma *priĭatănului*, care conţine durificarea lui *t*, i-a lăsat „o umbră de îndoială", întrucât în însemnări Brâncoveanu scrie numai *priiateni*[50]. Pentru acest motiv, interpretarea acordată ambelor criptograme a fost socotită de autor „numai o încercare de descifrare"[51].

Considerând şi noi că lectura *priiatănului* nu poate fi reţinută în cazul criptogramei din 23 aprilie 1707, vom remarca că nici soluţia *băgalile* „bagajele" nu inspiră mai multă încredere. Cuvântul *băgalile*, inexistent în limba română, dar considerat de R. Pava un fel de variantă pentru *bagalii* „bagaje" din *Foletul Novel*[52], nu se justifică din punct de vedere criptologic: literele de pe a cincea şi a şaptea poziţie în cadrul criptogramei *♀ϟ54m≠mv*, adică *m* şi *m*, nu sunt identice, cum presupune Pava, care le înlocuieşte deopotrivă prin *l*. Evident că aceste litere ar fi trebuit să fie echivalate în mod diferit. În consecinţă, cele două criptograme brâncoveneşti îşi aşteptă în continuare rezolvarea.

7. Pe ultima filă a manuscrisului academic 5560, copistul Matei Voileanu ne-a lăsat următoarea însemnare: „Scris-am eu logofăt Matei Voileanu[53], arsul, în Şoimuş în anul 1762, dechemvrie 11, când am scris a doao oară această cărticică, că cea dintâi au ars, când mi-au aprins casa (ъдлпχо)". Cuvântul ultim, încadrat de scrib între paranteze şi redat de noi sub forma

---

[49] *Ibidem*, p. 515.

[50] *Ibidem*, p. 516.

[51] *Ibidem*.

[52] *Ibidem*.

[53] Scris: мадᵀєᴴ вонᵡ.

din original (vezi fig. 67), ascunde probabil numele celui care s-a făcut vinovat de acest incendiu. Ştim, de altfel, dintr-o notiţă existentă pe alt manuscris copiat de Matei Voileanu că incendierea casei din Şoimuş (j. Harghita) s-a datorat unor duşmani ai acestuia („mi-au pus duşmanii foc şi mi-au ars ce am avut, tot")[54].

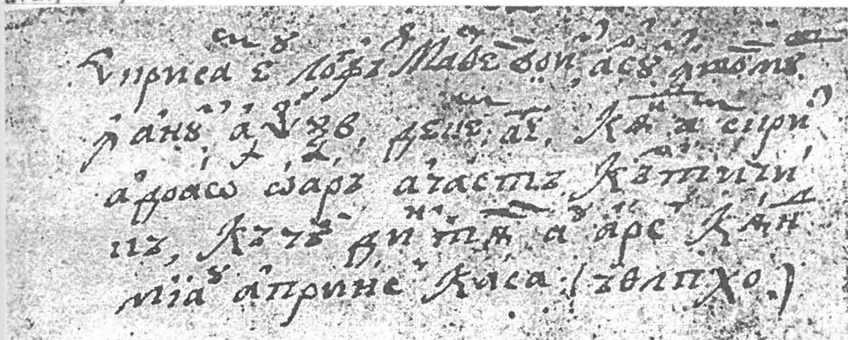

Fig. 67

Emil Vîrtosu, care a semnalat cel dintâi această criptogramă, a propus dezlegarea фокѹлъ (= focul), însoţind-o însă de semnul interogativ, întrucât nu era sigur de interpretarea avansată[55]. O soluţie diferită a propus G. Ştrempel: *arsul*[56]. Ambele interpretări nu pot fi însă confirmate prin argumente din domeniul criptologiei. Criptograma este scrisă probabil în cheia grecească, ultimele cinci litere asigurând lectura аокѹл. Prima literă ъ ridică însă probleme de interpretare, căci în forma de bază a cheii greceşti această literă rămâne neschimbată. În unele variante ale cheii greceşti scrise de bulgari şi sârbi ъ = б[57], substituire pe care dacă o preluăm şi noi obţinem lectura баокѹл. Să se fi numit unul dintre incendiatori *Baocul*? Un asemenea

---

[54] Cătălina Velculescu, *Cărţi populare şi cultură românească*, Bucureşti, 1984, p. 95-96.
[55] Vârtosu, *Criptografia*, p. 300, nr. 74.
[56] Ştrempel, *Catalogul*, IV, p. 342.
[57] Vezi supra, p. 47.

nume nu a mai fost înregistrat. Să presupunem că lectura criptogramei trebuie făcută de la dreapta spre stânga, fiind criptografiate numai literele лпχо, iar ъд, sunt scrise necriptat? Atunci rezultatul decriptării ar fi лȣкодъ (= Lucotă ~ Lucot). Nu avem însă posibilitatea de a verifica veridicitatea acestei decriptări. Pe de altă parte, nu este exclusă posibilitatea scrierii criptogramei într-un sistem criptic încă necunoscut.

CAPITOLUL III

VECHEA TERMINOLOGIE CRIPTOGRAFICĂ ROMÂNEASCĂ

1. În mediile cărturăreşti din ţările române, sistemul criptografic care a avut cea mai mare audienţă a fost cheia grecească. După cum rezultă din exemplele pe care le reproducem în continuare, acest sistem a fost cunoscut românilor sub denumirile *filtă* şi *hiltă*:

a) Pe prima pagină a unui *Triod* manuscris de la Arhivele Statului din Iaşi (ms. nr. 144) întâlnim o însemnare criptografiată în cheia grecească care se descifrează: „Precum au sc<r>is Gheorghe Talpeş ca s<ă> s<ă> ştie" (ultimul cuvânt este necriptografiat). În continuare, acelaşi adnotator menţionează în clar: „Şi am scris în *hiltă* eu, Ghiorghe Talpeş. Şi cine n-a şti, n-a citi. *Vŭ lĕ(t)* 7216 (=1708; *n.n.*) *ma(rt) 7 dn(i)*"[1].

b) Într-un alt manuscris provenind din aceeaşi arhivă (ms. nr. 1709, f. 79^v-80^r), o însemnare în cheia grecească se decriptează astfel: „Aicea am scris eu Machidon săn (cf. sl. сънъ = fiu; *n.n.*) călugărul". Mai departe scribul consemnează în clar: „*le(t)* 7237 (= 1728; *n.n.*) sept. 1. Să s<ă> ştie că am scris eu, popa Machidon, în *filtă* 27 (?)"[2].

c) Pe fila 151^v a unei *Alexandrii* transcrise în anii 1788-1789 (B.A.R., ms. rom. 4646), o însemnare a copistului, de asemenea

---

[1] C. Turcu, *Criptografia din manuscrisele româneşti ale secolului al XVIII-lea studiată la Institutul de Romanistică din Berlin*, în „Iaşul literar", XV, 1964, nr. 3, p. 78 (autorul rezumă comunicarea profesorului W. Draeger ţinută la 19 septembrie 1963 la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi); Vîrtosu, *Criptografia*, p. 294, nr. 56.

[2] C. Turcu, *op. cit.*, p. 78; cf. Vîrtosu, *Criptografia*, p. 295, nr. 60, care omite reproducerea cifrei 27 din finalul însemnării.

reprodusă în cheia grecească, menţionează: „Eu smeritul am scris această Alixandrie, eu, Enachii *ot Igeştii*”[3] (cuvintele redate cursiv sunt decriptate de noi; Igeşti, localitate din jud. Vaslui sau din jud. Vrancea)[4]. La sfârşitul criptogramei, copistul precizează în scriere obişnuită: „Aice s-au scriis tâlcu în *filtă*; aceste slove ce-s scriisă mai sus filosofeşte-i a ceti”[5].

d) În ms. rom. 3014 (B.A.R.), datând din al doilea sfert al secolului trecut, copistul, un călugăr de la Mănăstirea Pângăraţi (j. Neamţ), s-a iscălit în josul filei 84^r în cheia grecească: чсөнвпчєѯлиөꙋ. Deasupra criptogramei, acelaşi călugăr a scris descifrarea „Io<a>nichie monah”, iar dedesupt a adăugat explicaţie „în filtă”[6].

În însemnarea popii Machidon, reprodusă mai sus, cuvântul *filtă* este urmat de numărul 27, căruia până în prezent nu i s-a putut stabili semnificaţia. Or, cheia grecească, în forma ei de bază, se întemeiază pe substituirea a 27 de slove, şi anume a celor care în alfabetul chirilic primesc valori cifrice. „Scriind în filtă 27”, copistul a intenţionat să sublinieze că a respectat forma originală a cheii greceşti, nealterată de numeroasele inovaţii pe care aceasta le-a cunoscut de-a lungul timpului[7].

Cea mai veche atestare a cuvântului o înregistrăm în *Cartea de cântece* din 1511 a protopsaltului Evstatie de la Mănăstirea Putna sub forma de plural *filtele*, criptografiată după sistemul cheii greceşti (vezi p. 75, fig. 17, câmpul din dreapta, partea inferioară). În rândul atestărilor pentru acest cuvânt nu poate figura lecţiunea *Filtă* dată de E. Vârtosu unei criptograme dintr-un document slavon emis la Greaca (jud. Ilfov) în 16

---

[3] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 306, nr. 88.
[4] Vezi Mareş, *Observaţii*, p. 205.
[5] Cf. Vîrtosu, *Criptografia*, p. 306, nr. 88: „. . . aceste slove ce să<nt> scriisă mai sus filosofeşti”. Lecţiunea *a ceti* este nesigură.
[6] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 316, nr. 131.
[7] Vezi Mareş, *Observaţii*, p. 198–206.

august 1532[8]. În realitate, criptograma respectivă trebuie citită *Filcea*, fiind vorba de numele unui grămătic de cancelarie care a activat în intervalul 1532-1543[9].

De remarcat faptul că atât *filtă*, cât şi varianta sa *hiltă* au fost cunoscute numai în mediile cărturăreşti din Moldova[10]. Să mai reţinem şi prezenţa variantei *hiltă*, întrebuinţată cu sens figurat, în *Psaltirea* versificată a mitropolitului Dosoftei[11].

Încercările lui R. Pava şi W. Draeger de a stabili originea cuvântului românesc s-au soldat cu propunerea unor etimologii[12] considerate nesatisfăcătoare de E. Vîrtosu[13], punct de vedere împărtăşit şi de P.Ş. Năsturel[14]. Ultimului cercetător îi revine meritul incontestabil de a fi pus în relaţie pe *filtă* cu gr. ὑφειλτόν „scriere cifrată". Domnia sa constata cu acest prilej: „Le phonétisme même du mot roumain montre que l'on n'a pas à faire à un emprunt direct à la langue grecque, car le terme ne pouvant pas être populaire en roumaine vu l'emploi restreint de cette pratique, on comprend mal l'aphérèse de la voyelle initiale grecque de ὑφειλτόν (prononcé ifilton), même en supposant que le neutre pluriel ὑφειλτά ait pu être senti par les Roumains comme un mot féminin suivi de l'article. Par ailleurs le terme est accentué en roumain sur la première syllabe, alors qu'en grec il est oxyton: ceci encore dénote un emprunt indirect. Dans ces

---

8 Vîrtosu, *Criptografia*, p. 275, nr. 7; cf. şi p. 270.

9 Vezi Mareş, *Filtă*, p. 126.

10 *Ibidem*, p. 134.

11 *Ibidem*, p. 132–133.

12 „O metateză populară a cuvântului grecesc τύφλα «orbire»" (Pava, *Cartea de cântece*, p. 339) şi, respectiv, v. s. *hyla* „răutate", care ar putea fi pus în legătură şi cu germ. *schelten* „a ocărî" (apud C. Turcu, *op. cit.*, p. 78).

13 Vîrtosu, *Criptografia*, p. 262.

14 *Slavo-roumain filtă grec byzantin* ὑφειλτόν *„ecriture ciffrée"*, în „Revue des études sud-est européennes", V, 1967, nr. 3–4, p. 563–564; cf. Anne E. Pennington, care, necunoscând studiul lui P. Ş. Năsturel, considera că *filtă* ar putea reprezenta o derivare din φιλοσοφία (Pennington, *Muzica*, p. 153).

conditions il nous paraît plus sage et plus probable d'avancer que le mot roumain *filtă* (en moldave *hiltă*) est d'origine grecque mais a été emprunté par le canal du slave"[15].

Ipoteza pătrunderii cuvântului grecesc în limba română printr-o filieră slavă pare să se confirme. În manuscrisul slavon de redacţie sârbă păstrat până la 6 aprilie 1941 în fondul Bibliotecii Naţionale din Belgrad (nr. 491 din secolul al XVII-lea) a fost înregistrată o variantă a cheii greceşti intitulată фиωєь. O altă variantă a aceluiaşi sistem criptografic este denumită фїиωти într-un manuscris slavon datând tot din secolul al XVII-lea (Biblioteca Naţională din Sofia, ms. nr. 80)[16]. Pentru ambele variante fonetice se poate reconstitui un etimon slavon фильтъ (< gr. ὑφελτόν), cunoscând faptul că în limba sârbă, la finală de silabă, [l] > [o]: анъгель > *anĝeo*, анъгельскїи > *anĝeoski*, аръханъгель > *arhanĝeo*. Cât priveşte afereza vocalei iniţiale în împrumuturile din limba greacă vulgară, a se vedea exemple ca гемонъ „guvernator al unei provincii" (< gr. ἡγεμών), матизмъ „veşmânt" (<gr. ἱματισμός); cf. şi пископоу „episcopului" (< gr. ἐπίσχοπος)[17].

După cum a arătat P. Ş. Năsturel, ὑφελτόν nu a fost atestat decât în *Memoriile* scrise în secolul al XV-lea de Georgios Sphrantzes, unde apare în trei exemple: χαρτὶ τὸ ὑφειλτόν, πιττάχιον ὑφειλτόν şi ὑφειλτά, traduse de V. Grecu, editorul textului, „scrisoare cifrată", „bilet cifrat" şi „cifru"[18]. Etimologia cuvântului nu este cunoscută, ὑφελτόν nefiind înregistrat de dicţionarele limbii greceşti[19]. Având în vedere semnificaţia comună a românescului *filtă* şi a variantelor sârbeşti

---

[15] *Op. cit.*, p. 565.
[16] Speranski, *Тайнопись*, p. 30.
[17] A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, Paris, 1964, p. 52.
[18] *Op. cit.*, p. 562.
[19] *Ibidem*, p. 562 şi nota 7.

фиωвь şi фїиωти, este posibil ca mesajul transmis de Ioan al VIII-lea Paleologul tatălui său (la care se referă cele trei exemple citate din *Memorii*) să fi fost scris potrivit sistemului cheii greceşti. Ceea ce astăzi specialiştii în criptografie veche numesc cheie grecească a putut fi cunoscut grecilor bizantini prin termenul ὑφειλτόν. Nu ar fi deci exclusă posibilitatea ca, o dată cu sistemul criptografic respectiv, slavii să fi împrumutat de la greci şi denumirea acestuia.

2. În aceiaşi criptogramă figurativă din *Cartea de cântece*, în care apare criptografiat termenul *filtele* (vezi p. 75, fig. 17), mai apar reproduse încă trei cuvinte: грамматикїа (criptografiat după sistemul pseudoglagolitic 2), и сиа вѣтїа (criptografiat după sistemul pseudoglagolitic 1), сиа риториа (criptografiat după sistemul cheii taraberice). R. Pava a acordat celor patru termeni următoarele semnificaţii: грамматикїа „teoria muzicii psaltice”, вѣтїа „arta interpretării muzicale”, риториа „meşteşugul de a rosti cazanii la diferite praznice” şi фильтеле „scriere secretă”[20].

Anne E. Pennington nu a acceptat aceste explicaţii, considerând mai plauzibilă interpretarea celor patru termeni ca desemnând principalele sisteme de scriere secretă întrebuinţate în *Cartea de cântece*: грамматикїа pentru sistemul pseudoglagolitic 2, вѣтїа pentru sistemul pseudoglagolitic 1, риториа pentru sistemul cheii taraberice şi фильтеле pentru sistemul cheii greceşti[21]. Primele două sisteme criptografiate par a fi creaţiile lui Evstatie, ceea ce dă „temei pretenţiei sale de paternitate «сиѣ творениѣ Євстатиева»”[22]. Referitor la întrebuinţarea de către Evstatie a acestor termeni, cercetătoarea engleză preciza: 1) cuvântul *gramatikia*, „în înţelesul său literal grecesc «litere

[20] Pava, *Cartea de cântece*, p. 337-338.
[21] Pennington, *Muzica*, p. 151.
[22] *Ibidem*.

mici», este cât se poate de corespunzător pentru un alfabet"[23]; 2) *ritorija* a mai fost înregistrat în paleografia slavă pentru desemnarea cheii taraberice; 3) *vĕtija* cunoaşte semnificaţia cuvântului *ritorija* „şi pare a fi o expresie improvizată în mod adecvat pentru o nouă formă de criptogramă"[24]; 4) *filtele* corespunde sistemului criptografic denumit de unii *litoreja mudraja*, adică cheii greceşti.

Ipoteza construită de Anne E. Pennington este convingătoare, căci cuvintele *filtele* şi *ritoria* sunt scrise potrivit sistemelor criptografice pe care le denumesc[25], ceea ce nu poate fi o simplă coincidenţă. Cât priveşte pseudoglagoliticul 1 şi pseudoglagoliticul 2, acestea sunt în mod sigur creaţiile lui Evstatie, confirmând parţial paternitatea revendicată de acesta prin enunţul сїа творенїѧ Євстатїєва „Acestea <sunt> creaţiile lui Evstatie" din cuprinsul criptogramei figurative (vezi p. 75, fig. 17). Foarte probabil că tot cărturarului putnean îi aparţin denumirile грамтикїа şi вѣтїѧ, date acestor sisteme criptografice. Împreună cu sistemele pe care le denumesc, cei doi termeni nu au făcut carieră, rămânând închişi pentru totdeauna în paginile manuscrisului putnean. În schimb, nu ar fi exclus ca la termenul *ritoria*, utilizat de Evstatie, pentu denumirea cheii taraberice, să fi apelat şi alţi practicanţi ai acestui gen de scriere secretă. Ne gândim, în primul rând, la călugării de la Mănăstirea Putna, de unde ne-au parvenit două criptograme din secolul al XVI-lea scrise în acest sistem criptic (vezi mai sus, p. 55).

3. Pentru denumirea cifrurilor diplomatice în trecut s-a folosit termenul *ţifru* (< germ. *Ziffer*, rus. *cyfra*). Deşi ne lipsesc atestările care să confirme această realitate, cunoaşterea termenului de către români poate fi dedusă din vasta cores-

[23] *Ibidem.*

[24] *Ibidem*, p. 151 şi 153.

[25] Reamintim că slavii denumeau cheia tarabericǎ *простая литорея* „retorica simplă" (vezi mai sus, p. 54).

pondenţă diplomatică cifrată, purtată, în special, de cancelaria munteană. Alături de secretarii de cancelarie pentru limbile greacă, latină, polonă şi rusă, iniţiaţi în arta scrierii secrete erau şi reprezentanţii domnitorului la Poarta Otomană şi în alte capitale străine (Moscova, Varşovia, Viena). Tuturor acestora termenul *ţifru* le era bine cunoscut. Grăitoare este în acest sens cererea cancelarului rus Golovin adresată în 1705 stolnicului Constantin Cantacuzino pentru adoptarea noului cifru (новую цифир); vezi mai sus, p. 132-133.

Cifrurile diplomatice numerice erau „scrise pe ţifră", după cum rezultă dintr-o scurtă notă adăugată pe copia unui raport cifrat ajuns în cancelaria brâncovenească: „Adevărata copie scoasă dupe ţifră"[26] (vezi *Anexă*, nr. VII, fig. 73 şi p. 211-213 cu reproducerea textului respectiv).

S-ar putea ca procedeul înlocuirii literelor prin semne convenţionale în textele criptate să fi fost denumit în trecut prin termenul *cheie*. Ne sugerează o asemenea presupunere o însemnare a grămăticului Teofil din Rucăr (jud. Braşov) făcută pe o pagină a unui miscelaneu religios: Θεωφχил ѿ рꙋ҆ к съ вишꙋ клꙋ҆ч г҆ двами писа ҂зсаї „Teofil din Rucăr cu cheia de mai sus a domniei mele a scris 7211 (=1703)"[27]. Acelaşi copist mai scrie în continuare, pe alte pagini, două însemnări, una criptografiată integral şi alta parţial[28], astfel că stăruie întrebarea dacă prin *cheia de mai sus*, care în mod normal ar fi trebuit să se refere la o criptogramă notată pe o pagină anterioară, Teofil nu a avut în vedere substituirile de slove operate în cele două criptograme reproduse pe paginile care urmează precizării sale.

[26] B.A.R., Foto VI/56.

[27] B.A.R., ms. rom. 1154, f. 45v; G. Ştrempel, *Copişti de manuscrise româneşti până la 1800*, vol. I, [Bucureşti], 1959, p. 256.

[28] B.A.R., ms. rom. 1154, f. 196r şi 231v.

CAPITOLUL IV

MENTALITATEA SCRIITORILOR DE CRIPTOGRAME

Am reprodus în capitolul anterior o criptogramă a unui moldovean, Gheorghe Talpeş, la sfârşitul căreia aceasta a notat în clar „Şi cine n-a şti, n-a citi” (vezi mai sus, p. 173). Răzbate aici o anumită satisfacţie a copistului care, scriind „în hiltă”, avea convingerea că „ştie ceva ce numai puţini ştiu şi această «ştiinţă» i se părea că-l ridică în stima tuturor”[1]. Iată şi alte exemple în care transpare o asemenea mentalitate proprie celor care deprinseseră un sistem de scriere tainică, inaccesibil profanilor: „Cine va citi aicea, dascal va fi” (criptogramă într-un *Tetraevanghel* slavo-român copiat în 1677 de dascălul Ionaşco)[2], „Cine po<a>te să cetasc<că> să şi gâcea<s>că” (criptogramă într-un *Octoih mic* slavon din secolul al XVIII-lea)[3], „Aice s-au scriis tâlcu în filtă; aceste slove ce-s scriisă mai sus filosofeşte-i a ceti” (criptogramă într-o *Alexandrie* din 1788)[4]; cf. şi o însemnare criptografiată dintr-un manuscris slavon din Macedonia, care dovedeşte că această mentalitate nu era caracteristică numai copiştilor români: Пише Иѡанъ сиꙗ слова кои ѹмек да хи чате а кои не ѹмек да се чѹди[5] „A scris Ioan aceste

---

[1] C. Turcu, *Criptografia din manuscrisele româneşti ale secolului al XVIII-lea studiată la Institutul de Romanistică din Berlin*, în „Iaşul literar”, XV, 1964, nr. 3, p. 78; Vîrtosu, *Criptografia*, p. 294, nr. 56.

[2] Vîrtosu, *Criptografia*, p. 287, nr. 39.

[3] *Ibidem*, p. 299, nr. 73.

[4] *Ibidem*, p. 306, nr. 88.

[5] Iordan Ivanov, *Български старини из Македония*, [Sofia], 1970, p. 253, nota 59.

litere. Cine ştie să le citească, iar cine nu ştie să se mire".

Scribii acestor criptograme erau în general preoţi, călugări şi dascăli, cu alte cuvinte oameni cu o instrucţie inferioară. Ei supralicitau de regulă importanţa unor sisteme de scriere tainică, care în esenţă se întemeiau pe o susbtituţie simplă în care erau antrenate 20 până la 30 de relaţii de substituire. Această consideraţie deosebită acordată scrierii secrete era proprie şi slavilor. În mediile culturale ale acestora, pentru a da un exemplu, cheia taraberică a fost asociată cu ştiinţa retoricii, ceea ce explică denumirea ce i s-a acordat: *простая литорея* „retorica simplă"[6]. Pe această linie de apreciere a scrierilor secrete s-a situat şi protopsaltul Evstatie de la Mănăstirea Putna, care pentru cele două sisteme criptografice create a recurs la termeni ca *gramatikia* şi *vĕtiia*. Nu mai suntem surprinşi să aflăm la sfârşitul secolului al XVIII-lea un copist care considera că „a citi slovele" unei criptograme, cum am spune astăzi a le decripta, „filosofeşte-i", adică reprezintă o îndeletnicire demnă de un filozof. Şi astfel, rând pe rând, *gramatica* şi *retorica*, două dintre artele liberale, precum şi *filozofia* au ajuns să fie asociate, în momente diferite ale istoriei, vechii terminologii criptografice româneşti.

---

[6] Speranski, *Тайнопись*, p. 18, 97; cf. şi denumirea *мудрая литорея* „retorica înţeleaptă" atribuită unui alt sistem de scriere criptografică (*ibidem*, p. 126).

CONCLUZII

Actul de naştere a vechii criptografii româneşti provine din 1499, an de când deţinem prima criptogramă scrisă de un român. De atunci şi până la începutul secolului al XIX-lea, când păşim în epoca modernă a criptografiei, sistemele de scriere secretă utilizate în ţările române, exceptând cifrurile diplomatice, sunt de provenienţă bizantino-slavă.

Aceste sisteme criptice, aparţinând după E. Vîrtosu criptografiei monastice, se întemeiază pe o substituţie simplă şi sunt alcătuite cu litere chirilice (cheia grecească, cheia taraberică, cheia aritmetică, scrierea prin sigle, scrierea în sens invers, criptogramele figurative), cu litere glagolitice, cu semne speciale (pseudoglagoliticul 1, pseudoglagoliticul 2) şi cu cifre arabe (cifrul folosit de Dimitrie Cantemir). În rândul sistemelor care apelează la litere chirilice urmează să încadrăm şi unele criptograme nedezlegate (vezi actul moldovenesc din 1503, scrisoarea lui Vasile Lupu din 24 iunie 1654 şi însemnarea din 1762 a lui Matei Voileanu), după cum între sistemele care folosesc semne speciale trebuie trecută şi enigmatica criptogramă din *Psaltirea Scheiană*.

Demne de semnalat sunt criptogramele realizate prin combinarea a două sau a mai multor sisteme de scriere tainică: cheia grecească + cheia taraberică, cheia grecească + cheia aritmetică, cheia grecească + cheia taraberică + pseudoglagoliticul 2, scrierea glagolitică + pseudoglagoliticul 1 + pseudoglagoliticul 2. O predilecţie pentru criptogramele combinate a manifestat protopsaltul Evstatie de la Mănăstirea Putna. Restul criotogramelor realizate în această manieră este, de asemenea, expresia unor încercări izolate.

Dintre sistemele criptografice înfăţişate, cheia grecească sau „scrierea în filtă", după cum a mai fost denumită, a beneficiat de numeroase variante, cunoscând, totodată, şi cea mai mare

răspândire. Utilizată în mod deosebit la criptografierea însemnărilor, aceasta a fost folosită în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi la criptografierea unor texte cu caracter popular şi chiar politic. Răspândită a fost şi scrierea prin sigle, în special prin aşa-numitele „criptograme ale crucii", întâlnite în manuscrise şi cărţi religioase, cât şi pe unele obiecte de cult (antimise, cruci). Sistemele alcătuite de protopsaltul Evstatie, un adevărat inovator în materie de criptografie veche, nu au fost preluate şi de alţi copişti. Nefolosit de scribi va fi şi sistemul cifric pe care Dimitrie Cantemir l-a preluat din textele greceşti.

Cei care au întrebuinţat diversele sisteme criptografice de tradiţie bizantino-slavă au fost în general persoane care nu se distingeau printr-o instrucţie deosebită: călugări, preoţi, dascăli, zugravi, cioplitori în piatră. Mulţi dintre ei nutreau convingerea, exprimată uneori şi public, că prin cunoaşterea, de pildă, a cheii greceşti au căpătat o anumită superioritate faţă de semenii lor, neiniţiaţi în mânuirea acestui sistem criptografic.

Din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, mai exact din 1662, deţinem primul cifru diplomatic. Într-un interval relativ scurt (1662-1713) am consemnat existenţa a unsprezece coduri utilizate de munteni în relaţiile diplomatice (nu am inclus aici cifrul combinat II întrebuinţat de Constantin Brâncoveanu pentru scrierea unor însemnări personale). Dintre acestea, cele mai numeroase sunt alcătuite pentru scrierea limbii greceşti, cinci la număr (cifrurile combinate IV-VII şi cifrul numeric I); în rândul acestora ar trebui trecut şi cifrul combinat I, care, deşi întrebuinţat într-o scrisoare redactată în limba română, a fost iniţial creat tot pentru limba greacă. În ordine descrescătoare, cifrurile greceşti sunt urmate de cifrurile pentru scrierea limbii latine (cifrul combinat III şi cifrul cu semne convenţionale) şi de cele pentru scrierea limbilor polonă (cifrul numeric II), română (cifrul chirilic) şi rusă (cifrul combinat VIII).

Cifrurile diplomatice se întemeiază pe sistemul substituției simple (un semn = o literă) și sunt alcătuite cu litere chirilice (cifrul chirilic), cu litere aparținând alfabetelor latin, grec și chirilic + cifre + semne convenționale (cifrurile combinate III-VIII), cu cifre (cifrurile numerice 1 și 2) și cu semne convenționale (cifrul pentru limba latină). Într-o parte a scrisorilor cifrate cu aceste coduri s-au folosit și semne speciale pentru denumirea unor personalități istorice (cifrurile combinate II, IV, VII și VIII, cifrul numeric I).

Trei dintre aceste cifruri par să fie produse ale cancelariilor străine: cifrul cu semne convenționale, alcătuit probabil de austrieci, cifrul numeric II, creat de un polonez din cancelaria lui Adam Sieniawski sau din cancelaria brâncovenească (Andreas Wolf) și cifrul combinat VIII, produs de ruși. Restul cifrurilor diplomatice având, în general, cam aceleași inventare de semne alfabetice și convenționale, ar putea fi și creații românești. Acestora li se alătură și cifrul chirilic alcătuit pentru scrierea limbii române. Creații autohtone pot fi socotite și cele două cifruri realizate după modelul cifrurilor diplomatice combinate, pe care le-a folosit Constantin Brâncoveanu (cifrul combinat II și cifrul combinat nedezlegat).

S-a putut constata că vulnerabilitatea codurilor diplomatice examinate, decurge, în primul rând, din propria lor structură. Întemeiate pe o substituție simplă, ele puteau fi mult mai ușor descifrate decât cifrurile care foloseau sistemul substituției duble. Nu pot fi trecute cu vederea nici greșelile comise în aplicarea acestor cifruri, greșeli care puteau fi speculate cu ușurință de un criptolog versat. Dacă unele dintre cifruri au fost întrebuințate pe perioade mai lungi, de opt, nouă ani, fără a se simți nevoia înlocuirii lor, acest lucru s-a datorat fără îndoială măsurilor luate pentru a se evita interceptarea scrisorilor cifrate.

Întrebuințarea curentă de către cancelaria muntenească a scrierii cifrate' a avut loc, și nu în mod întâmplător, într-o

perioadă când diplomaţia românească, condusă de Constantin Brâncoveanu şi stolnicul Cantacuzino, îşi făcea simţită tot mai pregnant prezenţa pe arena internaţională. Se adevereşte, şi de această dată, că evoluţia criptografiei a fost întotdeauna strâns legată de afirmarea şi extinderea diplomaţiei. Cu moartea lui Brâncoveanu încetează pe durata a peste un secol orice urmă de corespondenţă diplomatică cifrată.

Dosarul criptografiei româneşti vechi conţine şi o serie de criptograme şi cifruri care îşi aşteaptă încă dezlegarea. Posibilitatea decriptării acestora variază de la un caz la altul. Pentru criptogramele scurte, de unul, două sau de câteva cuvinte, neavând repere sigure de apreciere, va fi foarte greu să căpătăm certitudinea că o anumită dezlegare corespunde într-adevăr realităţii (în această situaţie se află cifrurile stolnicului Constantin Cantacuzino şi ale domnitorului Constantin Brâncoveanu, precum şi criptograma lui Matei Voileanu). În cazul criptogramelor de dimensiuni medii (vezi, de pildă, cea din *Psaltirea Scheiană*), este necesar ca încercările de decriptare să nu fie abordate cu anumite parti-pris-uri. Urmărirea obţinerii, prin intermediul unor dezlegări forţate, a tot felul de informaţii spectaculoase privind trecutul nostru cultural şi politic se situează în afara ştiinţei.

ANEXĂ

I

<RELATARE A EVENIMENTELOR DIN TRANSILVANIA ÎN ANII 1761-1762>*

II[r] *Textul criptografiat*: їєоꙁѳв жлѾь нχѱь ↑ ѳнχо ₓаѱꙁв ѳ҃: оχнв ш[в] жχꙁъѱѳѱє ѳꙁь флѾѱъ цлбъ [оѳ?] Ѿввчю кенѱцχ оѣџѣ шв пцєѕвнрѳ пцєщвнѣѾпъ. ↑ѱцѳїєѾѱъ ѳн ѳχ ꙁѳв [Ѿχцк]ѳѱ[ь] ↑пъ д ꙁънъѾѱвцв χнѳ ѳ кцвѾолкχохв Ѿпѳχн ѕє єквѾпχкъ фъпχѱъ ѕє [ѕлѳꙁ]нѳ Ѿѳ[ꙁ]фврѳ фѳѱѳ охв ꙁлвѾи илѕъ бъѾъцѳбъ, ѳоѱѳ цъꙁєрχ фъпχѱъ [ѕє] ꙁ[в]ȣѳ[в] илѕ[ъ] ивѱѣгχ, χнѳ колѾпѳ, ѳоѱа џ[є]лѳџχ, пъ Ѿплръмѕχꙁъ ѕвн ѱ[єꙁнв]рє ꙁѳχ вглнвѱь ↑ рѳцѳ ѳїѳѾѱѳ шв фчвнѕь кцввѣзь [...] ѳвїв ѳꙁ оєзѳѱъ Ѿфнѱχохв Ѿпвѱъ їлполивнв[1].

Textul cursiv: Cel mai jos nu<mi>t, în anul 1762, 9 luni şi jumătate am fost rob [la?] Sibiiu pentru leagea şi credinţa creştinească. Într-acest an au mai [surp]at încă 4 mănăstiri: una a Prislopului, scaun de episcup, făcută de [doam]na Sa[m]fira, fata lui Moisi-Vodă Băsărab, alta Râmeţu, făcută [de] M[i]ha[i]-Vod[ă] Viteazu, una Plosca, alta G[e]oagiu. Că scoţându-mă din t[emni]ţe m-au iz<g>onit în ţara aceasta şi fiind pribeag [...] aici am legat sf<â>ntului schit Cioclovini<i>[2].

---

* B.A.R., ms. rom 2111, filele liminare II[r] şi III[v]: text criptografiat în cheia grecească de ieromonahul Efrem de la Mănăstirea Prislop.

[1] Ultimele două cuvinte au fost scrise deasupra cuvintelor *Ѿ їлполинв*, care au fost barate de scrib cu o linie ✧ [2] Scris iniţial: *Ѿ їлполинв* „ot Cioclov<i>ni”; vezi nota 1.

III[v] *Textul criptografiat*: ↑ ѳнχо҅ аѱѕа: ↑ ѳр҅ѕѣо҅, м҃и: ѕє бишєцєїв ѳχ ѳцѿъ[3] шв аχ ѿχцкѳѱъ[4] иоѕвпѳ кѳиєо҅ ѳѳцлн҅ фчвн҅ѕ҅ χнвѱъ пχ оѳнвнв кєнѱцχ пъ нχ коєпѳѱъ оχв[5].

Textul decriptat: În anul 1761, în Ardeal, 48 de biserici au ars şi au surpat vl<ă>dica Pavel Aaron, fiind unit cu latini<i>, pentru că nu <s-au?> plecat lui.

II

<CUGETĂRI DESPRE NOROC ŞI BOGĂŢIE> <1779>*

88[v] Cel ce are norocită viiaţă, acela află şi bogăţii, căci bogăţie urmiază cu nărocire. Şi tot cel ce are noroc neştiindu[1] îi vine şi bogăţiia, căci nărocire şi bogăţiia[2] amândoî la un loc călătorescu şi împreună să selăşluiescu. Şi tot cel ce are noroc petreci bogat. Nărocire lumii cade la locul cel norocit şi omul cel norocit află şi bogăţii. Aceste amândoî împreună[3] să
89[r] sălăşluiescu. // Precum[4] pământul nu să îndestuliază de verdiaţi primăvara neavându căldură şi ploai<i>, aşe şi omul neavându norocire nu să îmbogăţeşti, ce fiindu

---

[3] Scris iniţial: *ѳрѿъ*, apoi *р* modificat în *ц* ✧ [4] Scris iniţial: *ѿχркѳѱъ*, apoi *р* modificat în *ц* ✧ [5] În continuare, de aceeaşi mână, text în clar: „*G Ghigorie, cu mila lui Dumnezeu, pentru că nu s-au plecat preacuratului tău, pentru c...*"

* B.A.R., ms. rom. 1067: text criptografiat în cheia grecească. În aparatul critic am consemnat omisiunile şi lecţiunile defectuoase din textul decriptat de M. Gaster. Siglele întrebuinţate în aparatul critic sunt *om.* = omite şi G = textul decriptat de M. Gaster.

[1] neştiindu *om.* G ✧ [2] bogăţiia] bogăţie G ✧ [3] împreună *om.* G ✧ [4] Precum] Credu G ✧

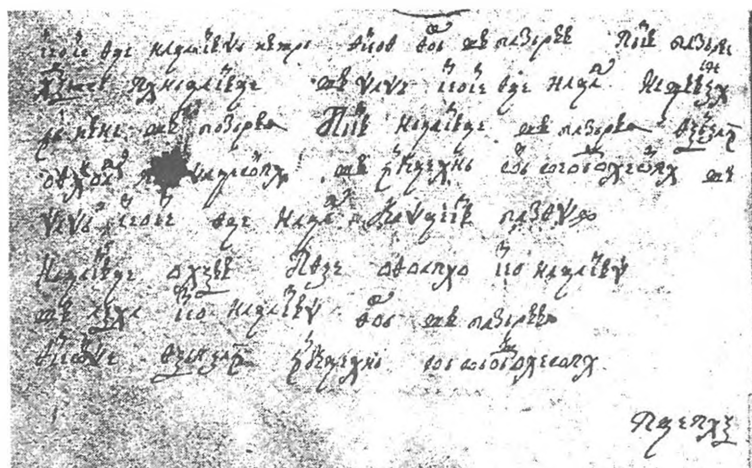

Fig. 68: ms. rom. 1067 (B.A.R.), f. 88v

Fig. 69: echivalările cheii greceşti
şi decriptarea textului oferite de
M. Gaster (B.A.R., ms. rom. 1067, f. 89r).

nenorocit esti[5] tot sărac. Şi în scurt, tot cel ce are noroc neştii<n>du să îmbogăţeşti, căci tot cel ce are minte are şi năroc[6] şi cel ce are noroc are şi bogăţie, căci aceste toate împreună la un loc şi pre o cale călătorescu. Şi cel ce câştigă aceste, nevrându să îmbogăţeşti[7].

III

<LEACURI POPULARE ŞI DESCÂNTECE>
<cca 1800>*

72v [1] Conoaşte-vi pruncul[1] mâni-sa. Şi de alta să conoaşte fămeea grea şi din naştere şi cum va să fie părulu (?)[2]. Să-i zici să şază jos şi să-şi împleticească[3] picioarele. Şi să mergi puţinel de la fămeea în laturi să socoteşti cum să va scula. De să va întâ<m>pla din picioru cel dirept şi să va scula, bărbătesc va fi, iară de să va întâ<m>pla a să scula în stângu, fămeesc va fi.

---

[5] esti] este G ✧ [6] năroc] noroc G ✧ [7] să îmbogăţeşti] să îmbogăţeşte G.

* B.A.R., ms. rom. 3944. Textul decriptat din cheia grecească este reprodus în transcriere interpretativă. Cuvintele şi porţiunile de text necriptografiate au fost reproduse cu litere cursive. Lecţiunile nesigure sunt urmate de semnul interogativ încadrat între paranteze rotunde. Cifra încadrată între paranteze drepte din dreptul fiecărui leac sau descântec indică numărul pe care leacul sau descântecul respectiv îl deţine în transcrierea datorată lui C. N. Mateescu (*Boale de oameni, leacuri şi descântece*, în „Ion Creangă", II, 1909, nr. 9, p. 241-243 nr. 10, p. 272-273, nr. 11, p. 296-298). În aparatul critic am înregistrat grafiile dubioase şi greşite, precum şi omisiunile, adăugirile şi unele lecţiuni diferite de ale noastre din transcrierea lui C. N. Mateescu (acestea sunt urmate de sigla M). Alte sigle întrebuinţate în aparatul critic sunt:] = cuvântul (cuvintele) aflat(e) înaintea semnului se înlocuieşte (se înlocuiesc) prin cuvântul (cuvintele) aflat(e) după acest semn, *ad.* = adaugă, *ante* = înainte, *om.* = omite, *post* = după.

[1] *post* pruncul *ad.* în M ✧ [2] Criptat: кьцχ^α = пьрȣ^ω; părul] pruncului M ✧ [3] împleticească] împletiască M ✧

Ami<n>trelea[4] iară vei conoaşte. Să iei un potir pl<i>n
de apă şi pică lapte din ţiţa dreaptă de la fomeea grea şi,
73r de va începe a înota laptele pe desupra apei, // muieresc
este, iară de să va afunda, bărbătesc este.

[2] Când va[5] naşte curând pruncul scrie pe o hârtie: „Adecă uşile ceriului deşchisără-să[6] şi tu, cocoane, ieşi cu mintea, dar Dumnezău". Şi pune acea hârtie la[7] spatele muierei.

[3] Să nu moară pruncul întru mâni-sa. Laha (?)[8] de să zminteşte, lapte cu vin să amestece şi să bea.

[4] Să facă muierea lapte. Motrul[9] şi pătrânjel pisaţi cu miere şi cu vin vechiu[10] să bea.

73v [5] De frăgulire (?). Să ia varză / sărată, să
mestece şi să ţie <în> gura.

[52] De borcit. Mestecă puţină sămânţă de molit<v> (?)[10b], să herbi cu apă şi să mănânci.

[9] De asurzie. Here de epure ş cu lapte de muiere, de fată, şi pică în urechi sau[11] de corb[12] au de capră, here de junc cu lapte de muiere pică în <u>rechi.

[53] De bolnav, muri-va au ba? „Să mergi (?)[13] către tine D<oa>mne, Domnul[14] nostru. Mers-ai în Cana-Galileia[15], apa[16] vin ai făcut şi ciudate minuni ai arătat". Şi de să va întoarce[17] în d<r>i<a>pta viu va fi, iară de să va întoarce în stânga muri-va.

[10] De durerea capului. Muştari[18] pisat cu miere
74r şi te unge // la creştet.

[4] Ami<n>trelea] Aminterea M ✧ [5] va] nu M ✧ [6] deşchisără-să] deşchiză-se M ✧ [7] la] pe M ✧ [8] Criptat оꙙꙋꙙ] sau M ✧ [9] motru] molotru M ✧ [10] Criptat: непчи = векив ✧ [10b] Criptat ꙃолвѱь = ѧлоит ✧ [11] sau] au M ✧ [12] corb] cerb M ✧ [13] Să mergi] să zi: Să merg M ✧ [14] Domnul] Dumnezeul M ✧ [15] Criptат: пꙙнꙙ зноеѧ = кана гвлеѧ] Cana-Galileia şi M ✧ [16] *post* apa *ad.* în M ✧ [17] *post* întoarce *ad.* bolnavului M ✧ [18] Muştari] Muşitari M ✧

Cine vi lăsa apă în somn, în naşterea lui, gâtlej de cântători să-l arză şi să-l amesteci cu apă caldă să bea pe nemâncat sau o beşică de râmători arsă să o bea cu vin.

Să nu crească ţiţele fetei mari. Cleai (?)[19] din urechie să ungă ţiţele cu inima (?)[20].

[11] Să facă omul faţă tinără. Untură de gâscă şi unt de vacă *amândoao să le topeşti şi să te ungi la faţă. [12] Alta, iară să facă faţă* tinără. Zamă de pepene[21] cu făină de bob *să le amesteci şi să te ungi sara şi dimineaţa şi să te spel<i>.*

[13] Muşcătură[22] de şarpe: „назька, назка”[23], *накарате понапо*[24] *итосовь*[25], *погнана напань*[26] *гнарара-*
74v *ть*[27]". *Aceste / de trei ori să le scrie*[28] *înlăuntru de păhar şi să iei apă să le speli cu*[29] *aceste nume şi să adăpi cu aceste nume, că să va vindeca.*

[14] *De putrejiciunea gingiilor.* Şofran cu floare[30] de trandafir să le[31] pisăzi[32] ca făina[33] *şi amestecate cu miere*[34] *şi să te ungi*[35].

[15] Când[36] pute gura. Popilnic[37] să herb<i> cu vin şi să ţii în gură. Alta: trandafir uscat să-l faci ca făina şi să presări dinţi<i>[38].

[16] De putregăciunea ţiţelor. Şofran şi sare *în chip ca făina*[39] *să-l faci, mestecat cu miere şi să ungi*[40].

[17] Când cură sânge din nas. Să scrii cu sângele

---

[19] Criptat: ιѡѣχ^ (grafie nesigură) ✧ [20] Criptat: поХнзѧ = клѵнма ✧ [21] *post* pepene *ad.* şi M ✧ [22] *ante* muşcătură *ad.* De M ✧ [23] Criptat: нѧзьпѧ, нѧзпѧ = назька, назка] Nazpa, nazpa M ✧ [24] *понапо*] ponapate M ✧ [25] *итосовь*] itosovu M ✧ [26] *напань*] napanu M ✧ [27] *гнарарать*] cararatu M ✧ [28] scrie] scrii M ✧ [29] cu *om.* M ✧ [30] floare] flori M ✧ [31] le] se M ✧ [32] pisăzi] pisăze M ✧ [33] ca făina *om.* M ✧ [34] *post* miere *ad.* să ia în gură M ✧ [35] să te ungi] să se ungă M ✧ [36] Când] Cine-şi M ✧ [37] Popilnic] popişnică M✧ [38] dinţi<i>] gingii M ✧ [39] ca făina] de făină M ✧ [40] să ungi] să ungă M ✧

ce pică[41] pe o hârtie ace<a>sta: „*Van*[42] *şi zădar*[43] *cela ce*
va dar să ia şi Hristoase[44]. Stăi, sânge, să nu piei. *În*
75r *numele // Tatălui şi al Fiiului şi al Duhului Sfânt, acum*
şi pururea". Şi pune hârtiia în frunte şi o leagă.

Єжрѧсжшк[45]. Sînge de capra (?)[46] neagră (?)[47] să ungi mătura *şi să o pui în mijlocul casăi, că să vor strânge toţi împreună şi dimineaţa să nu-i ucizi, ci să-i lepezi într-o parte.*

De beţie. Să sorbi oţăt, să sorbi *de 3 ori.*

Să-ţ treacă de sete. Albeaţă de *ou şi să amesteci cu apă rece şi să-i dai să bea.*

[18] Să nu lepede[48] pomu poamele. Rădăcină de crin alb să spânzuri la ramuri tuturor pomilor.

[19] Să cunuşti furu. Să scrii pe o coajă de pâine
moa<l>e (?)[49] aceste nume: „Afară Isaca, Strafa[50]". Să o
75v dai să o bea, acel<a> / cunuşte-<va>[51].

[20] Să nu să facă foame când bea omul lipitoare. Untu de vacă[52] amestecat cu oţăt şi să arză[53] un fier[54] şi să-i dai untul să bea de pe fier va cădea sau frunză de piersăc să le pisăzi şi să le storci în <g>ură.

Când cade ceva în <u>reche. Purcede-vi a cădea, bagă unt cald în urechie.

[21] Când are omul sunet în <u>rechie. Foi de rug tiner *să le pisăzi şi zama lor să o amesteci cu miere şi să o încălzăşti,* să pici în <u>rechie. Alta: untură de gâscă *proaspătă, nesărată să pici* în urechie.

---

[41] ce pică *om.* M ✧ [42] Van] Banu M ✧ [43] zădar] Zăganu M ✧ [44] şi Hristoase] şi cu Hristos ✧ [45] Decriptarea în sistemul cheii greceşti nu este posibilă ✧ [46] Criptat: ⷪпцѧ = acra ✧ [47] Criptat: ньзць= năgră ✧ [48] Să nu lepede] Să nu le piarză M ✧ [49] Criptat: ѕлє; om. M ✧ [50] Afară Isaca, Strafa] Afaru ilaca strofa M ✧ [51] cunuşte-<va> om. M ✧ [52] vacă] macŭ M ✧ [53] Criptat: ѧцзь = ѧргъ✧ [54] *post* fier om. M ✧

76r [22] Când te doare gura[55]. *Tucinіță (?)*[56] *să // sugă* bolnavul. *Alta: frunză de dracilă. Alta*[57]*:* troscot să ție[58] în gură.

[23] Când să scutură trupul şi mațele şi picioarele *şi*[59] *cu răceală. Să bea săm<â>nță de* urzâci *şi zamă de* varză *şi tiriiac cu vin cald.*

[24] Cui îngălbineşte tot trupul. Pelin să *fiarbă şi să bea în toate diminețele pe nemâncat. Alta:* cap de cuc, *să se trezvească*[60]*, şi să amestece cu o [...]*[61] *şi să stricoare pintr-u cârpă* şi să-i stoarcă în nas.

[6] Când iasă mațul. Întâi să spele cu vin *cald şi să amestece* țăst de broască[62] *amestecat cu făină şi să-l presări.*

76v [7] De să va întâ<m>pla să moară[63] / copilu în mumă-sa. Balegă de muşcoi negru şi găniiaț de porunb, să să afume muierea.

[8] De fugit[64]. Să scrii aşa: „Să fie calea lui întunerec şi alunecoasă. Gonească-l *pre el îngerul D<o>mnului. Gonească-l pre el Mihail, lege-te*[65] *Gavril*[66]*. Goneşte-te*, cu curmu lege-te curând, curând, curând".

[25] De rast. Corn[67] de cerb pis<a>t cu oțăt amestecat şi să să adăpe muierea *pururea dimineața, când este* lună noo *cu apă*[68].

De limbrici. *Să bea lapte dulce în 4, 5 zile şi* usturoi pisat *în pahar cu oțăt, să bea pururea atuncea.*

---

[55] *post* gura. *om.* Tucinіță să sugă bolnavul. Alta M ✧ [56] Scris: тȣницъ; deasupra lui н o slovă care pare a fi ч ✧ [57] Alta] şi de M ✧ [58] să ție] să ții M ✧ [59] şi *om.* M ✧ [60] să se trezvească] să se trăzbească M ✧ [61] *post* o vizibil и тъ; cu o [...]] în sită M ✧ [62] *post* broască *ad.* pisatŭ M ✧ [63] să moară] să doră M ✧ [64] fugit] cuțitŭ M ✧ [65] lege-te] verhovnicu şi M ✧ [66] *post* Goneşte-te *om.* M ✧ [67] Criptat: поцнь = кдрнь ✧ [68] cu apă *om.* M ✧

[26] Când[69] îl[70] doare *pre* om grumazi<i>.
77r Sămânță de busuioc // pisat să beai, că te vei tămădui.

[27] Pentru stupi să nu fugă roiu. Lână de oaie care să zmulge prin mărăcini[71].

[28] De trânzi. Sânbure de piersăc și sămânță de mac *și sămânță de* in și tămâie albă și sacâz *și o buruiană de oi îmbulitoare (?)*[72]. *Acestea* toate să le

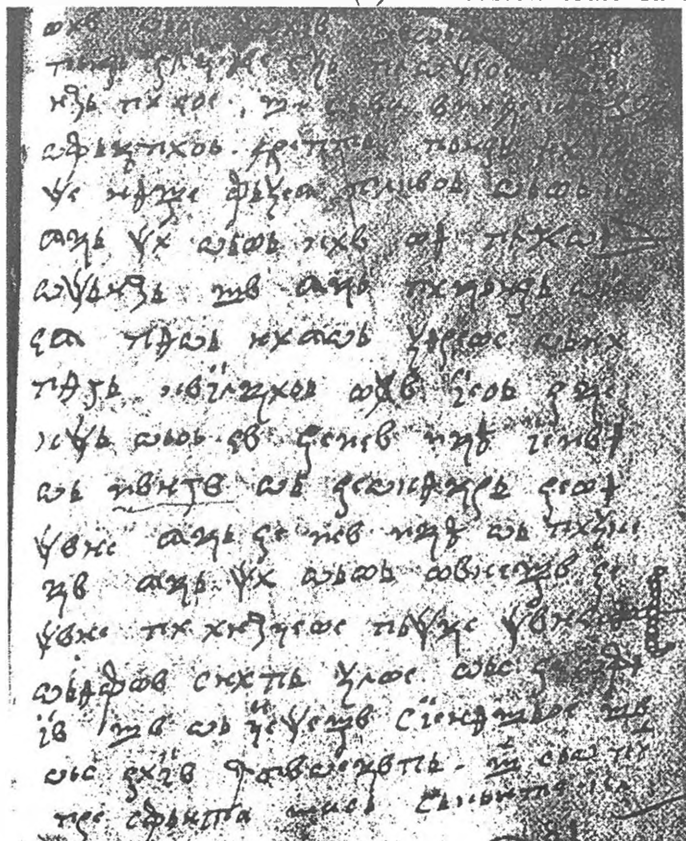

Fig. 70: ms. rom. 3944 (B.A.R.), f. 81r

[69] *ante* Când *ad.* Atuncea M ✧ [70] Criptat: оь = ль ✧ [71] *post* mărăcini *ad.* să afume M ✧ [72] oi îmbulitoare] să chiamă *bulitore* M ✧

fierbi amestecate[73]. *Şi să le fierbi*[74] marţi sara şi să le beai mercuri *dimineaţa, că să va tămădui*[75].

[29] De unghi<i>le omului când să vor strica. *Să ia foc întru căţie să-şi puie tămâie albă şi* să rază unghiele cele stricate *acole pe foc cel cu tămâie şi să*
77v *închine şi să dea pi la unghie*[76] *de multe ori./*

[30] De j<u>nghii. Hirean pisat să pui la junghii, că te vei tămădui.

[31] De friguri. *Să scrie întăi: де wб° лась мьрьстобно раи бизеть*[77] *кькь мѹ вьдрозисе дрѣвое крист лабіа проѕебе гроздъ живота тебе*[78]. *Scrie aceastea stihuri pe un taler şi să-l spală*[79] *cu apă,* obrazele icoanelor[80], şi spală[80b] icoana lui Hristos.

[32] Iară[81] cine va avea venin la inimă, cinbru fiert cu miere şi oţăt să bea.

Când va fi omul bolnav şi va vrea să doarmă. Corn de capră să să pui<i> la căpătâi.

[33] Când va vrea omul să nu să îmbete. Să
78r mâncâ<n>ce *finiic şi // roşcove*[82], *să le fierbi şi să le bea pe nemâncate*[83]. *Alta:* cocean de varză să să bagi în vin.

[34] De pântece. Rădăcină de rug şi de mărăcine *pisate şi să fiiarbă şi să bea.*

[35] De câine turbat. Raci de râu, *să-i arză şi scrumul să-l bea cu vin.*

Când îl[84] mâncă pre om prin ochii. Şofran şi trandafir, *pisat ca făina, amestecat cu* miere şi pune la

---

[73] amestecate *om.* M ✧ [74] Şi să le fierbi *om.* M ✧ [75] tămădui] dămădui M ✧ [76] pi la unghie *om.* M ✧ [77] мьрьстобно раи бизеть, pasaj deformat pentru мѣсто лобное раи бысть „locul căpăţânii rai a fost" ✧ [78] Sl. în trad.: „cum i se înfige lemnul crucii aşa (?) să înmugurească ciorchinele vieţii tale" ✧ [79] şi să-l spală] şi-l spală M ✧ [80] cu apă, obrazele icoanelor *om.* M ✧ [80b] *post* spală *ad.* şi M ✧ [81] Iară *om.* M ✧ [82] roşcove] roşcov. Roşcove M ✧ [83] *post.* nemâncate *om.* M ✧ [84] Criptat: оь = ль. ✧

ochii.

De u<m>flătură. Rădăcină de ştevie roşie *pisată şi zama lor să o stricoare şi să o bea pre nemâncat.*

[36] De limbare. Corn de cerb frecat cu pila *şi*
78[v] *lujane de /* cânepă şi sămânţă de in să fierbi *şi să o bea pe nemâncate.*

[37] De bujor, pe cie iasă[85]. Să ia sămânţa lui cu vin, de toate boalele de inimă şi de pântece bun este. *Şi rădăcina lui bună este să o poarte*[86]. *De să va lega linba dezlega-să-va.*

[38] De guşi. La fârşitu lunii să iei burete de mare[87], *să întingi în vin şi să-l îndeşi întru un* sul. *Şi să aprinzi lumânarea în neşte apă botezată şi să ţâi* sulu *cu* buretele *să pice, iară* buretele *să-l arză. Iară cela* cu guşa să-ş caşte gura până va arde buretele. *Să bea* şi *să mănânce arsura. //*

79[r] [39] Iară de guşi. La sfârşitu l<u>nei (?), miercuri[88] sara, când adorm toţi oameni<i>, *întoarce* o vadră, *de să fie ferecată*[89], *să şăzi pre ea gol de tot şi să scrii aşa: андра дрисо лага[т] и глариє[м] ката[м] стрє дьхо[н]. тарсо[н] крєстада кипро[н] сьпєвє[н]. Să porţi cu tine şi să nu te temi de nimica.*

[40] Să crească părul. Unt de oaie şi de vacă amestecat cu cap de cuc ars. *Să faci unsoare* şi să te ungi pe unde nu e păr. Alta: unghi<i> de muşcoi *să arzi şi să te* ungi pe unde nu e păr.

[41] Când să frânge oasăle omul<u>i au ale vitei.
79[v] Său să pui la rană *şi să legi cu o cârpă bine /* şi să nu dezlegi 3[90] zile, *că să va vindeca. Alta: să iei tămâie albă* şi ruşină şi ceară *să le amesteci toate şi să le pui* la

---

[85] pe cie iasă *om.* M ✧ [86] să o poarte *om.* M ✧ [87] Criptat: ꙃоцѣ = марѣ ✧ [88] miercuri] ia cercurile M ✧ [89] de să fie ferecată] desferecată M ✧ [90] 3] 4 M ✧

rană.

[42] De gubăvie. *Să lasă omul sânge primăvara,* în luna lui martie şi în prier[91] şi mai. Cor<n> de cerb *ars şi fărâmat să bea cu vin cald. Şi* pătrânjel *pisat cu miere amestecat cu puţin vin cald să bea dimineaţa.*

[43] De săgetătură. Să lasă omu sânge *o dată au de 2 <ori>, întâi, când va fi* rana verde, *să uzi cu burete de mare*[92] *noo în oţăt* şi pune desupra legăturii, *de 3*[93] *ori să faci. Alta: foi de* lobădă[94] *dumineca*[95] *sau sămânţă //*
80[r] *amestecată cu miere să le pui* la rană. Sau aloat cu *miere şi smochine şi ruşină cu miere şi cu* unt să pui la rană. Iară de va fi rana neagră, sânge cu lapte de *muşcoi*[96] *şi piiatră pucioasă*[97] *cu oţăt alb să ungi* la rană.

[44] De durerea capului. Foi de iederă şi varză *sărată şi zdruncinată şi cu zama acestora* să să ungă pe cap. *Alta: foi de varză struncinată şi amestecată cu* albeaţă de ou *şi cu şofran* să ungă la frunte.

[45] Să nu să îmbete omu. *Să roază*[98] *rădăcină de varză sau migdale amară sau sânbure de piersăcă.*

[46] Vâlturul[99] este botezat tutulor păsărilor
80[v] împărat. / Să le junghii[100] c-o trestie ascuţită şi să zici: „Adame, Mihaile, Vavilon”. Şi să iei creieri şi să te ungi pe cap *şi să nu te temi de năjit, nici de altă boală.* Şi ochii lui să-i porţi cu tine *şi veselite-vei către toţi. Când vei merge au-unde*[101], *măcar către* împăratul, vedea-te-va, de ar fi cât de mânios[102] îmblânzi-să-va către tine. Şi ficaţi<i> lui să-i usuci şi să-i ţâi de boale, *de duhu necurat. Să amesteci cu puţână* untură de lup, *deci să bea că să va vindeca.* Inima lui poart-o cu tine, că s-ar

---

[91] şi în prier] şi ia creieri M ✧ [92] Scris: марѣ ✧ [93] 3]4 M ✧ [94] Criptat оєбьѕь = лєбъдъ ✧ [95] dumineca] domnească M ✧ [96] Scris: мȣскои ✧ [97] Scris: пȣчȣсь ✧ [98] Să roază] Să rază M ✧ [99] *ante* Vâlturul *ad.* De vulturŭ M. ✧ [100] Să le junghii] Să se junghie M ✧ [101] au-unde] ori unde M ✧ [102] *post* mânios *ad.* Şi M ✧

cugeta cineva rău, el să va pleca ţie şi toate gadinele vor
81r aluneca de tine. Maţăle // lui să le usuci şi să le păzeşti. Când
doare pe om coastele, *să* încingă cu ele *şi să va vindeca.*
Sfârcul *drept*, când nu poate naşte fămeia copil, să-l pui, iară
tu să-l pui[103] la coapsa stângă, şi iară curând să-l ia ca să nu
iasă maţele, să nu cază[104]. Piciorul lui cel drept să-l iei <şi>,
de vei vrea ceva[105] să vinzi, să desparţi de la tine. Iară de vei
vrea să cumperi, iară tu să-l lipeşti de tine, cu unghiele către
tine.

[47] <De fapturi şi de răutăţi> Să află o nucă moale,
să o desfaci şi să ceteşti ocenaşăle şi să o duci în biserică *şi*
81v *să o pui pre sfînta masă,* să *cânte / popa 7* liturghii. Şi să faci
o cruce când va fi un praznic, oricare va fi, şi să pui apă[106] şi
să stropeşti casa ta şi toată averea ta, să nu te mai temi de
fapturi, nici de răutăţi. *Mai vârtos să te rogi lui Dumnezeu.*

[48] De vre<i> vrea, ome, să fii bogat, află un cuib de turturea şi aşterne supt cuib şi ia cuibu cu tot şi te du la apă curătoare şi pune tot câte unu, ori lemn, ori pai, ori păr. *Carele va merge* pe apă să-l iei şî-l ţine în casă.

[49] Când uită grămăticu cartea. Să scrii toate
82r slovele // buchilor pe un măr roşu şi să-l pui pe sfânta
masă şi să leturghiiască popa 3 sânbete şi 5 duminici. Şi
să iei[107] acel măr acela grămăticu lui[108] să-l mănânce.
82v [50] De izdat[109]. Izdate, blestemate, du-te din inimă,
din trup, de unde eşti aciuoat, de unde eşti încuibat. Fugi, du-
te! Să mai vii când o purta ursu cur de lup şi lupu cur de
ursu[110], atunci, nici atunci. Leac să fie din gura mea şi di la
Maica Precesta.

---

[103] iară tu să-l pui *om.* M ✧ [104] să nu cază *om.* M ✧ [105] Criptat: їенвѫ = чевиа] pe cineva M ✧ [106] şi să pui apă *om.* M [107] să iei] să ia M ✧ [108] lui *om.* M ✧ [109] Criptat: вгѕѫѱь; peste ь s-a adăugat є, copistul având în vedere, prin această grafie, atât substantivul *izdat*, cât şi forma de vocativ a acestuia, *izdate.* ✧ [110] Criptat: сцѡь = ѡрсь.

IV

<CRIPTOGRAMELE CRUCII>
<1559-1560>*

469 Похвала чⷭ҇тномꙋ крⷭ҇тꙋ „Laudă cinstitei cruci”

1) пппп. Под<об>аєⷮ. пакы. покланѣєщиⷨ сє, породꙋ „Se cade să ne închinăm din nou naşterii”.

2) кккк. Крⷭ҇ть крѣпость Костаитинꙋ кь вѣрѣ „Crucea, tăria lui Constantin pentru credinţă”.

3) сссс. Слово спсаєⷮ сего славєщиⷯ „Cuvântul mântuie pe cel ce slăveşte”.

4) нннн. Ноⷳ невєⷣніє низ<л>агаєⷮ нѫжⷣꙋ „Noaptea neştiută doboară nevoia”.

5) оооо. Обрѣтении ѡбрѣтатеⷶ обрѣт<а>є <с>є Єленою „Descoperitul descoperit s-a descoperit prin Elena”.

---

* Casa Memorială Dosoftei din Iaşi, nr. inventar 14: manuscris copiat de popa Bratul (1 septembrie 1559–31 august 1560) în sud-estul Transilvaniei. În reproducerea textului intervenţiile noastre s-au rezumat la: 1) numerotarea contextelor binare (grup de iniţiale + explicaţia corespunzătoare), 2) aşezarea acestora unele sub altele, 3) completarea omisiunilor între < >, 4) traducerea românească a contextelor slavone. În aparatul critic, am reţinut numai deosebirile importante pe care le prezintă versiunea de la Mănăstirea Neamţ (N; vezi Brătulescu, *Iniţiale şi monograme*, p. 574-576) faţă de versiunea din *Codicele Bratul:* substituiri de termeni, inversiuni de topică, schimbări de încadrare gramaticală, omisiuni şi plusuri. Nu au fost reţinute deosebirile de ordin grafic. Siglele întrebuinţate în aparatul critic sunt cele folosite şi în aparatul critic al textului din *Anexa*, nr. 3.

[1] Подаєⷮ пакы. покланѣєщиⷨ] подобаєтъ покланѧти сѧ паки (N). ✧ [3] Словоⷨ спасаєⷨ сєроплавѧщикъ (N). ✧ [4] нощи невѣденїѧ нꙋжнѣ нилагаєтъ (N). ✧ [5] *post* ѡбрѣтатеⷯ *ad.* обрѣтенъ (N), *post* Єленою *ad.* ѿ бга (N).

Fig. 71: *Codicele Bratul*
(Muzeul Dosoftei din Iaşi, nr. inventar 14), p. 469

6) д҃д҃д҃д҃. Добро дрѣво дїавола досада „Lemnul bun supărarea diavolului”.

7) в҃в҃в҃в҃. Велїє веⷭлїє вѣрѹєщиⷨ въ нь „Mare bucurie celor ce cred în el”.

8) ц҃ц҃ц҃ц҃. Цр҃квии цвѣⷮ цр҃кви цьвтить „Floarea bisericii înfloreşte bisericile”.

9) б҃б҃б҃б҃. Бѣлѣгь Б҃жїю бїєⷮ бѣсы „Semnul lui Dumnezeu loveşte (ucide) diavolii”.

10) п҃п҃п҃п҃. Пою почитаю покланѣюсе поⷣножїю „Cânt, citesc, mă închin treptei”.

11) х҃х҃х҃х҃. Хвⷭа хорѹгва хрⷭтїанѡⷨ хвала „Steagul lui Hristos lauda creştinilor”.

12) ч҃ч҃ч҃ч҃. Чⷭть чⷭтнаа ч҃лкоⷨ чьтьщиⷨ „Cinste cinstită oamenilor cinstitori”.

13) о҃о҃о҃о҃. Орожїє ѡдолѣнїє огражⷣаєⷮ обрѹчниⷦ „Arma victoriei îngrădeşte logodnicul”.

14) с҃в҃н҃в҃. Съдрьжен въсѣ на дрѣвѣ виси ⷮ „Tot conţinutul atârnă pe lemn”.

15) с҃б҃а҃ц҃. С҃нє Б҃жїи агг҃лскиⷨ цр҃ь „Fiul lui Dumnezeu împăratul îngerilor”.

16) б҃п҃д҃к҃. Б҃ь прѣвѣчнїи деⷭница крѣпка „Dumnezeul veşnic dreapta tărie”.

17) б҃п҃. Бѣси побѣжаєⷮ „Diavolii fugăreşte”.

18) є҃о҃д҃ч҃к҃х҃. Єлена обрѣте дрѣво чьⷭтно крⷭть Хⷭвь „Elena a găsit lemnul cinstit al crucii lui Hristos”.

---

[6] дрєво добро досаса дїавол ѹ (N). ✧ [7] въ нъ] в тѧ (N). ✧ [8] цр҃квии] црⷭкїи (N), цьвтить] цвѣти (N). ✧ [9] бѣликъ бокїи бает бѣсы (N). ✧ [10] *post* Пою *om.* почитаю (N). ✧ [11] хорѹгва] хорѹхви (N). ✧ [12] честнаѧ честь чтѹщимъ члкомъ (N). ✧ [13] ѡрожїє ѡдолѣнїѧ ѡбражаетъ ѡбрѹчиники (N). ✧

19) сссс. Сп҃ъ сътвори сѣть Сатане „Mântuitorul a făcut cursă Satanei”.

20) дрмс. Дрѣво раиское мїрꙋ сп҃еніе „Lemnul Raiului mântuirea lumii”.

21) млрб. Мл҃ть люде҃м радѡ҃ть Бц҃е „Mila oamenilor bucuria Născătoarei de Dumnezeu”.

22) цсх. Црь славѣ Хс „Împăratul slavei, Hristos”.

23) нц. Начелствꙋе҃т црь „Împăratul conduce”.

470 24) вхв. Възше҃д Хс възне҃се „Urcând Hristos s-a înălţat”.

25) нн. На мѣстѣ на҃де҃ж҃дю „Pe locul speranţei”.

26) тбднвх. Тры богатное дрѣво на немже възне҃сисе Хс „Trei lemne bogate pe care s-a înălţat Hristos”.

27) бсбс. Бѣгае҃т сего бѣсовска сила „Puterea diavolească îl aleargă”.

28) доквбт. Дрѣво оброщено крьвіе бг҃о точное „Lemnul vopsit, sângele curgător al lui Dumnezeu”.

29) томбг. Тры остри ма҃ч бѣсо҃м гꙋбите҃л „Trei săbii ascuţite diavolului pierzător”.

30) квпбс. Кр҃ть възно҃тсе падае҃т бѣсовскаа сила „Crucea se înalţă, cade puterea diavolească”.

31) мвом. Мала въз҃дрꙋзена орꙋжае҃т мирꙋ „Mica înfrânare (?) înarmează lumea”.

32) сдбꙋ. Сіе дрѣво бѣси ꙋстрашае҃т „Acest lemn îngrozeşte diavolii”.

33) нвмк. Начело вѣрѣ Моѵси҃ꙋ кр҃ть „Începutul credinţei lui Moisi <este> crucea”.

34) квхр. Кр҃ть въ<з>двиѕает҃е хр҃тіанскы ро҃д „Crucea se înalţă neamului omenesc”.

35) ДДДД. Дрѣво дарѹе^{т} древны^{х} до^{з}аніе „Lemnul dăruieşte averea celor de demult”.

36) вввв. Въсе^{м} вѣрни^{м} възвращенїа въ раи „Tuturor credincioşilor întoarcere în rai”.

V

<RAPORT DIPLOMATIC, 1662>*

1^{r} Izvo<d>ul cărţi<i> de la Ţarigrad

N-avem alta a semna fără cât au[1] venitu desp<r>e partea Timişfarului şi alte cărţi de la Apafi, craiul Ardealului, cătră împăratul şi cătră veziriul, cum de o parte neamţii au luat jumătate de ţară şi de altă parte paşa de Oradie au supus jumătate Ardealul. Şi de vor sta aceastea aşa haraciul nu-l va putea plăti. Deci, pentru aceasta acum îi răspundu cum el să nu să turbure de aceastea şi pentr-aceastea, căce de[2] vrem<e> ce raiaoa de bună voie a lor priimescu a da haraci într-amândoao părţile, ce pag<u>bă are el. Şi cum că la primăvară mearge veziriul împăratului într-aceale părţi de loc şi le va tocmi toate, numa el să-şi poarte grija şi să facă mod a trimite haraciul său. Aceastea i-au dat răspunsu. Iară îm

---

[35] древны^{х}] древнее (N) ✧ [36] възвращенїа] вовращеніе (N).

* Adresat din Constantinopol domnitorului Grigore Ghica în anul 1662. B.A.R., Foto doc. VI/57: text criptografiat cu cifrul chirilic.

[1] Primele cuvinte ale mesajului (наве^{н} а^{л}ma ... фъ^{р} къ^{т} аѹ) nu sunt cifrate ✧ [2] Scris: де́ în loc de де. ✧

pare că, după ce va mearge veziriul[3] într-acolo, pare-m să
schimbe pre Apafi de apele lui. Şi atunce să să
socotească[4] cum să va chivernisi, care lucru gândescu că
numai den răspunsul veziriului neaşteptându Apafi
primăvara va schim<ba> apele şi va adăpa-se dentr-altele
streine. Jăluieşte-te, Măria Ta, cum tragi nevoi de
trimiterea oamenilor la Brăilă şi în Ţeara Ungurească şi
de datornici mirându-te: unde mai nainte şi care? Eu ştiu
şi crezu Mări<i>i Tale, dară ceşti de aici[5] nice în seamă
nu te bagă. Dece aceastea trecute[6] să le uiţi, numai ce
gândeaşte de nevoile ce veri vrea, Măria Ta, a trage cu
călătoriia de vară şi te roagă lui Dumnezeu să-ţi ajute şi
să te scoaţă şi dentr-acea trudă. Noi acum aici pregătiri de
1v oaste dentru care mul<t>e să şi trimiseră / nainte la Ali-Paş<a>.
Capul lui Murtaza-Paşa încă îl aduseră, însă cu mare
meşteşugu înşălându-l Mehemet-Chehaia cu jurământ.
Den vasele ce era mergătoare la Misir foart<e> puţine au
scăpat şi şi acealea sdrobite dându la margi (?) şi
năpu<s>tindu-le oamenii. Înţelease-se cum Zrinoglu
zideaşte-ş altă cetate care iaste ales semnul nepăcii.
Înţeleasem den olăcariul ce veni de la A<l>i-Paşa cum
popa ce venise de la neamţi, de-l trimisease Cuciuc
Mehemet-Paşa la Ali-Paşa, să fie mu<r>it. Moartea[7] lui
den ce nu putum şti. Măria Ta, de acum nainte nu te prea
afla cu arătare de priiteşug spre aceal<e> părţi şi veri
cunoaşte, Măria Ta, în urmă tâlcul acesta. Ce se vor noi
de acum iară vom face Mări<i>i Tale ştire.

---

[3] Cifrat: веѕ́нӑюѓ; ѕ nu trebuia accentuat ✧ [4] Cifrat: в̄ъ в̄ъ в̄ѕ́вѕѓѣвві; s-a omis să se pună accentul pe al doilea ѕ ✧ [5] Cifrat în continaure: де анѻ́ (=де анч) ✧ [6] Cifrat în continuare: ѓ (=л) ✧ [7] Cifrat: д́ѕаѓѣ (=мортѣ).

VI

1[r]a

<RAPORT DIPLOMATIC, 1682>*

Iar mai supăr pe Măria Ta pentru bani, că ieu am avut nădejde cum să ne vie o sumă de bani mai mare. Iar când am văzut numai 20 de pungi şi iar scriindu-mi Măria Ta cum *banii cei dintâi*[1] să nu-i dau nicicum, numai ce am amorţit. Şi mă mir ce voi face, că nu-mi este de alta, numai de această urgie a lu Dumnezău, de ciumă, că s-au umplut mai petutindeni. Şi încă astăzi mi-au zis cum şi la *saraiul vezirului să fie*[2] început. Ce stau, mor. Mă rog Mări<i>i Tale nu mă lăsa într-acest foc. Crez: *banii ce vei da, Măria Ta, iar*[3] îi *vei lua*[4]. Că de n-ar fi acest foc, zău că alt, ce aş şti că aş păţi, nimic nu te-aş supăra, ci m-aş lăsa să paţ ce voi păţi, măcar de aş şedea până la Crăciun. Iar aceasta îmi dă în cap. Iată că am făcut Mări<i>i Tale o foiţă pe scurt de unde ce s-au luat şi ce am dat, şi ce au rămas de cer acum, carei până[5] nu să vor da nici să mă mişc nu mă vor lăsa.

Ci cum vei socoti, Măria Ta.

1[r]b *Părintele Dionisie*[5] încă au venit alaltasară, marţi, şi am mersu de m-am împreunat cu iel la *Cuciuc Chioi*[6].

---

* Adresat din Constantinopol domnitorului Şerban Cantacuzino în anul 1682. DANIC, *Documente istorice* XI/228: text criptografiat parţial cu cifrul combinat I. Porţiunile de text care sunt cifrate au fost redate cu litere italice. Întrucât acest cifru a fost alcătuit pentru a servi la criptarea textelor greceşti, în aparatul critic am consemnat toate grafiile rezultate în urma decriptării, notate de noi cu litere greceşti.

[1] μπανιι τζει δοιντει ✧ [2] σαραιυλ βεζιρυλυι σε φιε ✧ [3] μπανιι τζε βει δα μεpια τα ιαρ ✧ [4] βει λυα ✧ [5] περιντελε Διονισιε ✧ [6] κυτζυκ κιοι ✧

Fig. 72: DANIC, fond *Documente istorice*, XI/228, f. 2r

Numai atât că n-ar fi trebuit *să vie tot deodată dirept aicea*[7], ci să fie *stătut*[8] mai departe la un *sat*[9]. Iel *au venit dirept. Ci acum*[10] ne caută a-l *ascunde undeva până vom vedea*[11] ce vom putea face, dând cartea Mări<i>i Tale la *chihaiao*[12], că ieri şi astăzi nu o am putut da, având *chihaiao*[12] alte trebi, fiind tot ospeaţele împăratului la *vezirul*[13]. Este aceasta că *Iacov, văzând*[14] că-l prea supără toţi de toate părţile, iel încă s-au socotit să facă ce va putea, ci acum munceaşte să-ş facă *patrierşia mucarer*[15] *şi mă tem că o va face*[16]. Cu direptul, este om bun şi cu direptatea va birui *bănişori<i>*[17], încă *va întinde de va da*[18] ele. Cum va fi, face-vom ştire Mări<i>i Tale.

2[r]a De *unguri*[19], încă, câte-mi scrii, Măria Ta, am înţeles, mai vârtos de *Czaki*[20] să nevoim. De care vei şti, Măria Ta că de iei era să se isprăvească iar, de când să făcu aceasta cu franţozii. Şi iar despre *leşi*[21] ceaia ce s-au sâmţit. Şi iei au făcut *ca să meargă la Odri<i>*[22]. Au chemat pe *Czaki*[20] şi pe ceialalţi şi le-au zis să şază bine că nu le este vreamea. Ci pe seamne pe *Apafi*[23] iar îl tămeiază, *că au griji* dupe-ntr-alte locuri. Ci poate fi că au socotit să nu mai scormonească şi acii. Ce le-ai trimis, Măria Ta, da-le voi, că mare pomană este. Şi cum va mai fi, iar voi mai scrie Mări<i>i Tale. *De se va*[24] întâmpla a veni *niscai soli de la Apafi*[25] într-acoace, fă-le, Măria Ta, cinste, că nu strică. Şi de *acolo de la oaste*[26], ce să va mai înnoi scrie-ne, Măria Ta, şi noao.

2[r]b *Turcii au mari musaverele*[27] în toate zilele. Ce va

---

[7] σε βιε τοτ δεοδατε διρεπτ αιτζα ✧ [8] στετυτ ✧ [9] σατ ✧ [10] αυ βενιτ διρεπτ. τζι ακυμ ✧ [11] ασκυνδε υνδεβα πενε βομ βεδε ✧ [12] κιχαιαο ✧ [13] βεζιρυλ ✧ [14] Ιακοβ βεζενδ ✧ [15] πατριερσια μυκαρερ ✧ [16] σι με τεμ κε ο βα φατξ. ✧ [17] βενισορι ✧ [18] βα ιντινδε δε βα δα ✧ [19] υνγυρι ✧ [20] Τζακι ✧ [21] λεσι ✧ [22] κα σε μεργε λα Οδρι ✧ [23] Απαφι ✧ [24] δε σε βα ✧ [25] νισκαι σολι δε λα Απαφι ✧ [26] ακολο δε λα οαστε ✧ [27] τυρτζιι αυ μαρι μυσαβερελε ✧

răsufla, vom vedea. De Odrii gătescu tare dupe bariam să meargă. *Vezirul*[28] mare, putearnic. Iar şi *pe Suleiman, buiuc-imbrihor, împăratul tare*[29] îl *are*[30]. *Zic să nu zăbovească acolo*[31].

Balasache peharnic să roagă Mări<i> Tale pentru copilul lui să-l priimeşti, Măria Ta, cu alţi<i>. Iel încă, ce poate, munceaşte cu slujbă.

VII

<Raport diplomatic>*
<începutul secolului al XVIII-lea>

Dupre sănătăţi[1]

Cartea Mări<i>i Tale am luat cu plecăciune şi m-am bucurat de sănătatea Mări<i>i Tale şi sânt pururea spre poruncile Mări<i>i Tale. Însă îmi porunceşti, Măria Ta, ca să-ţi scriu şi de priiatenii cei ce să ştiu cum le mai umblă lucrul. Pentru care să ştii, Măria Ta, că negrul au grăit negrului celui mai mare şi apoi m-au chemat şi mi-au zis să le poruncescu să aibă îngăduială de ceastă dată, căce încă nu este vreamea. Derept această dară au rămas

---

[28] βεζιρυλ ✧ [29] πε Συλειμαν μπυιυκ ιμπριχορ ↑περατυλ ταρε ✧ [30] αρε ✧ [31] ζικ σε νυ ζεμποβεσκε ακολο.

* Adresat foarte probabil la începutul secolului al XVIII-lea domnitorului Constantin Brâncoveanu. B.A.R., Foto doc. VI/56: text rezultat în urma decriptării efectuate în cancelaria muntenească; în josul textului s-a notat „Adevărata copie scoasă dupe ţifră". Deşi a apelat la cifru, autorul raportului a luat măsuri suplimentare de protejare a mesajului, prezentând personalităţile politice din text într-un cod cunoscut numai de el şi de destinatarul raportului.

[1] Nu s-a decriptat formula de adresare către domnitor, formulă care conţinea aşa-numitele „sănătăţi", cum le-a denumit secretarul-criptolog.

Fig. 73: B.A.R., Foto VI/56

aceasta de această dată aşa. Iară precum văz şi pricepu vor să vază întâi la ce sfârşit să tocmescu lucrurile amânduror monarhilor. Solul cel nemţescu încăşi răspunsu nu ş-au luat şi gândul negrului celui mai mare trage mai mult spre părţile ceale de afară, decât către Ţarigrad. Şi, de să va potoli mirosul moscolului, adevărat arată luna să să întoarcă către vultur. Şi, de nu să va potoli, încăşi mult pohteaşte. De ceastă dată aşteaptă încă să afle adevărat de sucţinum (?) să va amesteca cu samurii. Însă atuncea vă părea rău lu Ismail.

Aceastea au fost ale veştilor de ceastă dată numai.

GLOSAR

aciua vb. „a ascunde” III, 82^{v}.
adăpa vb. „a se inspira” V, 1^{r}.
albeață s.f. în sintagma *albeață de ou* „albuş” III, 75^{r}, 80^{r}.
aluneca vb. „a se îndepărta de cineva” III, 80^{v}.
amintrelea adv. „altfel, altminteri” III, 72^{v}.
amorți vb. „a încremeni” VI, 1^{r}a.
au-unde loc. adv. „oriunde” III, 80^{v}.

bariam s.n. „sărbătoare religioasă musulmană, bairam” VI, 2^{r}b.
bănişor s.m. „bănuț” VI, 1^{r}b.
borcit s.m. „numele unei boli omeneşti” III, 73^{v}.
buche s.f. „alfabet” III, 82^{r}.
buiuc-imbrihor s.m. „marele comis al sultanului” VI, 2^{r}b.
bujor s.m. „numire dezmierdătoare ce se dă focului, spre a îmblânzi spiritul care-l chinuieşte” (în superstiții) III, 78^{v}.

carte s.f. „scrisoare” V, 1^{r}.
cădea vb. „a nimeri” II, 88^{r}.
căție s.f. „vas de metal sau de pământ în care se ard mirodenii” III, 77^{r}.
cântător s.m. „cocoş” III, 74^{r}.
chihaiao s.m. „reprezentant al domnitorilor români la Poarta Otomană” VI, 1^{r}b.
chivernisi vb. „a se comporta” V, 1^{r}.
crai s.m. „principe” V, 1^{r}.
curător, -oare adj. „curgător” III, 81^{v}.
cure vb. „a curge” III, 74^{v}.

curm s.n. „curmei, capăt de funie sau de frânghie, întrebuinţat pentru a lega ceva sau pentru a priponi vitele” III, 76^{v}.

da vb. în loc. vb. *a da în cap* „a nenoroci” VI, 1^{r}a.
derept prep. „pentru” VII
despărţi vb. „a îndepărta” III, 81^{r}.
dezlega vb. „a desface descântecul, vraja” III, 78^{v}.
dirept s.m. în loc. adv. *cu direptul* „într-adevăr” VI, 1^{r}b.
dracilă s.f. „arbust spinos cu flori galbene şi cu fructe în formă de boabe roşii” III, 76^{r}.
dupe prep. „în urma” VI, 2^{r}b; „de pe” VI, 2^{r}a.

fapt s.n. „farmec, vraja” III, 81^{v}.
ferecat, -ă adj. „strâns în cercuri de fier” III, 79^{r}.
finiic s.m. „palmier-curmal” III, 77^{v}.
foc s.n. „nenorocire, pacoste, urgie” VI, 1^{r}a.
foiţă s.f. „însemnare” VI, 1^{r}a.
franţoz s.m. „francez” VI, 2^{r}a.
frăgulir s.f (?) „sens neprecizat”, III, 73^{r}.
fur s.m. „hoţ” III, 75^{r}.

gadină s.f. „animal sălbatic” III, 80^{v}.
găniiaţ s.n. „găinaţ” III, 76^{v}.
grămătic s.m. „secretar de cancelarie” III, 81^{v}, 82^{r}.
grumaz s.m. „gât” III, 76^{v}.
gubăvie s.f. „lepră”, III, 79^{v}.

haraci s.n. „tribut anual pe care ţările vasale îl plăteau Imperiului Otoman” V, 1^{r}.
here s.f. „fiere, bilă” III, 73^{v}.

izdat s.n. „boală de stomac sau de intestine” III, 82^{v}.

izvod s.n. (despre acte) „care constituie întâiul exemplar; original" V, 1^r.

îmbulitor, -oare adj. „sens neprecizat" III, 77^r.
împletici vb. „a încolăci" III 72^v.
încăşi adv. „şi acum, în continuare" VII.
încuiba vb. „a se instala" III, 82^v.
întinde vb. „a insista, a stărui" VI, 1rb.
întinge vb. „a înmuia", III, 78^v.

jălui vb. „a se plânge" V, 1^r.
junc s.m. „bou sau taur tânăr nepus la jug" III, 73^v.

laha s.f. (?) „sens neprecizat" III, 73^r.
lega vb. „a se ataşa, a se alipi" I, II^r; „a vrăji, a paraliza (prin farmece)" III, 78^v.
legătură s.f. „faşă, bandaj" III, 79^v.
leş s.m. „polonez" VI, 2ra.
limbare s.f. „boală de limbă" III, 78^v.
limbric s.m. „gen de viermi paraziţi care trăiesc în intestinul subţire al omului şi al unor animale" III, 76^v.
lujan s.n. „lujer" III, 78^r.
luna s.f., fig. „Imperiul Otoman" VII.

margi s.f. (?) „sens neprecizat" V, 1^v.
maţ s.n. „intestin" III, 76^r.
meşteşug s.n. „acţiune făcută (în ascuns) cu dibăcie, cu viclenie" V, 1^v.
miros s.n. (în limbaj codat) „agitaţie" (?) VII.
mod s.n. în expr. *a face mod* „a avea posibilitatea" V, 1^r.
moscol s.m. „rus" VII.
motru subst. „chimen" III, 73^r.

mucarer s.n. „confirmare din partea Porţii Otomane a domniei unui domnitor (în cazul de faţă a patriarhului constantinopolitan)" VI, 1rb.
munci vb. „a se strădui" VI, 1rb.
musaverea s.f. „vizită, întâlnire" VI, 2rb.
muşcoi s.m. „catâr" III 76^v, 79^r, 80^r.

năjit s.n. „nume generic dat în popor nevralgiilor, durerilor de dinți, inflamațiilor urechii" III, 80^v.
năpusti vb. „a abandona" V, 1^v.
nărocire v. *norocire*.
neamț s.m. „austriac" V, 1^{r-v}.
negru s..m. (în limbaj codat) „vizir" (?) VII; *negrul cel mai mare* (în limbaj codat) „sultan" (?) VII.
nevoi vb. „a se strădui" VI, 2ra.
niscai adj. nehot. invar. „care este, se află într-o cantitate nedeterminată, într-un număr oarecare" VI, 2ra.
noi vb. „a se înnoi" V, 1^v.
norocire s.n. „noroc" II, 88^v, 89^r.
norocit, -ă adj. „norocos" II, 88^v.

ocenaş s.n. „rugăciunea «Tatăl nostru»" III, 81^r.
olăcar s.m. „curier" V, 1^v.
ospeațe s.m. „oaspete, musafir" VI, 1rb.

paşă s.m. „guvernator al unei provincii din Imperiul Otoman" V, 1^r.
patrierşie s.f. „patriarhie" VI, 1rb.
petutindeni adv. „pretutindeni" VI, 1ra.
pohti vb. „a râvni" VII.
popilnic s.m. „mică plantă erbacee, cu tulpină scurtă, cu două frunze mari în formă de rinichi, cu o floare de culoare roşu-închis situată în vârful tulpinii" III, 74^v.

porunb s.m. „porumbel” III, 76^{v}.
potir s.n. „vas” III, 72^{v}.
prier s.m. „luna aprilie” III, 79^{v}.
priieteşug s.n. „prietenie” V, 1^{v}.
purcede vb. „a acţiona, a proceda” III, 75^{v}.
putregăciune s.f. „putreziciune” III, 74^{v}.

raia s.f. „teritoriu ocupat şi administrat direct de autorităţile militare turceşti” V, 1^{r}.
rast s.n. „inflamaţie a splinei” III, 76^{v}.
roşcovă s.f. „fructul roşcovului” III, 78^{r}.
rug s.m. „tulpină (târâtoare) a unor plante” (?) III, 75^{v}, 78^{r}.
ruşină s.f. „răşină” III, 79^{v}, 80^{r}.

sacâz s.n. „reziduu obţinut din răşina de conifere, colofoniu” III, 77^{r}.
samur s.m. (în limbaj codat) „rus” (?) VII.
sarai s.n. „palat al sultanului sau al marilor demnitari turci” VI, 1^{r}a.
săgetătură s.f. „rană provocată de săgeată” III, 79^{v}.
sălăşlui vb. „a se stabili într-un loc” II, 88^{v}, 89^{r}.
sănătate s.f. în forma de plural *sănătăţi* „formule epistolare de adresare către destinatar” VII.
schimba vb. în expr. *a schimba (pe cineva) de apele lui* „a întoarce din voia sa” V, 1^{r}, în expr. *a schimba apele* „a se abate de la poziţia iniţială” V, 1^{r}.
scormoni vb. „a căuta” VI, 2^{r}a.
scutura vb. „a se cutremura” III, 76^{r}.
semna vb. „a însemna” V, 1^{r}.
struncinată v. **zdruncinat, -ă**.
sucţinum s.m. (?) „sens neprecizat” VII.

şofran s.m. „plantă erbacee cu frunze lungi şi înguste şi cu flori violete cu linii purpurii” III, 74^{v}, 80^{r}.

tămâia vb. „a copleşi cu laude, a linguşi” VI, 2^{r}a.
tâlc s.n. „înţeles, rost” V, 1^{v}.
tiriiac s.n. „preparat medicinal care conţine opiu, întrebuinţat în trecut ca anestezic” III, 76^{r}.
tocmi vb. „a orândui, a aranja” V, 1^{r}, VII.
trage vb. în loc. vb. *a trage nevoi* „a se nevoi, a suferi” V, 1^{r}.
trânzi s.m. pl. „hemoroizi” III, 77^{r}.
trezvi vb. „a trezi” III, 76^{r}.
troscot s.m. „plantă erbacee cu tulpina ramificată, întinsă pe pământ, cu numeroase frunze mici” III, 76^{r}.
tucinită s.f. „sens neprecizat” III, 75^{v}.

ţăst s.n. „carapace de broască ţestoasă” III, 76^{r}.

umple vb. „a răspândi” VI, 1^{r}a.

van s.n. „zădărnicie, inutilitate” III, 74^{v}.
vas s.n. „navă” V, 1^{v}.
vârtos, -oasă adj. „mult” III, 81^{v}, VI, 2^{r}a.
vezir s.m. „dregător care îndeplinea în Imperiul Otoman funcţia de prim-sfetnic al sultanului” V, 1^{r}, VI, 1^{r}a, 1^{r}b, 2^{r}b.
vultur s.m. (în limbaj codat) „împărăţia austriacă” (?) VII.

zădar s.n. „inutilitate, zădărnicie” III, 74^{v}.
zdruncinat, -ă adj. „agitat” III, 80^{r}.

INDICE DE PERSOANE*

* Numele urmate de (?) sunt rezultatul unor decriptări nesigure sau fanteziste.

CUPRINS